

Technische Handleiding

regels voor de officiële spelling van het Nederlands

juni 2009

nú

Inhoudsopgave

1	Inleiding	7
1.1	Technische Handleiding	7
1.2	Commissie Spelling en de opdracht	8
1.3	Aanpak	9
1.3.1	Inventarisatie van problemen	9
1.3.2	Houvast	9
1.3.3	Niet alleen taalkunde	10
1.4	Doelpubliek	10
1.5	Veranderingen	11
1.5.1	Uitzonderingsregel geschrapt	11
1.5.2	Het aantal veranderingen	11
1.5.3	Veranderingstendensen	12
1.5.4	Geen nieuwe regels, toch veranderingen	12
2	De weergave van de klanken van het Nederlands	14
2.1	Inleiding	14
2.2	Klinkers	14
2.2.1	Ongedekte en gedekte klinkers	14
2.2.2	Neusklinkers	15
2.2.3	Sjwa	15
2.2.4	Tweeklanken	16
2.3	Medeklinkers	16
2.3.1	Plofmedeklinkers	16
2.3.2	Wrijfmedeklinkers	17
2.3.3	Ruismedeklinker	17
2.3.4	Neusmedeklinkers	17
2.3.5	Vloeimedeklinkers	17
2.3.6	Glijmedeklinkers	18
2.3.7	Gemengde medeklinkers	18
2.4	Letters	18
2.5	Hulptekens	19
2.5.1	Inleiding	19
2.5.2	Trema	20
2.5.3	Umlaut	20
2.5.4	Accent aigu	20
2.5.5	Accent grave	21
2.5.6	Accent circonflexe	21
2.5.7	Cedille	21
2.5.8	Tilde	21
2.6	Morfeem, syllabe, lettergreep, klemtoon	21
3	Beginselen en regels	24
3.1	Inleiding	24
3.2	Het basisbeginsel van de standaarduitspraak	24
3.2.1	Het woord	24
3.2.2	Standaarduitspraak van het losse woord	27
3.2.3	Terugleesbaarheid	28
3.3	Het nevenbeginsel van de vormovereenkomst	28
3.3.1	Gelijkvormigheid en analogie	28
3.3.2	Speciale gevallen	29
3.3.2.1	Nooit een <i>v</i> of <i>z</i> aan het eind van een lettergreep	29
3.3.2.2	Medeklinkerbeperking	30
3.3.2.3	<i>t</i> in plaats van <i>d</i>	31
3.3.2.4	Twee vormen	31
3.4	Het nevenbeginsel van de etymologie	32

3.4.1	<i>ei</i> of <i>ij</i>	32
3.4.2	<i>ou</i> of <i>au</i>	32
3.4.3	<i>c</i> , <i>k</i> en <i>qu</i>	32
3.4.4	Accenttekens en andere hulptekens	33
3.4.5	Overbodige letters.....	33
3.5	Verdubbeling van medeklinkers en verenkering van ongedekte klinkers 34	
3.5.1	De verdubbelsregel voor medeklinkers voorafgegaan door een gedekte klinker	34
3.5.1.1	Geen verdubbeling <i>h</i> , <i>j</i> , <i>q</i> , <i>w</i> , <i>x</i> en <i>ch</i>	34
3.5.1.2	Geen verdubbeling in onbeklemtoonde syllabe gevolgd door <i>sjwa</i>	34
3.5.1.3	Plaatsnamen die eindigen op <i>-um</i> of <i>-em</i>	35
3.5.1.4	Geen verdubbeling <i>n</i> na <i>-eo-</i> , <i>-io-</i> , <i>-jo-</i> , <i>-yo-</i>	35
3.5.1.5	Geen medeklinkerverdubbeling op samenstellingsgrens.....	35
3.5.2	De verenkeringregel voor ongedekte klinkers.....	35
3.5.2.1	Ongedekte klinker in een open lettergreep voor <i>ch</i> met twee tekens.....	36
3.5.2.2	/ew/ /yw/ /aj/ /oj/	36
3.5.2.3	<i>-aard</i> , <i>-aardig</i> , <i>-achtig</i>	36
3.5.2.4	/e/ aan het einde van een woord als <i>ee</i>	36
3.5.2.5	/o/ aan het einde van een woord als <i>oo</i>	37
3.5.3	De schrijfwijzen <i>ie</i> en <i>i</i>	37
3.5.3.1	/i/ in open eindsyllabe voor <i>-en</i> of <i>-er</i>	38
3.5.3.2	/i/ als <i>i</i> in gesloten syllabe of open niet-eindsyllabe	38
3.5.3.3	/i/ als <i>i</i> in samenstellingen, afleidingen en flexie.....	38
3.5.3.4	<i>-i</i> en terugleesbaarheid.....	38
3.5.3.5	/i/ als <i>i</i> voor vreemde achtervoegsels.....	38
3.5.3.6	<i>-isch</i> , <i>-oid</i> en <i>-ide</i>	39
3.5.3.7	Andere schrijfwijzen voor /i/	39
4	De schrijfwijze van werkwoorden.....	40
4.1	Inleiding	40
4.2	De stam van het werkwoord.....	41
4.2.1	De stam als basis.....	41
4.2.2	De spelling van de stamklinker.....	43
4.2.2.1	Vrenkelingsregel voor klinkers.....	43
4.2.2.2	Stam op <i>-ee</i> , <i>-oo</i> of <i>-o</i>	43
4.2.2.3	Werkwoorden met infinitief op <i>-iën</i>	43
4.2.2.4	Werkwoorden met stam op <i>-i</i>	44
4.3	Persoonsvormen op <i>-t</i> , <i>-d</i> , <i>-dt</i>	44
4.4	Persoonsvormen op <i>-te(n)</i> , <i>-tte(n)</i> , <i>-de(n)</i> , <i>-dde(n)</i>	45
4.5	Deelwoorden	46
4.5.1	De vormcategorie voltooid deelwoord van de regelmatige werkwoorden	46
4.5.2	Het verbogen voltooid deelwoord van regelmatige werkwoorden	47
4.6	De imperatief of gebiedende wijs	47
4.7	Dubbelvormen.....	48
4.8	Werkwoorden van Engelse herkomst.....	48
4.8.1	Stam eindigend op letter <i>-e</i>	48
4.8.2	Stam met als stamklinker letter <i>o</i>	49
4.8.3	Stam eindigend op een ongedekte klinker	49
4.8.4	Stam eindigend op een stemloze medeklinker.....	49
4.8.5	Werkwoorden op twee identieke medeklinkerletters.....	50
5	Zelfstandige naamwoorden	52
5.1	Inleiding	52
5.2	Het genus van zelfstandige naamwoorden.....	53
5.3	De verkleinvormen.....	55
5.3.1	De achtervoegsels <i>-je</i> , <i>-kje</i> , <i>-tje</i> , <i>-etje</i> , <i>-pje</i>	55

5.3.2	Andere achtervoegsels: <i>-ie</i> , <i>-ke</i>	56
5.3.2.1	Achtervoegsel <i>-ie</i>	56
5.3.2.2	Achtervoegsel <i>-ke</i>	57
5.3.3	Verlengde klinkers	57
5.3.4	Apostrof in verkleinwoorden	58
5.3.5	Verkleinwoorden van Franse leenwoorden	59
5.3.5.1	Franse leenwoorden met grondwoord op <i>-e</i>	59
5.3.5.2	Franse leenwoorden die niet op de letter <i>e</i> eindigen	60
6	De schrijfwijze van getallen	62
6.1	Inleiding	62
6.2	Hoofd- en rangtelwoorden	62
6.3	Breukgetallen	63
6.4	Rangtelwoorden en breuken in cijfers	64
6.5	Samenstellingen met een cijfer	64
7	De tussenletters	65
7.1	Inleiding	65
7.2	De tussenletters <i>-e</i> , <i>-n</i> , <i>-en</i>	66
7.2.1	Samenstellingen met een zelfstandig naamwoord als linkerdeel	67
7.2.1.1	De algemene regel	67
7.2.1.2	Schematische voorstelling van de algemene regel	68
7.2.1.3	Toelichting	70
7.2.1.4	Speciale gevallen	71
7.2.1.5	Uitzonderingen	72
7.2.2	Samenstellingen met een bijvoeglijk naamwoord als linkerdeel	73
7.2.3	Samenstellingen met een werkwoord als linkerdeel	73
7.2.4	Afleidingen	73
7.2.4.1	Afleidingen op <i>-achtig</i> , <i>-schap</i> , <i>-dom</i> , <i>-heid</i>	73
7.2.4.2	Overige afleidingen, met name die op <i>-loos</i> , <i>-lijk</i> , <i>-lijks</i>	74
7.3	De tussenletter <i>-s</i>	74
7.3.1	Algemene regel	74
7.3.2	Toepassingen van de regel	74
7.3.3	Schematische voorstelling van de algemene regel	75
8	De schrijfwijze van complexe woorden	77
8.1	Inleiding	77
8.2	Algemene regel: aaneenschrijven	78
8.3	Liggend streepje	79
8.4	Aaneenschrijven, spatie, liggend streepje en apostrof	80
8.4.1	Speciale tekens	80
8.4.1.1	Speciale tekens in samenstellingen en als samenstelling behandelde afleidingen	80
8.4.1.2	Speciale tekens in afleidingen (voorvoegsel, achtervoegsel) en bij flexie	83
8.4.2	Bijzondere types van samenstellingen en afleidingen	84
8.4.3	Tweeledige samenstellingen: specificerend of nevenschikkend	86
8.4.3.1	Samengestelde familienamen en voornamen	86
8.4.3.2	Samengestelde aardrijkskundige namen	87
8.4.3.3	Stromingen met een samengestelde naam	88
8.4.3.4	Andere samenstellingen	89
8.5	Samenstellingen en afleidingen bij grondwoorden die een liggend streepje of spatie hebben	90
8.5.1	Linkerdeel is eigennaam	90
8.5.2	Linkerlid is spatiewoord met cijfer, letter of symbool	91
8.5.3	Uitheimse spatiewoorden	91
8.6	Woordgroepen, spatiewoorden, samenkoppelingen en samentrekkingen	92
8.6.1	Algemeen	92
8.6.2	Werkwoordelijke uitdrukkingen	92
8.6.3	Samentrekkingen	92

8.6.4	Samenkoppelingen.....	93
8.7	Engelse leenwoorden	94
8.7.1	Inleiding.....	94
8.7.2	Algemene regels	95
8.7.3	Specifieke regels.....	96
8.7.3.1	Een zelfstandig naamwoord.....	96
8.7.3.2	Een partikel.....	99
8.7.3.3	Een andere woordsoort	100
8.7.3.4	Samenstellingen met <i>all</i>	100
8.7.3.5	Idiomatische gevallen	100
9	Klinkerbotsing.....	102
9.1	Inleiding	102
9.2	Klinkerbotsing bij samenstellingen.....	104
9.2.1	Afleidingen op <i>-achtig</i>	106
9.2.2	Latijnse of Griekse elementen	106
9.2.3	Hoofdletters	107
9.2.4	Diakritische tekens	107
9.2.5	Zoiets en zo-even.....	107
9.3	Klinkerbotsing bij niet-samenstellingen	107
9.3.1	Twee opeenvolgende klinkerletters	107
9.3.2	Drie of meer opeenvolgende klinkerletters.....	109
10	Hoofdletters en kleine letters	111
10.1	Inleiding	111
10.2	Soortnamen en eigennamen	111
10.2.1	Hoofdregel.....	111
10.2.2	Het onderscheid tussen soortnaam en eigennaam.....	111
10.2.3	Respect.....	112
10.2.4	Speciaal effect.....	112
10.3	Persoonsnamen	113
10.3.1	Familienamen	113
10.3.2	Namen van heilige personen.....	114
10.3.3	Eponiemen.....	114
10.3.4	Afleidingen van persoonsnamen.....	115
10.3.5	Samenstellingen met persoonsnamen.....	115
10.4	Vorstelijke personen, hoogwaardigheidsbekleders etc.	116
10.5	Aardrijkskundige en sterrenkundige namen.....	116
10.6	Inwoners en volkeren	118
10.6.1	Raciale en overkoepelende benamingen.....	118
10.6.2	Etnofaulismen en bijnamen	118
10.6.3	Soortnamen.....	119
10.7	Talen en dialecten	119
10.7.1	Dubbele namen	119
10.7.2	Verband met aardrijkskundige naam	119
10.7.3	Negatieve waardering.....	120
10.7.4	Woordgroepen met een taalnaam	120
10.8	Historische gebeurtenissen.....	120
10.9	Tijdsaanduidingen.....	121
10.10	Stromingen.....	121
10.11	Feestdagen, hoogtijdagen en andere speciale dagen en periodes.....	122
10.11.1	Levensbeschouwelijk.....	122
10.11.2	Niet-levensbeschouwelijk.....	123
10.12	Namen van instellingen, bedrijven, merken, gebouwen etc.....	123
10.13	Boeken, films, theaterproducties, prijzen etc.	124
10.14	Duitse leenwoorden.....	125
10.15	Letteraanduidingen.....	125

10.16	Zinnen	126
11	De apostrof.....	127
11.1	Inleiding	127
11.2	Meervoud	127
11.3	Tweede naamval of genitief	128
11.4	Verkleinwoorden.....	129
11.5	Cijfer- en initiaalwoorden, symbolen, speciale tekens.....	129
11.6	Weggelaten letters en cijfers	130
11.7	Woordafbreking	130
12	De accenttekens.....	131
12.1	Inleiding	131
12.2	Het klemtoonteken	132
12.3	De uitspraaktekens	132
12.4	Leenwoorden.....	132
12.4.1	Franse leenwoorden	132
12.4.2	Woorden uit andere talen	133
13	Afkortingen	135
13.1	Inleiding	135
13.2	Redactionele afkortingen	137
13.3	Symbolen	138
13.4	Initiaalwoorden	139
13.5	Letterwoorden en verkortingen	142
13.6	Mengvormen	145
14	Woordafbreking	146
14.1	Inleiding	146
14.2	Algemene regel	147
14.2.1	Regel.....	147
14.2.2	Wat telt als lettergreep?	147
14.2.3	Apostrof, liggend streepje, trema.....	148
14.2.4	Vreemde woorden	148
14.3	Beperkende voorwaarden.....	148
14.3.1	Geen geïsoleerd teken aan regeleinde of regelbegin	148
14.3.1.1	Enkelvoudige woorden.....	148
14.3.1.2	Complexe woorden.....	149
14.3.2	Terugleesbaarheid.....	151
14.4	Afbreking op de morfeemgrens	151
14.4.1	Samenstellingen.....	151
14.4.2	De achtervoegsels -aard, -aardig en -achtig	151
14.4.3	Een achtervoegsel met een medeklinker.....	152
14.4.4	Voorvoegsels	152
14.5	Afbreking op de syllabegrens	152
14.5.1	Algemeen.....	152
14.5.2	Afbreking bij medeklinkertekens	153
14.5.2.1	Regel.....	153
14.5.2.2	Speciale gevallen	154
14.5.3	Afbreking bij klinkertekens	157
14.6	Woorden met onderdelen van Griekse of Latijnse herkomst.....	159
14.6.1	Afbreking op de morfeemgrens: beginelementen.....	159
14.6.2	Afbreking op de morfeemgrens: eindelementen.....	160
14.6.3	Afbreking op de syllabegrens	160
14.7	Engelse en Franse woorden.....	161
14.7.1	Franse leenwoorden	161
14.7.2	Engelse leenwoorden	161
	Verklarende woordenlijst	163

1 Inleiding

1.1 Technische Handleiding

Deze tekst beschrijft de officiële spellingregels van het Nederlands. Hij is in opdracht van het *Comité van Ministers* van de Nederlandse Taalunie geschreven door de *Commissie Spelling* (eerder *Werkgroep Spelling* genoemd). De *Leidraad* in het *Groene Boekje* (zie 1.4) is een publieksvriendelijke ‘vertaling’ van de *Technische Handleiding*.

De *Commissie Spelling* kreeg in 2001 de opdracht een document op te stellen waarin de spellingregels die in de *Woordenlijst* van 1995 vaak impliciet waren gebruikt, expliciet beschreven zouden worden. Zo’n explicitering zou moeten waarborgen dat zich in toekomstige edities van de *Woordenlijst* veel minder vaak zou voordoen wat in de *Woordenlijst* van 1995 was gebeurd: vergelijkbare individuele woorden die toch op een verschillende wijze behandeld werden, zoals *antiwesters* – *pro-westers*. Ook moest er een goede basis zijn om nieuwe woorden van meet af aan consistent te spellen.

Het formuleren van zo’n exhaustieve beschrijving in het werkdocument dat *Technische Handleiding* ging heten, heeft ertoe geleid dat zulke inconsequenties op het niveau van de aparte woorden in de *Woordenlijst 2005* weggewerkt zijn. Het heeft er helaas ook toe geleid dat bij buitenstaanders de gedachte postvatte als zouden in zulke gevallen de spellingregels veranderd zijn.

In de eerste helft van 2005 werd besloten de tekst van de *Technische Handleiding* ter beschikking te stellen van uitgevers die zich voor nieuwe uitgaven tijdig wilden voorbereiden op de spelling die later in het jaar gepubliceerd zou worden in de *Woordenlijst 2005*. Van verschillende kanten is verzocht om openbaarmaking van de *Technische Handleiding*. Dat verzoek is nu gehonoreerd en de tekst die u nu onder ogen hebt, is het resultaat van een bewerking van de versie die in 2005 op beperkte schaal is verspreid.

De nu voorliggende versie van de *Technische Handleiding* is ten opzichte van de tekst uit 2005 anders ingedeeld, her en der voorzien van meer of betere voorbeelden en in een enkel geval is een slordigheid gecorrigeerd. De spellingregels zijn niet veranderd of uitgebreid ten opzichte van de eerdere versie.

Een voorbeeld van een correctie: in de vorige versie werd *shortstory* genoemd als voorbeeld van een woord dat wordt aaneengeschreven. Het was echter correct - mét spatie - opgenomen in de *Woordenlijst*. In deze versie van de *Technische Handleiding* is het woord als voorbeeld opgenomen onder de categorie bijvoeglijke naamwoorden die niet aaneengeschreven worden waarvoor geldt; ‘het linkerlid is een monosyllabisch Engels bijvoeglijk naamwoord en draagt niet het hoofdaccent’.

1.2 Commissie Spelling en de opdracht

De *Commissie Spelling* heeft de officiële spellingregels van het Nederlands geformuleerd die in 2005 zijn gepubliceerd en in 2006 van kracht zijn geworden. Aan de werkzaamheden van de *Commissie Spelling* gingen twee besluiten van het *Comité van Ministers* van de Nederlandse Taalunie vooraf, waarin het kader werd vastgelegd waarbinnen de Commissie haar werk deed. Twee fragmenten uit die besluiten:

Spellingbesluit, 21 maart 1994

Art. 12

Na de totstandkoming van de eerste editie van de nieuwe, officiële *Woordenlijst* [de eerste herziene editie na 1954, die in 1995 is verschenen] zal deze lijst actueel worden gehouden door om de tien jaar een aangepaste editie zonder wijziging van de spellingregels te laten verschijnen, waarin in onbruik geraakte woorden worden geschrapt en nieuwe woordvormen worden opgenomen. Hierdoor zal de *Woordenlijst* haar betrouwbaarheid en volledigheid als normgevende publicatie maximaal behouden.

Toelichting bij het besluit waarin opdracht werd gegeven tot het samenstellen van de *Woordenlijst 2005*, 8 oktober 2001 [in bekorte weergave]

- a. schrappen in onbruik geraakte woorden;
- b. toevoegen nieuwe woorden;
- c. rechtzetten zetfouten in *Leidraad* en *Woordenlijst*;
- d. verbeteren foutieve formuleringen in *Leidraad*;
- e. wegwerken tegenstrijdigheden tussen woordbeelden *Leidraad* – *Woordenlijst*;
- f. verbeteren fouten en onbedoelde effecten in *Woordenlijst*, als gevolg van foutieve formuleringen in *Leidraad* (zie d).

De *Commissie Spelling* is een onderdeel van de *Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren* en is benoemd door het Comité van Ministers van de Nederlandse Taalunie, op voordracht van de Raad. (Zie het organogram van de Taalunie - http://taalunieversum.org/taalunie/wie_zijn_wij/ - voor de samenhang tussen *Comité van Ministers*, *Raad* en *Algemeen Secretariaat*.) De Commissie heeft de regels voor de spelling van het Nederlands beschreven in de *Technische Handleiding*. Dit document vormt de basis voor de *Leidraad* met de spellingregels die, samen met de *Woordenlijst Nederlandse Taal*, in boekvorm is uitgegeven als het *Groene Boekje*. De leden van de Commissie zijn aangezocht op grond van hun taal- en/of onderwijskundige expertise, niet als vertegenwoordiger van enige instantie.

De *Commissie Spelling* was van 2001 t/m 2005 als volgt samengesteld:

- Frans Daems*, ondervoorzitter
- Dirk Geeraerts, lid
- Dominiek Sandra*, lid
- Piet van Sterkenburg, lid
- Maarten van den Toorn, voorzitter
- Johan Van Hoorde, waarnemer vanuit het Algemeen Secretariaat van de Nederlandse Taalunie
- Henk Verkuyl*, lid
- Jeannine Beeken, secretaris

De *Commissie Spelling* is na 2005 afgeslankt tot de leden met een *. De afgeslankte Commissie werd aangevuld met Katrien Van pellicom als secretaris en Rik Schutz als waarnemer vanuit het Algemeen Secretariaat. De opdracht werd beperkt tot advisering bij interpretatie en toepassing van de spellingregels en tot het tot stand brengen van deze editie van de *Technische Handleiding*. Niet eerder dan 2010 zal het *Comité van Ministers* opdracht geven tot de voorbereiding van de *Woordenlijst 2015*.

1.3 Aanpak

1.3.1 Inventarisatie van problemen

Alle vragen en opmerkingen die waren opgeroepen door de *Woordenlijst 1995* werden bij het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in Leiden verzameld in een database. Spellingvragen die niet door de *Woordenlijst* werden beantwoord en die door verschillende vragenstellers waren voorgelegd aan taaladviesdiensten in Nederland en België werden daaraan toegevoegd.

1.3.2 Houvast

Een voorbeeld van een spellingkwestie die herhaaldelijk werd voorgelegd aan taaladviseurs is de juiste spelling van *BAMA-structuur*, *bamastructuur*, *BA-MA-structuur* of *BaMastructuur*. Op grond van voorbeelden in de *Woordenlijst 1995* had de keuze kunnen vallen op:

<i>BAMA-structuur</i>	naar analogie van	<i>BTW-tarief</i> , <i>DES-dochter</i>
<i>bama-structuur</i>	naar analogie van	<i>aids-patiënt</i> , <i>cd-speler</i>
<i>bamastructuur</i>	naar analogie van	<i>petfles</i>

De Commissie heeft geprobeerd om – binnen de marges van haar opdracht – oplossingen te vinden voor categorieën van spellingproblemen, eerder dan voor elk individueel geval een ad-hocoplossing toe te voegen aan de *Woordenlijst*. Er is geprobeerd om daarbij rekening te houden met conventies die zich in de taalgemeenschap hebben gevormd. Het tekstencorpus waarover het Instituut voor Nederlandse Lexicologie beschikt, stond de Commissie hiervoor ter beschikking.

De Commissie stelde bijvoorbeeld vast dat naarmate een woord sterker ingeburgerd raakt, het de hoofdletter(s) verliest waarmee het aanvankelijk werd gespeld. Het woord *Internet* is daarvan een bekend voorbeeld; in Nederland en Vlaanderen is de schrijfwijze zonder hoofdletter vrij snel gebruikelijk geworden. Iets dergelijks geldt voor het koppelteken, bijvoorbeeld in *laser-printer*. Ook dat heeft de neiging te verdwijnen naarmate het woord vaker in Nederlandse teksten opduikt: *laserprinter*.

Door een algemene regel te formuleren wordt bovendien de taalgebruiker geholpen die met vergelijkbare kwesties te maken krijgt in woorden die in de toekomst zullen ontstaan – en die dus nog niet in de *Woordenlijst*, of in een woordenboek dat het Keurmerk Spelling draagt, kunnen voorkomen. In het geval *bamastructuur* is gekozen voor de volgende regels die de genoemde tendensen volgen en die bovendien zonder specifieke taalkundige kennis kunnen worden toegepast op woorden met een vergelijkbare structuur.

1. Afkortingen worden met hoofdletters geschreven als de afgekorte woorden met een hoofdletter worden gespeld (*AWBZ*, *NAVO*).
2. Samenstellingen met een afkorting als eerste lid worden met een streepje geschreven als de letters van de afkorting afzonderlijk worden uitgesproken. Wordt

de afkorting als woord uitgesproken, dan geldt de basisregel die aaneenschrijven van samenstellingen voorschrijft. Het wordt dus:

btw-tarief, cd-speler, vwo-diploma

aidspatiënt, bamastructuur, desdochter, havodiploma, petfles

Deze aanpak heeft ertoe geleid dat sommige woorden in de *Woordenlijst* van spelling zijn veranderd. Ze zijn aan de expliciet geformuleerde en strikt toegepaste regels aangepast. De *Commissie Spelling* is van oordeel dat deze aanpassingen vallen onder de opdracht tot het wegwerken van tegenstrijdigheden. De Commissie is zich er ook van bewust dat het lastig uit te leggen is dat er géén sprake is van een spellingwijziging, als er wel degelijk woorden van spelling veranderen. Toch is het naar de overtuiging van de *Commissie Spelling* onjuist om te spreken van een ‘nieuwe spelling’ nu zulke inconsistenties zijn weggewerkt. De bestaande spellingregels zijn immers van kracht gebleven.

1.3.3 Niet alleen taalkunde

De *Technische Handleiding* is behalve een expliciete beschrijving van al lang bestaande regels ook de neerslag van overwegingen en keuzes die de *Commissie Spelling* heeft gemaakt bij het wegwerken van inconsistenties. De Commissie benadrukt dat veel van haar beslissingen niet uitsluitend taalkundig waren maar ook rekening hielden met het perspectief van de lezer of de speller. Een voorbeeld hiervan is de schrijfwijze van het werkwoord *skiën*. Wie de vormen *zij skiet, wij skieden, jullie hebben geskied* leest, moet ervan uitgaan dat de stam *skie-* is. Maar dat levert een probleem op, omdat dat als consequentie heeft dat men *ik skie* moet schrijven en dat stuit op bezwaren. *Ik ski* ‘oogt’ beter, ook vanwege het verband met het zelfstandig naamwoord *ski*, dat iedereen kent. Op grond van dit soort overwegingen is het ook *skiën* en niet *skieën*, wat de regel zou volgen dat bij nadruk op de laatste lettergreep een extra *e* wordt geschreven, zoals in *categorieën*. De problematiek ligt nog een slag ingewikkelder, maar dit voorbeeld geeft voldoende aan dat elke keuze leidt tot problemen voor degenen die door de keuze ‘benadeeld’ worden, in dit geval kinderen die regels moeten leren toepassen waarin het begrip ‘stam’ een rol speelt.

Het voorbeeld illustreert ook hoe belangrijk het is dat in de *Commissie Spelling* deskundigheid op het gebied van leerbaarheid en leesbaarheid aanwezig is.

1.4 Doelpubliek

De tekst die voor in het *Groene Boekje*, de boekuitgave van de *Woordenlijst Nederlandse Taal*, is opgenomen en waarin de regels van de Nederlandse spelling worden uitgelegd, wordt sinds de editie van 1954 de *Leidraad* genoemd. Volgens Van Dale betekent leidraad ‘een beknopte handleiding’. De tekst van de *Leidraad* is gebaseerd op de versie van de *Technische Handleiding* die in 2005 aan uitgevers ter beschikking was gesteld.

Het voornaamste verschil tussen beide teksten is de beoogde doelgroep. De *Technische Handleiding* is geschreven voor lezers met een wetenschappelijke interesse en met taalkundige kennis. Dat komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in het gebruik van taalkundige begrippen en onderscheidingen, vaktermen en fonetische tekens. Ook uit het gebruik van voorbeelden blijkt dat de tekst niet voor leken is geschreven. Voorbeelden zijn vaak gebruikt om de toepassing van een regel zo volledig mogelijk te tonen en daardoor doen ze dikwijls kunstmatig aan.

De *Leidraad* daarentegen is geschreven voor een lekenpubliek. De auteur van de *Leidraad*, een ervaren dagbladjournalist met een ruime ervaring in het opleiden van nieuwe collega's op het gebied van taalbeheersing en spelling, heeft de belangrijkste regels uit de *Technische Handleiding* in een door hem gekozen indeling en formulering overgenomen en een selectie gemaakt uit de voorbeelden. De *Commissie Spelling* heeft bij het redigeren van de voorliggende versie van de *Technische Handleiding* van zijn werk geprofiteerd.

1.5 Veranderingen

De meeste aanpassingen in de *Woordenlijst 2005* ten opzichte van de *Woordenlijst 1995* vloeien voort uit detailregels als voor het hierboven beschreven voorbeeld van samenstellingen met een afkorting als eerste lid (*bamastructuur*).

1.5.1 Uitzonderingsregel geschrapt

In één geval heeft de *Commissie Spelling* voorgesteld een bestaande uitzonderingsregel op de in 1995 gepubliceerde regels voor de spelling van de tussen-*n* in samenstellingen te laten vervallen. Dit voorstel viel buiten het kader van de opdracht en het *Comité van Ministers* heeft hiermee ingestemd. Het betreft de uitzonderingsregel die wel werd aangeduid als de *paardebloemregel*: “Het eerste deel is een diernaam en het tweede deel is een plantkundige aanduiding: *katteskruis*, *paardebloem*, *duivenkervel*.” Ook samenstellingen van dat type volgen nu de basisregel uit 1995 en worden dus geschreven als *katteskruis*, *paardenbloem*, *duivenkervel*. Dat Nederlandse woordenboeken en plantkundigen in Nederland de uitzonderingsregel al sinds 1995 niet toepasten, heeft bij dit verzoek een rol gespeeld. In de *Woordenlijst 2005* zijn 23 woorden van spelling veranderd als gevolg van de schrapping van deze uitzonderingsregel.

1.5.2 Het aantal veranderingen

Ofschoon de *Commissie Spelling* niet verantwoordelijk is voor de selectie van de woorden in de *Woordenlijst Nederlandse Taal*, werkt de uitgewerkte beregeling wel door in de schrijfwijze van sommige woorden in de lijst. Door de gedetailleerdere beschrijving van spellingregels en de consequente toepassing ervan op de *Woordenlijst*, zijn er verschillen ontstaan tussen de editie van 1995 en die van 2005.

Over het aantal veranderingen in de *Woordenlijst* zijn verschillende cijfers genoemd. De Commissie wil twee opmerkingen maken die kunnen bijdragen aan het correct beoordelen van de genoemde aantallen. Op de website van de Nederlandse Taalunie is een overzicht van trefwoorden met een spellingwijziging gepubliceerd:

http://taalunieversum.org/spelling/archief/overzicht_trefwoorden_met_spellingwijziging/.

Opmerking 1

In de lijst komt het woord *Adam* voor, dat lijkt veranderd in *adam*. Bedenk hierbij dat deze ‘wijziging’ moet worden opgevat als een verandering in de trefwoordselectie. Het woord komt als eigennaam uiteraard nog met hoofdletter voor, maar die eigennaam is niet langer opgenomen in de lijst. In de *Woordenlijst 2005* is *adam* voorzien van de betekenis aanduiding (stamvader). Een soortgelijk voorbeeld is het woord *boze*. Het is in de spelling met kleine letter komen te vervallen en in de *Woordenlijst 2005* staat nu *Boze* (duivel). Vanzelfsprekend komt het woord *boze* als verbogen vorm van *boos* nog voor met een kleine letter.

Opmerking 2

In de lijst met verschillen komt *aids-afdeling* voor, dat is veranderd in *aidsafdeling* (zonder streepje). Vanzelfsprekend geldt deze verandering alle woorden die met *aids* beginnen. Doordat er nog acht samenstellingen in de *Woordenlijst 1995* voorkwamen die begonnen met *aids-*, zijn er negen veranderingen geteld. In de Grote Van Dale uit 2005 staan twintig van zulke samenstellingen, dus evengoed zou men kunnen spreken van één, van twintig, of van een oneindig aantal veranderingen.

1.5.3 Veranderingstendensen

Her en der in deze *Technische Handleiding* komt een maatschappelijke ontwikkeling ter sprake die doorwerkt in de spelling, of de spelling betreft. Voorbeelden zijn het afnemende gebruik om de naam van bekleders van overheidsfuncties met een respecthoofdletter te schrijven (*minister, officier van justitie, burgemeester en schepenen*) en het geleidelijk verdwijnen van punten, spaties en hoofdletters in aanvankelijk vreemde woorden en afkortingen, zoals in *btw, online, internet*. De *Woordenlijst* is een momentopname die als het ware de graad van ingeburgerdheid van de opgenomen woorden toont. Het moment waarop voor een individueel woord de Nederlandse spellingregels de oorspronkelijke schrijfwijze verdringen is niet vooraf aan te geven. Naarmate een woord vaker en in bredere kring wordt gebruikt, zal het proces van vernederlandsing, en dus van verdwijning van punten, spaties en hoofdletters, sneller verlopen. In de *Woordenlijst 2005* zijn *ADHD, ADSL* en *ICT* nog met hoofdletters gespeld, maar het is te verwachten dat deze woorden hun hoofdletters zullen verliezen. Om die reden zouden de vormen *adhd, adsl* en *ict* niet te streng als spelfouten moeten worden beoordeeld.

Het is evenmin ondenkbaar dat in de toekomst *email* en *emailen* de vormen *e-mail* en *e-mailen* gaan verdringen. Doordat de woorden zo veel worden gebruikt dat ze nauwelijks nog als vreemd aanvoelen, wordt het streepje als het ware overbodig. De kans op verwarring met het zeldzame reeds bestaande woord *email* is zo klein dat dat geen reden zal vormen voor het handhaven van het streepje.

Tendensen kunnen ogenschijnlijk verschillende kanten op bewegen. Waar het accent aigu op Franse leenwoorden is komen te vervallen doordat het voor de uitspraak niet nodig is (*bohémien, dedain*), is het ook mogelijk dat een accent juist wordt gewenst om de juiste uitspraak af te dwingen. Het aan het Latijn ontleende *per se* wordt vaak gespeld als *persé*, wat illustreert dat het in die vorm door een groot deel van de taalgemeenschap als een aanvaardbare of zelfs gewenste aanpassing wordt ervaren. Het is denkbaar dat deze spelwijze op termijn als nevenvorm de status van officiële spelling verwerft, of zelfs de oorspronkelijke vorm vervangt.

Verderop in de *Technische Handleiding* worden voorbeelden genoemd van woorden die een door de Commissie gesignaleerde tendens volgen, maar die volgens de nu geldende regels fout zijn. Alle voorbeeldwoorden die niet de geldende officiële spellingregels volgen, zijn grijs in plaats van zwart weergegeven in een schreefloze letter.

1.5.4 Geen nieuwe regels, toch veranderingen

Sommige spellingregels steunen niet op min of meer onveranderlijke taalwetenschappelijke pijlers, maar op een taalverschijnsel dat aan verandering onderhevig is, of op een subjectief oordeel over de mate waarin de afzonderlijke delen in een samenstelling nog worden herkend door de (meerderheid van de) taalgebruikers. Van beide typen geven we een voorbeeld.

Een uitzondering op de regel die een tussen-*n* voorschrijft in samenstellingen waarin een /ə/ wordt gehoord (de 'pannenkoekregel'), steunt op het voorkomen van een meervoud op -*s* in woorden die op -*e* eindigen. We schrijven *hordeloper* en *groenteafdeling* (en niet *hordenloper* en *groentenafdeling*) vanwege het bestaan van

het meervoud *hordes* naast *horden* en *groentes* naast *groenten*. Doordat er geleidelijk meer woorden een tweede meervoud op -s ontwikkelen, zullen samenstellingen met zulke woorden in de toekomst zonder tussen-*n* geschreven moeten worden. In de *Woordenlijst 2005* zijn voor het eerst -s-meervouden gedocumenteerd van *amoebe*, *curve*, *cyste*, *hinde* en het gevolg daarvan is dat samenstellingen met deze woorden sindsdien zonder tussen-*n* geschreven worden. Het is waarschijnlijk dat in toekomstige edities van de *Woordenlijst* meer woorden een -s-meervoud zullen hebben en dat heeft dus gevolgen voor de – doorgaans niet erg gangbare – samenstellingen met deze woorden.

Een andere uitzondering op de pannenkoekregel steunt op de mate waarin de oorspronkelijke betekenis van een of elk van beide delen, of het geheel nog herkend wordt. Zodra er sprake is van een zogenoemde versteende samenstelling, wordt de sjwa als -e geschreven. Voorbeelden zijn: *bolleboos*, *flierefluiter*, *kinnebak*, *klerelijer*, *klotefilm*, *ruggespraak*, *schattebout*, *takkewijf*.

In de *Woordenlijst 2005* is geen van de samenstellingen met *zielen*- als versteende samenstelling opgevat, met inbegrip van *zielenpiet*, *zielenpoot* en *zielenrust*. Het is denkbaar dat toekomstige taalgebruikers zulke samenstellingen als versteend zullen aanmerken en dat kan op basis van de bestaande regels dus gevolgen hebben voor de schrijfwijze ervan.

2 De weergave van de klanken van het Nederlands

2.1 Inleiding

Het Standaardnederlands kent een veertigtal spraakklanken (fonemen), die worden onderscheiden in klinkers en medeklinkers. Een **foneem** wordt beschouwd als de kleinste onderscheidende klankeenheid in een taal. Zo tellen de woorden *vat* (/vat/) en *vaat* (/vat/) elk drie fonemen. Deze woorden verschillen van elkaar doordat ze een verschillend klinkerfoneem hebben.

Voor een goed begrip van de spelling is het noodzakelijk een onderscheid te maken tussen klanken en letters. De kern van spellen is dat gesproken klanken worden genoteerd in schrift, maar in het Nederlands is er geen sprake van een een-op-een-relatie tussen klank en schrift. Voor de omzetting van klank naar schrift hebben we niet voldoende schrifttekens tot onze beschikking en daardoor correspondeert een bepaald schriftteken soms met meer dan één klank. Zo wordt de *e* in de eerste en derde lettergreep van *bevelen* anders uitgesproken dan in de tweede en worden de letters *c* en *h* in *lach* gecombineerd om één foneem weer te geven. In het schrift is het **grafeem** de tegenhanger van het foneem: het is de kleinste onderscheidende schrift-eenheid. Een grafeem wordt gevormd door één letter of een combinatie van letters. Zo bevat *vaat* drie grafemen *v*, *aa* en *t*; en *schat* de grafemen *s*, *ch*, *a* en *t*.

In de loop van de tijd zijn er hulptekens ontwikkeld, zoals accenten, het liggend streepje, het trema en de apostrof, die ervoor zorgen dat letters of groepen letters de klank duidelijker weergeven, zoals het accent op de *e* van *taugé* dit doet.

In deze *Technische Handleiding* wordt een klank in fonetisch schrift (International Phonetic Alphabet – IPA) genoteerd tussen twee schuine strepen. Wanneer er over grafemen wordt gesproken, worden de betrokken letters schuin gedrukt. Dus in *brood*, *solo* en *cadeau* wordt hetzelfde foneem /o/ respectievelijk als het grafeem *oo*, *o* en *eau* geschreven.

Dit hoofdstuk geeft eerst een overzicht van de fonemen: klinkers (2.2) en medeklinkers (2.3). Klinkers en medeklinkers worden in het schrift weergegeven door middel van grafemen bestaande uit letters en lettercombinaties (2.4). Verder worden de hulptekens voorgesteld (2.5). Ten slotte (2.6) wordt gewezen op enkele begrippen die een rol spelen in de spellingregels: het morfeem, de fonologische ‘syllabe’ (uitspraak), de orthografische ‘lettergreep’ (schrift), en de klemtoon.

2.2 Klinkers

Klinkers zijn klanken waarbij de lucht ongehinderd naar buiten stroomt. Een syllabe (zie 2.6) bevat één klinker (eventueel tweeklank) en wordt door die klinker gedragen. Alle klinkers behalve de sjwa worden ‘volle’ klinkers genoemd, en kunnen een hoofd- of nevenklemtoon dragen. Hierna volgt enige informatie over de verschillende soorten van klinkers.

2.2.1 Ongedekte en gedekte klinkers

Tot de groep van klinkers horen zeven ongedekte (vrije, gespannen) klinkers en vijf gedekte (ongespannen) klinkers. Een ongedekte klinker kan, maar hoeft niet door een medeklinker afgesloten te worden, en komt in zowel een open als een gesloten syllabe voor. Een gedekte klinker wordt door een medeklinker afgesloten en komt bijna uitsluitend in een gesloten syllabe voor.

Hoewel de termen ‘lange klinker’ en ‘korte klinker’ buiten vaktaal, ook in de *Woordenlijst*, geregeld worden gebruikt, doen wij dat hier niet, omdat klinkers in

inheemse Nederlandse woorden niet door het kenmerk lengte van elkaar onderscheiden worden. Het gaat om de volgende klinkers:

ongedekte klinkers

1. de /i/ van *brief, kiezen, piramide, ski, mythe, jeep, biscuit, deleten*
2. de /e/ van *geel, beven, gynaecoloog, race, brainstormen, cliché, rendez-vous, salonfähig*
3. de /a/ van *raap, dralen*
4. de /y/ van *buurt, stuwen, jus, fondue, bühne, judo*
5. de /ø/ van *reuk, geuren, oedeem, föhn*
6. de /u/ van *stoel, voeten, snooker, pitbull, souvenir, tsunami, tahoe, boerka*
7. de /o/ van *brood, stroken, cadeau, goal, depot, aubergine, bowlen*

gedekte klinkers

1. de /ɪ/ van *lip, wissen, amaryllis, syndroom*
2. de /ɛ/ van *nek, stemmen, backhand, bel-etage, knäckebröd*
3. de /ɑ/ van *kast, darmen*
4. de /ʏ/ van *stuk, rupsen*
5. de /ɔ/ van *stof, blokken*

De ongedekte klinkers /i/, /y/ en /u/ kunnen in uitheemse woorden echter wel verlengd voorkomen:

- /i:/ *analyse, bêtise* (vergelijk: *verliezen, vieze*)
- /y:/ *centrifuge*
- /u:/ *rouge*

De gedekte klinkers /ɛ/ en /ɔ/ kunnen verlengd voorkomen in uitheemse woorden. Dit geldt ook voor de klinker /œ/, die niet in inheemse woorden voorkomt:

- /ɛ:/ *scène, gêne, mayonaise, flair, airbag*
- /ɔ:/ *decor, baseball*
- /œ:/ *freule, oeuvre, scriptgirl*

2.2.2 Neusklinkers

De gedekte klinkers /ɛ/, /ɑ/, /œ/ en /ɔ/ worden in een aantal aan het Frans ontleende woorden uitgesproken als de neusklinkers /ẽ/, /ã/, /œ̃/ en /õ/:

1. de /ẽ/ van *dedain, enfin, timbre*
2. de /ã/ van *elan, en gros, employé*
3. de /œ̃/ van *Verdun*
4. de /õ/ van *appellation, annonce, fond*

2.2.3 Sjwa

Tot de klinkers hoort ook de sjwa, die ook wel ‘stomme’, ‘doffe’ of ‘toonloze e’ wordt genoemd. De sjwa wordt met het fonetisch teken /ə/ weergegeven. Syllaben met sjwa zijn per definitie onbeklemtoond, slechts bij uitzondering kunnen ze toch een klemtoon krijgen (zie 12.2). In de spelling wordt de sjwa door verscheidene tekens weergegeven, onder meer door de *e*, *ê*, *i*, *ij*, *o*, en *oe*. Enkele voorbeelden: *getemde*, *albasten*, *boeken*, *de*, *gênant*, *herfstig*, *pijnlijk*, *motor*, *avond*, *kangoeroe*

In uitheemse woorden en in de tussenwerpsels *eh* en *uh* komt een verlengde klinker /œ:/ voor, waarvan de uitspraak meer gesloten en meer gerond is dan die van de sjwa.

Enkele voorbeelden:

amuse-gueule, freule, oeuvre, scriptgirl, uh

2.2.4 Tweeklanken

Tot de groep van de klinkers behoren ook tweeklanken:

echte tweeklanken

1. de /ɛi/ van *steil, prijzen, nylon, biedermeier*
2. de /œy/ van *tuin, kuilen, fauteuil*
3. de /au/ van *oud, hou, houw, blauw, blauwig, chowchow, curacao*

onechte tweeklanken

1. de /aj/ van *draai, haaien*
2. de /ɑj/ van *ai, bonsai, detail, samoerai, biedermeier*
3. de /uj/ van *groei, bloeien*
4. de /oj/ van *hooi, gooien*
5. de /ɔj/ van *hoi, barzoi, boycot*
6. de /iw/ van *nieuw, kieuwen*
7. de /ew/ van *sneeuw, geeuwen*
8. de /yw/ van *uw, duw, ruw*

Echte tweeklanken komen net zoals ongedekte klinkers in open en in gesloten syllaben voor. Onechte tweeklanken vormen een gesloten syllabe die eindigt op de glijmedeklinker /j/ of /w/.

Onechte tweeklanken onderscheiden zich verder van echte tweeklanken ook hierin dat bij een gemonoftongeerde uitspraak (zoals in sommige dialecten) van een echte tweeklank het woord – bijvoorbeeld *wei* uitgesproken als /we:/ in plaats van als /wɛi/ – herkenbaar blijft, hoewel dat niet de standaarduitspraak is. Een gemonoftongeerde uitspraak van een onechte tweeklank – bijvoorbeeld *waai* als /wa:/ in plaats van als /waj/ – zou het woord daarentegen onherkenbaar maken.

2.3 Medeklinkers

Het Nederlands kent de volgende zeven groepen van medeklinkers:

1. plofklanken: /p/, /t/, /k/, /b/, /d/, /g/
2. wrijfklanken: /f/, /s/, /ʃ/, /x/, /v/, /z/, /ʒ/, /ʁ/
3. ruisklank: /h/
4. neusklanken: /m/, /n/, /ŋ/
5. vloeiklanken: /l/, /r/
6. glijklanken: /j/, /w/
7. gemengde medeklinkers: /ts/, /dz/, /tʃ/, /dʒ/, /c/, /dj/

2.3.1 Plofmedeklinkers

Plofmedeklinkers (occlusieven, explosieven) zijn klanken waarbij de lucht met een plofje uit de mond komt. Bij sommige trillen daarbij de stembanden mee, bij andere

niet. Trillen de stembanden mee, dan gaat het om stemhebbende medeklinkers (/b/, /d/, /g/); in het andere geval gaat het om stemloze medeklinkers (/p/, /t/, /k/).

1. de /b/ van *boe, ribben, rabarber, baseball, bibliobus*
2. de /d/ van *de, middel, stadion, dinsdagmiddag*
3. de /g/ van *goalgetter, guerrillero, guillotine, spaghetti* (/g/ voornamelijk in leenwoorden)
4. de /p/ van *op, plof, stoppen, kuip, rib, paperclip*
5. de /t/ van *uit, trein, vaten, roet, vod, theater, atheneum, teletekst*
6. de /k/ van *uk, mikken, kuiken, accu, cabine, christelijk, sequoia, quasi, click, kakkerlak, truc*

Let wel: leenwoorden met /g/, zoals *guillotine, spaghetti*, komen ook wel voor met de stemhebbende wrijfklank /ɣ/ (zie hierna).

2.3.2 Wrijfmedeklinkers

Wrijfmedeklinkers (fricatieven, spiranten) zijn klanken waarbij een lichte wrijving ontstaat door een vernauwing van de mondholte. De fonemen /v/, /z/, /ʒ/ en /ɣ/ zijn stemhebbend; de fonemen /f/, /s/, /ʃ/ en /χ/ zijn stemloos.

1. de /v/ van *vis, wreed, raven, brevet, wrevelig*
2. de /z/ van *zo, huizen, dizzy, onzerzijds*
3. de /ʒ/ van *journaal, acajou, barrage*
4. de /ɣ/ van *gas, ruggen, genus, geaggregeerde, guillotine*
5. de /f/ van *af, fout, straffen, raaf, facelift, dauphin, murw* (ook wel /mʏrw/)
6. de /s/ van *as, soep, blussen, huis, cent, aceton, patiënt, motie*
7. de /ʃ/ van *sjaal, sjouwen, mesje, ansjovis, artisjok, fetisj, chocolade, patiënt, shock, sushi*
8. de /χ/ van *ach, chemie, rug, vluchten, achterdocht*

2.3.3 Ruismedeklinker

De ruismedeklinker /h/ komt in het Nederlands alleen aan het begin van een syllabe voor. Enkele voorbeelden:

aha, gehinnik, haaien, hagada, halfhartigheid, hamam, helium, helpen, hockey, hoek, hoop, verhaal, verhuizen

2.3.4 Neusmedeklinkers

Bij het vormen van de neusmedeklinkers (nasalen) /m/, /n/ en /ŋ/ komt de lucht door de neus naar buiten.

1. de /m/ van *me, mi, moed, zwammen, bramen, om, kiem, museum, umlaut, mammogram*
2. de /n/ van *nu, krant, binnen, tenen, zien, kruin, non-profit, neerpennen*
3. de /ŋ/ van *honger, eng, belangstelling, kangoeroe* (/kaŋyuru/), *danken* (/daŋkən/)

2.3.5 Vloeimedeklinkers

Bij het vormen van de vloeimedeklinkers (liquidae) /l/ en /r/ vloeit de lucht gelijkmatig over de tong.

1. de /l/ van *la, lip, alles, krioelen, stijl, viool, cantabile, leerstelsel*
2. de /r/ van *ra, rups, verhaal, sturen, vier, adder, mascarpone, rederijkerskamer*

De grote variatie in de uitspraak van /r/ (tongpunt-r, huig-r, gevocaliseerde r, Gooise r enzovoort) is niet woordonderscheidend: er zijn geen verschillende woorden die alleen in de uitspraak van /r/ van elkaar verschillen. Daarom worden de verschillende r-uitspraken in de spelling niet weergegeven.

2.3.6 Glijmedeklinkers

De glijmedeklinkers /j/ en /w/ worden ook wel halfklinkers genoemd omdat ze lijken op de volle klinkers /i/ en /u/.

1. de /j/ van *juli, yoghurt, biljet, bajonet, kajak, cayenne, takje, boompje, jojo, draai, hooi, groeit*
2. de /w/ van *we, wijs, verdwalen, adequaat, nieuw, geeuwt, ruw, wenkbrauwen, vertrouwen, grauwe*

2.3.7 Gemengde medeklinkers

Tot slot zijn er nog zes gemengde medeklinkers (affricaten). Het zijn de /ts/, /dz/, /tʃ/, /dʒ/, /c/ en /dj/.

1. de /ts/ van *tsarina, tseetseevlieg, tatziki, motie, intermezzo, pizza*
2. de /dz/ van *intermezzo, pizza*
3. de /tʃ/ van *tsjilpen, roetsjbaan, mutsje, coach, chip, chinchilla*
4. de /dʒ/ van *gin, hadji, jihad, manager, loggia*
5. de /c/ van *tjiftjaf, voetje*
6. de /dj/ van *djinn, djatihout, jihad*

2.4 Letters

Alleen al voor inheemse woorden telt het Nederlands meer dan 40 onderscheiden fonemen. Om die weer te geven staan in het alfabet slechts 26 letters ter beschikking. Hoewel de 26 letters van het alfabet onvoldoende zijn om alle fonemen weer te geven, wordt er niet altijd economisch mee omgesprongen. Vier letters zijn als het ware overbodig omdat voor dezelfde fonemen al andere letters in gebruik zijn. Het gaat om de *c*, die staat voor ofwel /s/ ofwel /k/, de *q*, die geschreven wordt voor de /k/, de *x*, uitgesproken als /ks/, en de *y*, uitgesproken als /ɪ/, /i/, /ei/, /qj/ of /j/.

Dezelfde fonemen worden al weergegeven door de letters *s*, *k*, *ks*, *i* of *ie* en *j*. Deze situatie vloeit voort uit het nevenbeginsel van de etymologie (zie 3.4).

Wegens het tekort aan letters anderzijds worden heel wat fonemen, sommige altijd, andere onder bepaalde voorwaarden, weergegeven door middel van een combinatie van twee letters.

klinkers

De volgende klinkers worden met een digraaf (een grafeem van twee letters) geschreven:

- /i/ *ie – zien*
- /e/ *ee – zee*
- /ɛi/ *ei – zeil*
- /ɛi/ *ij – zijn*
- /a/ *aa – zaal*
- /y/ *uu – fuut*
- /ø/ *eu – zeul*
- /œy/ *ui – zuil*
- /u/ *oe – zoet*

/o/ oo – zool

/au/ ou – zout

/au/ au – gauw

Er zijn hierbij vier ongedekte klinkers die naargelang van het geval enkel of dubbel geschreven worden. De regels daarvoor worden in hoofdstuk 3 behandeld.

Het gaat om:

/e/ e – ee: eten, eet

/a/ a – aa: laten, laat

/y/ u – uu: vuren, vuur

/o/ o – oo: boren, boor

Vanwege het nevenbeginsel van de etymologie (zie 3.4) is er nog veel meer variatie in de schrijfwijze van klinkers. Zo hebben we voor het foneem /e/ naast de schrijfwijzen met *e* en *ee* ook:

trainer, break, ex aequo, cake, diner, filet, rendez-vous, cafe, essay, survey, coelacant, huttenkuse

Ook vanwege de etymologie hebben we de spellingen *ei* en *ij*, en *ou* en *au*.

De lettercombinatie *i+j* (lange *ij*) gedraagt zich soms alsof het om één enkele letter gaat. Zo worden *i* en *j* als hoofdletter in een eigennaam of aan het begin van een zin beide met hoofdletter geschreven: *IJmuiden, IJzermunding*. Ze staan in kruiswoordraadsels vaak samen in één vakje. In naslagwerken of telefoongidsen worden de woorden of namen die *ij* bevatten, soms onder de letter *y* of vlak voor de letter *z* gealfabetiseerd. In de meeste woordenboeken is er echter geen sprake van een aparte letter *ij*, maar wordt *ij* geplaatst tussen *-ii-* en *-ik-*.

medeklinkers

De volgende medeklinkers worden met een digraaf (een grafeem van twee letters) geschreven:

/χ/ ch – lach

/ŋ/ ng – zang

/ʃ/ sj – sjaal

2.5 Hulptekens

2.5.1 Inleiding

Bij het spellen van Nederlandse woorden maakt men soms gebruik van diakritische tekens. Diakritische tekens zijn hulptekens boven of onder een letterteken, met als functie de specifieke klankwaarde van de betrokken letter te preciseren. Het betreft tekens als:

- ˘ trema; komt op een klinkerletter voor om deze letter te scheiden van de voorgaande klinkerletter;
- ¨ umlaut; komt alleen op klinkerletters in leenwoorden voor, bijvoorbeeld *überhaupt*;
- ˊ accent aigu; op de letter *e* (*é*) in sommige leenwoorden, als uitspraakteken, en op een willekeurige klinker als klemtoonteken;
- ˋ accent grave; op klinkers (*à, è*) in sommige leenwoorden en op de letter *e* om de klank /ɛ/ af te dwingen;
- ˆ accent circonflexe; op klinkers in leenwoorden (*ê*);
- ç de cedille onder de *c* in de *c*-cedille;
- ˜ de tilde, met name boven de *n*; in enkele leenwoorden uit het Spaans, zoals *doña, mañana*

Naast de diakritische tekens komen de volgende andere hulptekens voor in Nederlandse woorden:

- liggend streepje of koppelteken; geeft een al of niet tijdelijke koppeling of scheiding aan;
- ’ apostrof; ten behoeve van sommige afkortingen, meervoudsvormen of genitieven;
- . punt; in of na afkortingen;
spatie; in uitzonderlijke gevallen maakt de spatie deel uit van een eenheid die zich in sommige opzichten, bijvoorbeeld bij de vorming van samenstellingen, als één woord gedraagt.

Deze hulptekens worden uitvoeriger besproken in hoofdstuk 8, ‘De schrijfwijze van complexe woorden’, hoofdstuk 9, ‘Klinkerbotsing’, en hoofdstuk 11, ‘De apostrof’.

De hoofdletter wordt niet als een hulpteken beschouwd. Van elk woord wordt de eerste letter met een hoofdletter geschreven als het aan het begin van een zin staat, en elk woord kan, als dat om welke reden dan ook wenselijk is, helemaal met hoofdletters worden geschreven. Slechts bij enkele losse letters en in een klein aantal afkortingen en symbolen, evenals bij het onderscheid soortnaam-eigenaam is het gebruik van de hoofdletter onderscheidend, zoals bij **b** en **B** (muziektermen), **bv** (besloten vennootschap) en **BV** (bekende Vlaming), *bijbel* en *Bijbel*, *steenbok* en *Steenbok*, *sara* en *Sara*.

In dit hoofdstuk worden de afzonderlijke diakritische tekens kort genoemd. Wanneer het teken elders uitvoeriger wordt beschreven, wordt daar onder aan de paragraaf naar verwezen.

2.5.2 Trema

Het trema wordt gebruikt in een niet-samengesteld woord of woorddeel, bijvoorbeeld *poëzie*, om aan te geven dat twee opeenvolgende klinkerletters niet samen één grafeem vormen, in dit geval *oe*, en dus niet één foneem representeren. Daarmee moet worden voorkomen dat deze letters verkeerd worden gelezen, bijvoorbeeld *druïde*, *vacuüm*, *beïnvloeden*, *oliën*, *skiër*.
Zie hoofdstuk 9, ‘Klinkerbotsing’.

2.5.3 Umlaut

De umlaut heeft een heel andere waarde dan het trema. Hij geeft, in onder meer het Duits, sommige Scandinavische talen en het Turks aan dat de letter *a*, *o* of *u* met een andere klank moet worden gelezen. Oorspronkelijk was het een klein geschreven *e* boven een klinkerletter. Hij wordt behouden op klinkertekens in leenwoorden en eigennamen uit de hiervoor genoemde talen: *hüttenkäse*, *föhn*, *knäckebröd*, *Abdullah Gül*.

2.5.4 Accent aigu

Het accent aigu wordt onder bepaalde voorwaarden gehandhaafd op de letter *e* in leenwoorden om te voorkomen dat /ə/ wordt gelezen. Ook wordt het gebruikt in woorden die nog als vreemd worden aanvoeld. Enkele voorbeelden:

café, *comité*, *paté*, *prostitué*
débouché, *dégénérée*, *spécialité*

In sommige andere woorden zoals *hé* en *taugé* wordt het accent aigu gebruikt om de uitspraak /e/ af te dwingen.

Het accent aigu kan op elke klinker facultatief als klemtoonteken worden gebruikt om een syllabe of een woord nadruk te geven. Dit ad-hocgebruik van het accent heeft geen gevolgen voor de uitspraak van het woord. Enkele voorbeelden:

dé, jé van hét, kán, vóórkomen, voorkómen, niéuwe, rijke

Zie verder hoofdstuk 12, 'De accenttekens'.

2.5.5 Accent grave

Het accent grave wordt soms gehandhaafd op *a* en *e* in leenwoorden. Enkele voorbeelden:

à propos, ampère, belvédère, scène

In een enkel geval komt het voor op de letter *e* om de klank /ɛ/ af te dwingen. Enkele voorbeelden:

bèta, blèren, hè

Zie verder hoofdstuk 12, 'De accenttekens'.

2.5.6 Accent circonflexe

Het accent circonflexe wordt soms gehandhaafd in leenwoorden. Enkele voorbeelden:

enquête, fêteren, coûte que coûte, maître d'hôtel, maîtresse, tête-à-tête

2.5.7 Cedille

De cedille is een haakje (oorspronkelijk *z*) onder de letter *c*. De *ç* komt uitsluitend voor in een klein aantal aan het Frans en Portugees ontleende woorden om de klank /s/ voorafgaand aan de *a* of *o* af te dwingen. Enkele voorbeelden:

façon, garçon, maçonnerie, reçu, Provençaals, Curaçao, Brabançonne

2.5.8 Tilde

De tilde komt onder meer voor op de letter *n* (*ñ*) in een klein aantal aan het Spaans ontleende woorden, waar ze staat voor dezelfde klankcombinatie van /n/ plus /j/ als in het Nederlands *oranje*. Enkele voorbeelden:

doña, mañana

2.6 Morfeem, syllabe, lettergreep, klemtoon

In dit hoofdstuk is tot dusver een overzicht gemaakt van de klanken (fonemen) van het Nederlands, en van de letters of lettercombinaties (grafemen) waarmee die klanken in het schrift worden weergegeven. Er is al op gewezen dat de foneem-grafeemverbindingen geen eenvoudige een-op-eenrelaties vormen.

Een groot deel van de Nederlandse spellingregels heeft als functie te beschrijven volgens welke systematiek grafemen aan fonemen gekoppeld worden, en hoe daarbij hulptekens ingezet worden. Een spellingregel beschrijft met andere woorden de voorwaarden waaronder een bepaald foneem door een bepaald grafeem wordt weergegeven, en onder welke andere voorwaarden door welk ander grafeem.

Bij het beschrijven van die systematiek verwijzen de spellingregels naar kenmerken van de omgeving van het foneem of het grafeem. Daartoe behoren onder meer kenmerken van het betrokken morfeem, de syllabe, de lettergreep en de klemtoon. Hierna wordt kort op deze vier begrippen ingegaan.

Een morfeem is uit fonemen opgebouwd, en het is de kleinste taaleenheid mét betekenis. Fonemen daarentegen hebben op zich geen betekenis.

Er worden drie typen morfemen onderscheiden. Allereerst zijn er de grondwoorden of stammorfemen, dat zijn morfemen met lexicale betekenis, bijvoorbeeld morfemen als *boek*, *winkel*, *speel*, *twee*. Lexicale betekenis is de betekenis die in een woordenboek beschreven staat, en die ook in het woordenboek in ons hoofd (het ‘mentale lexicon’), in ons geheugen dus, opgeslagen ligt.

Er zijn daarnaast afleidingsmorfemen. Die hebben ook een zekere lexicale betekenis. Ze kunnen niet als zelfstandig woord optreden, maar worden toegevoegd aan een grondwoord om daar betekenis aan toe te voegen, bijvoorbeeld ontkenning of negatieve kwalificatie door middel van het voorvoegsel *on-* in *onecht*, *ondeugd*; verkleinwoord door middel van het achtervoegsel *-je* of *-pje* in *boekje*, *boompje*.

Op de derde plaats zijn er flexiemorfemen. Die hebben vooral een grammaticale functie (verbuiging of vervoeging) en eventueel bijbehorende betekenis, bijvoorbeeld meervoud door middel van het achtervoegsel *-en* in *boeken*, verleden tijd door middel van het achtervoegsel *-de* in *speelde*, voltooid deelwoord door middel van het voorvoegsel *ge-* en het achtervoegsel *-d* in *gespeeld*.

Complexe (gelede) woorden bestaan uit meer dan één morfeem (zie ook hierna 3.2.1):

- samenstellingen: een grondwoord (stammorfeem, zelfstandig morfeem) met een ander grondwoord, bijvoorbeeld *boekwinkel*;
- afleidingen: een grondwoord met voor- en/of achtervoegsels, bijvoorbeeld *ondeugd*, *boekje*, *ondeugdelijk*;
- flexievormen: verbogen of vervoegde vormen van grondwoorden, samenstellingen en afleidingen met voor- en/of achtervoegsels, bijvoorbeeld *boeken*, *boekwinkels*, *speelde*, *gespeeld*

Het woord *groenige* bestaat uit drie morfemen: een grondwoord (stammorfeem) *groen*, een afleidingsmorfeem *-ig* en een flexiemorfeem *-e*. In de uitspraak bestaat *groenige* uit drie fonologische delen, maar die corresponderen niet met de drie genoemde morfemen. Bij het uitspreken kunnen we het woord scanderen, dus als het ware een kleine pauze maken tussen de delen. Dat levert dan drie syllaben op: /yru-/ /nə-/ /yə/.

In de spelling onderscheiden we in dit woord drie lettergrepen: *groe*, *ni* en *ge*. In deze *Technische Handleiding* wordt de term ‘syllabe’ gebruikt om het fonologische begrip aan te duiden, en de term ‘lettergreep’ voor het orthografische begrip. Net zoals we klanken (fonemen) en letters (grafemen) onderscheiden, doen we iets soortgelijks met de begrippen syllabe en lettergreep.

Er zijn verschillende redenen om de begrippen morfeem, syllabe en lettergreep van elkaar te onderscheiden.

Ten eerste, het morfeem, de syllabe en de lettergreep vallen geregeld samen maar vaak ook niet. Sommige morfemen omvatten meer dan één syllabe of lettergreep, bijvoorbeeld *tafel*, *lichaam*. Een syllabe en een lettergreep kunnen samenvallen, maar doen dat vaak niet. In *groenige* vallen syllaben en lettergrepen samen. Een woord als *tandarts* omvat in de uitspraak de syllaben /tan/ en /darts/, maar in de spelling de lettergrepen *tand* en *arts*, die overeenstemmen met de samenstellende morfemen. *Frankrijk* bestaat uit de fonologische syllaben /fran/ en /kreik/, maar als samenstelling onderscheiden we er de morfemen en de lettergrepen *Frank* en *rijk* in. In de uitspraak bestaan *dode* en *doodde* uit precies dezelfde twee syllaben /do/ en /də/, in het schrift onderscheiden we twee verschillende woorden met verschillende lettergrepen: *do•de* en *dood•de*. (De afbreekplaats wordt aangeduid door het teken •.) Het verschil in schrijfwijze van deze lettergrepen stemt overeen met een niet-hoorbaar verschil in morfemen.

Het woord *bakker* bestaat uit de morfemen *bak* en *er*. Leerkrachten in het primair onderwijs kunnen getuigen dat hun leerlingen, zolang ze nog niet al te zeer door het spellingonderwijs beïnvloed zijn, het moeilijk hebben uit te maken uit welke syllaben het woord *bakker* precies bestaat. Ze onderscheiden vooral /ba/ en /kər/ of /bak/ en /kər/, soms /bak/ en /ər/.

Ten tweede, sommige spellingregels doen een beroep doen op het morfeem, andere op de syllabe, nog andere op de lettergreep. Enkele voorbeelden ter illustratie. Een stemhebbende medeklinker zoals /b/ of /d/ kan aan het begin van een syllabe voorkomen, maar als gevolg van de verscherpingsregel niet aan het einde. Niettemin worden woorden als *heb* (vergelijk: *hebben*), *hoed* (vergelijk: *hoeden*) door de toepassing van het nevenbeginsel van vormovereenkomst (gelijkvormigheid) toch met *b* of *d* geschreven (zie 3.3.1). Terwijl *b* en *d* wel aan het einde van een lettergreep kunnen voorkomen, kunnen *v* en *z* dat in inheemse woorden niet. In bepaalde gevallen vindt woordafbreking in het schrift plaats op de grens tussen morfemen, in andere op de grens tussen syllaben (zie hoofdstuk 14), bijvoorbeeld *tand•arts*, *groe•ni•ge*. De spelling van werkwoorden (zie hoofdstuk 4) is in belangrijke mate gebaseerd op de morfeemcombinatie, bijvoorbeeld *verleidde* (*verleid* + *de*) versus *verleide* (*verleid* + *e*), terwijl de achterste afbreekplaats van deze vormen respectievelijk op de morfeemgrens (*verleid•de*) en de syllabegrens (*verlei•de*) valt. De begrippen ‘open’ en ‘gesloten’ worden gehanteerd zowel bij syllaben als bij lettergrepen (zie ook 2.2.1). Open syllaben en lettergrepen eindigen op een klinkerfoneem, resp. klinkerletter, gesloten syllaben en lettergrepen op een medeklinkerfoneem, resp. medeklinkerletter. Ook hier is er weleens verschil tussen syllaben en lettergrepen. In *doodde* hebben we dezelfde open eerste syllabe als in *dode*; *sjah* (/ʃa/) eindigt op een ongedekte klinker en heeft dus een open syllabe. Maar in het schrift begint *doodde* met een gesloten lettergreep, en *dode* met een open lettergreep, terwijl *sjah* door de afsluitende *h* een gesloten lettergreep is en daarom in het meervoud zonder apostrof wordt geschreven: *sjahs*.

Wat klemtoon betreft doen er zich drie mogelijkheden voor: een syllabe heeft de hoofdklemtoon (¹) van het woord, een nevenklemtoon (²), of ze is onbeklemtoond ([°]). Een paar voorbeelden: ¹*va*[°]*der*, ¹*va*[°]*der*²*land*, ²*as*²*pi*¹*ri*[°]*ne*. Sommige spellingregels maken gebruik van de plaats van de klemtoon in het woord. Zo wordt het foneem /i/ geschreven als *ie* dan wel *i* naargelang de hoofdklemtoon op de syllabe met /i/ valt, bijvoorbeeld *fobieën*, of op een vorige syllabe, bijvoorbeeld *furiën* (zie 3.5.3.1). Ook zijn er regels die nagaan of een gegeven syllabe onbeklemtoond is. Zo worden *s* of *k* niet verdubbeld in woorden als *dreumesen*, *monniken* omdat ze voorkomen in een onbeklemtoonde syllabe met sjwa en gevolgd worden door een onbeklemtoonde syllabe met sjwa (zie 3.5.1.2).

3 Beginselen en regels

3.1 Inleiding

De spelling van het Nederlands is gebaseerd op het basisbeginsel van de uitspraak van de fonemen in het Standaardnederlands. Van dat basisbeginsel wordt in een aantal gevallen afgeweken door de toepassing van twee nevenbeginselen: dat van de vormovereenkomst (gelijkvormigheid en analogie) en dat van de etymologie. Dit basisbeginsel gaat, evenals de twee nevenbeginselen, terug op de regeling door M. de Vries en L.A. te Winkel in 1863¹ en deels zelfs op hun voorgangers sinds de zestiende eeuw.

Daarnaast wordt de spelling in belangrijke mate bepaald door twee zeer algemene regels: de regel voor het verdubbelen van medeklinkerletters en de regel voor het verenkelen van klinkerletters.

Ten slotte zijn er nog tal van bijzondere regels over allerlei onderdelen van het spellingsysteem.

Hier past enige toelichting bij het gebruik van de term ‘regel’. Regels zijn een techniek bedoeld om onderdelen van het taalsysteem, bijvoorbeeld van de woordvorming, het klanksysteem of de spelling te beschrijven. De spellingregels zijn niet bedoeld als gedragsregels. Ze geven niet aan welke mentale handelingen mensen uitvoeren of dienen uit te voeren wanneer ze de klanken (fonemen) in letters (grafemen) omzetten. De spellingregels geven ook niet aan op welke manier iemand leert spellen of zou moeten leren spellen.

3.2 Het basisbeginsel van de standaarduitspraak

De Vries en Te Winkel noemden dit de ‘Regel der Beschaafde Uitspraak’ (Te Winkel, 1863, p. 8). Ze formuleerden die regel als volgt: *“Stel in uw schrift de beschaafde uitspraak voor; d. i. geef door letterteekens al de bestanddeelen op, die in een woord gehoord worden, wanneer het door beschaafde lieden zuiver uitgesproken wordt; en kies in gevallen, waarin de juiste uitspraak niet voorgesteld kan worden, het naast bijkomende letterteeken.”*

Volgens het basisbeginsel van de standaarduitspraak, dat we het ‘fonologisch principe’ zouden kunnen noemen, wordt een woord gespeld met de klanken (fonemen) die hoorbaar zijn in de standaarduitspraak van het losse woord.

3.2.1 Het woord

De eenheid waarop de basisbeginselen en de regels van de spelling van toepassing zijn is het woord. Traditioneel wordt een woord door taalkundigen beschouwd als een eenheid van vorm (fonologische samenstelling en beklemtoning, morfologische bouw, syntactische verbindingsmogelijkheden) en betekenis. Het orthografische woord, anders gezegd de spelling van het woord, is daar in principe op gebaseerd: wat als één woord wordt opgevat, wordt aaneengeschreven, wat meer dan één woord is, wordt met spaties geschreven. Niettemin zijn er geregeld onzekerheden: hebben we bijvoorbeeld één woord dan wel twee in *weg()lopen*, *viool()spelen*, *met alle gevolgen van()dien*, ... *dat hij de trap op()liep*, *een online()verbinding*,

¹ L.A. te Winkel (1863). *De grondbeginselen der Nederlandsche spelling*. Leiden: D. Noothoven van Goor. www.dbnl.org. In volgende edities, met M. de Vries als eerste auteur, is dit werk sterk uitgebreid. Deze principes zijn toegepast in M. de Vries en L.A. te Winkel (1866 en latere edities). *Woordenlijst voor de spelling der Nederlandsche taal*. 's-Gravenhage: M. Nijhoff.

standaard()uitspraak? In de meeste gevallen geven de spellingregels uitsluitel, maar niet in alle.

Sommige uitheemse combinaties van twee of meer woorden, zoals *ad hoc* en *in spe*, hebben min of meer het karakter van een woord. Daardoor gedragen ze zich bij het vormen van samenstellingen anders dan andere woordgroepen (zie 8.5.3).

Het begrip ‘woord’ is van toepassing op zowel ongelede als gelede woorden. Naast enkelvoudige, ongelede, woorden als *kat*, *tafel* en *januari* hebben we tal van woorden die op een of andere wijze complex, m.a.w. geled zijn.

Een woord kan op meerdere manieren complex zijn:

1) het complexe woord bestaat uit zelfstandige morfemen (stammorfemen, grondwoorden)

Als overkoepelende term wordt hiervoor vaak de term ‘samenstelling’ gebruikt, zowel voor tweeledige samenstellingen als voor samenkoppelingen.

- a) tweeledige samenstelling, bijvoorbeeld *speel + kaart = speelkaart*; *milieu + plan = milieuplan*; *hard + rood = hardrood*; *beeld + houwten = beeldhouwen*; *goed + keur = goedkeur*; *weg + liep = wegliep*
- b) samenkoppeling, bijvoorbeeld *kant + en + klaar = kant-en-klaar*; *schout + bij + nacht = schout-bij-nacht*

Hier moet een opmerking worden gemaakt. Bij de scheidbaar samengestelde werkwoorden (bijvoorbeeld *goedkeuren*, *weglopen*) hanteren taalkundigen op grond van morfologische, syntactische en semantische overwegingen vaak het begrip ‘samenkoppeling’ in plaats van ‘samenstelling’. Niettemin worden ze van oudsher in de spelling behandeld als samenstellingen wanneer de twee delen in een zin direct op elkaar volgen.

Een tweeledige samenstelling bestaat altijd uit een linker- en een rechterdeel. Het linkerdeel kan op zijn beurt weer complex zijn:

- a) een tweeledige samenstelling, bijvoorbeeld *[net + werk] + planning = netwerkplanning*
- b) een samenkoppeling, bijvoorbeeld *[kant + en + klaar] + maaltijd = kant-en-klaarmaaltijd*
- c) een woordgroep, bijvoorbeeld *[[oude + mannen] + huis] = oudemannenhuis*; *[vijf + sterren] + hotel = vijfsterrenhotel, 5 sterrenhotel*; *[Tweede + Kamer] + voorzitter = Tweede Kamervoorzitter* (met spatie wegens de hoofdletters); *brandblustoestel, tweepersoonsbed, driepuntsgordel, driewegstekker*

Soms is het rechterdeel complex en zelf al een tweeledige samenstelling:

rivier + [stoom + boot] = rivierstoomboot; *regering + [samen + stelling] = regeringssamenstelling*; *boer + [worm + kruid] = boerenwormkruid*; *plezier + [zeil + vaart] = plezierzeilvaart*

Zo kan het gebeuren dat een samengesteld woord twee lezingen heeft: met een complex linkerdeel of een complex rechterdeel, bijvoorbeeld *basisvisietekst = [[basis + visie] + tekst]* (een tekst over de basisvisie) of *[basis + [visie + tekst]]* (een visietekst die ergens de basis voor vormt).

2) afleiding en flexie

het complexe woord bestaat uit ten minste een zelfstandig morfeem en een of meer gebonden morfemen (affixen):

- a) afleiding:

- i) voorvoegsels, bijvoorbeeld *be-, her-, inter-, op-, pseudo-, quasi-*: *bebloed, herademde, intermenselijk, opstap, pseudowetenschap, quasiboos*
- ii) achtervoegsels, bijvoorbeeld *-aard, -er, -heid, -ig, -je, -lijk, -loos*: *valsaard, prater, driewieler, mensheid, bazig, voetje, bedrieglijk, stemloos*
- b) flexie: verbuigingsuitgangen van naamwoorden en vervoegingsvoor- en -achtervoegsels van werkwoorden, bijvoorbeeld *mens – mensen, vader – vaders, groot – grote, speel – speelt – speelde – gespeeld*
- c) combinatie van afleiding en flexie, bijvoorbeeld *verspeelt, verspeelde, pseudowetenschappers*

Op de grens van samenstelling en afleiding bestaat er nog een aparte soort van complex woord, namelijk de ‘samenstellende afleiding’ zoals in *[[tachtig + jaar] + ig] = tachtigjarig*. Andere voorbeelden: *driewieler, fijnmazig, groenogig, stofzuiger, tweeledig, 20-tonner, 25-delig, 38-urige*. Voor zulke woorden bestaan meerdere analyses. Volgens één analyse lijkt een afleidingsaffix toegevoegd te worden aan een woordgroep of woordgroepachtige constructie die niet als zodanig los voorkomt. Toch wekt het de indruk alsof het geheel uit twee delen bestaat, zoals een gewone tweeledige samenstelling: *tachtig + jarig*.

De aandacht wordt op deze onderscheidingen in gelede woorden gevestigd, omdat sommige spellingregels met deze onderscheidingen rekening houden. Zo onderscheiden de regels bij verenkelling van ongedekte klinkers (zie 3.5.2), klinkerbotsing (zie hoofdstuk 9) en woordafbreking (zie hoofdstuk 14) systematisch tussen (1) samenstellingen en samen koppelingen en (2) afleiding en flexie.

Er bestaan enkele categorieën van complexe woorden waarbij in morfologisch-syntactisch opzicht sprake is van afleiding (categorie 2a), maar waarbij deze complexe woorden in de spelling niettemin behandeld worden op dezelfde manier als samenstellingen (categorie 1a). Dat is het geval bij enkele voorvoegsels en enkele achtervoegsels waar de grens tussen zelfstandig en gebonden morfeem minder sterk is². In de vakliteratuur worden die daarom weleens met bijzondere termen aangeduid:

- ‘semiprefix’, ‘halfprefix’ of ‘zwaar prefix’;
- ‘semisuffix’, ‘halfsuffix’ of ‘zwaar suffix’.

Het gaat onder meer om de volgende affixen:

- 1) voorvoegsels die (in hun volle betekenis) teruggaan op een Latijns of Grieks element, zoals *archi-, aero-, agro-, anti-, audio-, auto-, bi-, bio-, co-, contra-, de-, di-, dia-, dis-, duo-, dys-, elektro-, extra-, gastro-, giga-, hecto-, hetero-, homo-, hydro-, hygro-, infra-, intra-, iso-, loco-, macro-, mega-, meso-, micro-, mini-, mono-, morfo-, multi-, neo-, ortho-, paleo-, para-, pre-, pro-, proto-, pseudo-, quasi-, re-, recta-, retro-, semi-, socio-, supra-, tele-, tera-, thermo-, topo-, tri-, ultra-, vice-* enzovoort
- 2) de achtervoegsels *-aard, -aardig, -achtig, -dom, -heid, -schap* en recentere leenvormen, zoals *-aholic (sportaholic), -beet (digibeet)*

Voor een goed begrip wordt erop gewezen dat de spellingregels geen uitspraak doen over wat in het Nederlands correcte of correct gevormde woorden zijn. De spellingregels zeggen dus niet of *meerdere* een correct Nederlands woord is. Ze zeggen niets over de vraag wat de meervoudsvorm van *appel* (*appels – appelen*) is, of van *minister-president* (*ministers-presidenten, minister-presidenten* of *ministers-president*), wat de verledentijdsvorm bij *vragen* (*vroeg – vraagde*) is, of er een tussenklank /s/ nodig is in *dood(s)kist*, of er een tussenklank /ə(n)/ in *boek(en)censuur* vereist is en dergelijke. De spellingregels zeggen alleen hoe een

² De inleiding van de Woordenlijst uit 1866 meende al dat woorden met de achtervoegsels *-aard* en *-achtig* “eigenlijk samenstellingen zijn” (p. XLVIII).

gegeven woord geschreven moet worden, ongeacht de vraag of het woord volgens de woordvormingsregels correct is gevormd. Als we in de samenstelling, bijvoorbeeld van *boek* en *handel*, een tussenklank /ə/ of /ən/ horen, dan wordt die als -en- geschreven: *boekenhandel*, ook al wordt *boekhandel*, een samenstelling zonder tussenklank, veel meer gebruikt.

3.2.2 Standaarduitspraak van het losse woord

Een woord wordt gespeld met de klanken die hoorbaar zijn in de standaarduitspraak van het los uitgesproken woord.

Zo is de standaarduitspraak van het los uitgesproken woord *aspirine* /aspirinə/ en niet /aspərinə/, /asprin/ of /aspirin/. De correcte spelling laat die variatie buiten beschouwing en is daarom *aspirine*.

In als los woord uitgesproken meervoudsvormen en werkwoorduitgangen wordt de eindmedeklinker /n/ van de uitgang vaak uitgesproken terwijl hij in de gewone spreektaal meestal wegvalt. Daarom wordt hij in de spelling behouden: *boeken*, *allen*, *spelen*, *speelden*.

Het basisbeginsel van de standaarduitspraak houdt meestal geen rekening met:

1) de regionale verschillen in de standaarduitspraak, met name de verschillen tussen de Noord- en Zuid-Nederlandse standaarduitspraak

Enkele voorbeelden: *notie* staat zowel voor /nosi/ als /notsi/; *cruciaal* voor /krysijal/, /krysjal/ en /kryʃal/; *tram* voor /tram/ en /trəm/; *zone* voor /zonə/ en /zɔ:nə/; *recital* voor /risaitəl/ en /resital/; *louche* voor /luʃə/ en /luʃ/.

2) de invloed van de omringende klanken

Hoewel er onder invloed van /r/ een verschil in lengte bestaat tussen de ongedekte klinker in bijvoorbeeld *maan* en *maar*, *boom* en *boor*, *veel* en *veer*, *kies* en *kier*, *bruut* en *buur*, is dat verschil in fonetische realisatie niet zichtbaar in de spelling.

Afhankelijk van de volgende klinker wordt de /k/ verschillend uitgesproken in bijvoorbeeld *koe*, *kaas* en *kiem*. Dat geldt ook voor de /ɔ/ in *bom* of *bol* enerzijds en *toch* of *los* anderzijds, en voor de /n/ in *een boer* of *aanbevelen* (als /m/ zoals in *mee*), *aanzet* (als /n/ zoals in *nee*) en *aangifte* (als /ŋ/ zoals in *eng*). Zoals gezegd leiden deze verschillen in fonetische realisatie niet tot een verschillende spelling.

3) de klinkerverzwakking

Bij klinkerverzwakking wordt een klinker in de uitspraak verzwakt tot de sjwa (/ə/).

Enkele voorbeelden: /əpərat/ voor *apparaat*, /kʏltərel/ voor *cultureel*, /fotəɣraf/ voor *fotograaf*. Wanneer in bepaalde woorden een sjwa (/ə/) wordt gehoord, kan die dus op verschillende niet-gereduceerde klinkers teruggaan, bijvoorbeeld de /ə/ gespeld als *o* in *avond*, *i* in *bezig*, *a* in *cabaret*, *oe* in *kangoeroe*. De standaarduitspraak met /ə/ komt ook voor als *ij* in *billijk*, als *ee* in *een*, en wordt door de apostrof gesignaleerd in 'n.

Eigenlijk wordt er in de uitspraak in spreektaal nog veel meer gereduceerd dan in de spelling normalerwijze niet wordt weergegeven, zoals *een gegeven moment* uitgesproken als /əŋɣevəment/, *gouden ring* met uitspraak van *gouden* als /ɣəuwə/ door het wegvallen van /d/.

Wanneer er meer dan één morfologische vorm – wat iets heel anders is dan uitspraakvariatie – in de standaardtaal mogelijk is, worden meer vormen

geaccepteerd: *einde – eind – end*; *bladzijde – bladzij*; *afgrijslijk – afgrijselijk*; *begripvol – begripsvol*; *boekcensuur – boekencensuur*; *geluidhinder – geluidshinder*; *programma – program*.

3.2.3 Terugleesbaarheid

Het basisbeginsel van de uitspraak van het losse woord houdt ook in dat de lezer zo veel mogelijk op grond van de geschreven vorm van het woord opnieuw bij die uitspraak moet kunnen uitkomen en niet bij een verkeerde uitspraak. Dit noemen we het ‘terugleesbaarheidsbeginsel’. Tal van spellingregels, maar ook sommige speciale gevallen en uitzonderingen, zijn erop gericht die terugleesbaarheid te realiseren. Hier worden slechts een paar illustraties gegeven:

- *katten* met *tt* om de juiste uitspraak van *a* als gedekte /a/ te garanderen.
- naast *boud* met *d* worden zowel *een boude* (/d/) *bewering* als *een boude* (/t/) *bewering* geaccepteerd zodat beide uitspraakmogelijkheden recht wordt gedaan.
- afbreekplaats in *pastoor* tussen *s* en *t* (*pas•toor*) en niet tussen *a* en *s* (*pa•stoor*) om correct teruglezen van *a* als gedekte klinker /a/ te garanderen.
- naast *truc* met *c* toch *truken* en *trukeren* met *k* om te voorkomen dat *c* teruggelezen wordt als /s/. Uiteraard voldoet de spelling van woorden die met hun spelling aan een andere taal ontleend zijn, vaak niet aan het terugleesbaarheidsbeginsel.
- *blèren*, *scène*, *enquête*, *taugé* met een accent om verkeerd teruglezen te voorkomen.
- *hij taxiet*, *hij skiet*, en niet *hij taxit*, *hij skit*, om teruglezen met de ongedekte klinker /i/ te garanderen.

3.3 Het nevenbeginsel van de vormovereenkomst

3.3.1 Gelijkvormigheid en analogie

Het nevenbeginsel van de vormovereenkomst omvat zowel gelijkvormigheid als analogie.

De Vries en Te Winkel spraken over de ‘Regel der Gelijkvormigheid’:

“Geef, zooveel de uitspraak toelaat, aan een zelfde woord en aan ieder deel waaruit het bestaat, steeds denzelfden vorm, wanneer daardoor de herkenning en juiste opvatting van het woord kan bevorderd worden.” (Te Winkel, 1863, p. 12)

en over de ‘Regel der Analogie’:

“Waar de drie bovengenoemde algemeene spelregels zwijgen, handelt men overeenkomstig de analogie, d. i. de woorden wier spelling noch door de uitspraak, noch door de gelijkvormigheid, noch door de afleiding [= etymologie] wordt bepaald, worden op dezelfde wijze geschreven als andere, wier spelling met zekerheid bekend is en die oogenschijnlijk op overeenkomstige wijze gevormd zijn.” (Te Winkel, 1863, p. 15)

Eenzelfde woord of woordstam binnen eenzelfde ‘woordfamilie’, eenzelfde achtervoegsel of voorvoegsel wordt, wanneer mogelijk, op dezelfde wijze gespeld (gelijkvormigheid).

Woorden die op overeenkomstige (analoge) wijze zijn gevormd, worden op overeenkomstige (analoge) wijze gespeld. Hoewel De Vries en Te Winkel gelijkvormigheid en analogie nog onderscheidden, gaat het in feite om hetzelfde ‘morfologisch principe’: morfemen worden zo veel mogelijk op gelijke wijze gespeld.

Als gevolg van dit nevenbeginsel van vormovereenkomst kan de schrijfwijze enigszins van de uitspraak afwijken. Het heeft vooral gevolgen voor de schrijfwijze van medeklinkers aan het eind van een syllabe die anders worden uitgesproken dan aan het begin van een syllabe, en voor de schrijfwijze van klanken die zich aanpassen aan een naburige klank of de omringende klanken of die soms zelfs helemaal verdwijnen.

De gelijkvormigheid kent een bijzondere toepassing in woorden waarin de medeklinker *b*, *d* of *g* in het ene geval stemhebbend wordt uitgesproken, als /b/, /d/ of /g/, en in het andere geval als stemloos, dat wil zeggen als /p/, /t/ of /x/, met name door verscherping aan het eind van de syllabe. De verscherpingsregel is een fonologische regel die maakt dat plofmedeklinkers (occlusieven) of wrijfmedeklinkers (fricatieven) die aan het begin van een syllabe stemhebbend zijn, aan het eind van de syllabe als stemloos worden uitgesproken (zie 2.3.1 en 2.3.2). In al die gevallen wordt dezelfde medeklinker *b*, *d* of *g* geschreven en blijft het woordbeeld gelijk ondanks verschillen in uitspraak:

- als /b/ uitgesproken: *afschubben*, *schubbig*
- als /p/ uitgesproken: *schub*, *zaadschub*, *schubt*, *geschubd*, *schubachtig*, *schubhuid*
- als /d/ uitgesproken: *bloeden*, *bloederig*, *koelbloedig*, *verbloeden*, *het bloedde*
- als /t/ uitgesproken: *het bloed*, *bloedtoevoer*, *bloedvat*, *bebloed*, *ik bloed*
- als /g/ uitgesproken: *de ploegen*, *ze ploegen*, *ploeger*
- als /x/ uitgesproken: *de ploeg*, *ploegt*, *ploegmachine*

Doordat de medeklinkers *b*, *d* en *g* op het eind van een syllabe altijd stemloos worden uitgesproken, wordt het terugleesbaarheidsbeginsel hier niet aangetast.

Hierna volgen enkele andere voorbeelden waarbij de uitspraak verschilt maar de spelling ongewijzigd blijft:

t

- met /t/ worden uitgesproken: *actief*, *actiefzijde*, *actievelling*, *activa*
- met /s/ worden uitgesproken: *actie*, *actiegroep*, *reactie*, *actionaris*

z

- met /z/ worden uitgesproken: *heilzaam*, *zeven*
- met /s/ worden uitgesproken: *bedachtzaam*, *zeventig*

Soms wordt een enkele klank gehoord, maar wordt een dubbel teken geschreven; soms verdwijnt de klank in de normale uitspraak helemaal, maar wordt hij nog wel geschreven:

- men hoort /t/ en schrijft *t*: *onteigening*, *ontgroeien*, *diepte*, *lengte*
- men hoort /t/, maar schrijft *tt*: *onttoveren*, *onttrekken* (vergelijk met *omtoveren*, *betrekken*), *grootte* (vergelijk met *grote*), *pitten*
- men hoort geen /d/, wel /t/, maar schrijft *dt*: *breedte*, *wijdte*, *het bloedt*, *hij wordt*
- men hoort geen /t/, maar schrijft *t*: *ontdoen*, *ontdooien*, *ontdubbeling*, *kustdorp*
- men hoort /s/ en schrijft *s*: *stadsgebouw*, *stadsverkeer*, *stadswandeling*
- men hoort /s/, maar schrijft *ss*: *stadsschoon*, *stadsschouwburg*
- men hoort geen /s/, wel de volgende /ʃ/, maar schrijft *s*: *stadscharter*, *stationschef*

3.3.2 Speciale gevallen

Bij het beperkende beginsel van de vormovereenkomst zijn er enkele speciale gevallen. De belangrijkste vier staan hieronder.

3.3.2.1 Nooit een v of z aan het eind van een lettergreep

Aan het einde van een lettergreep, woordstam of woord in inheemse Nederlandse woorden komt nooit een *v* of *z*, waar dat wegens de vormovereenkomst met andere woordvormen verwacht zou worden. De schrijfwijze van de klanken /v/ - /f/ als *v* en *f*

en van /z/ - /s/ als *z* en *s* volgt eenvoudigweg het algemene basisbeginsel (fonologisch principe). Hierdoor onderscheiden we:

- *f* naast *v*: *raaf*, *verf*, *bedrijf*, *tariefwerk*, *loofde*, *wrijft*, *vertoefd* (vergelijk: *raven*, *verven*, *bedrijvigheid*, *tarieven*, *loven*, *wrijven*, *vertoeven*); zo ook *liefelijk* of *lieflijk* naast *lieve*
- *s* naast *z*: *geraas*, *prijs*, *roos*, *verhuisde*, *leest*, *geglansd* (vergelijk: *razen*, *prijzen*, *rozenstruik*, *verhuizen*, *lezen*, *glanzen*); zo ook *vreselijk*, *prijnselijk* naast *vrezen*, *prijzen*, *prijzig*

In letterwoorden, verkortingen of uitheemse woorden kan wel *v* of *z* aan het wordeinde voorkomen:

bov, *kalasjnikov*, *maglev* (magnetische levitatie), *pilav*, *sicav*, *fez*, *jazz*, *kolchoz*, *quiz*

3.3.2.2 Medeklinkerbeperving

In het Nederlands geldt een regel van medeklinkerbeperving: aan het eind van een morfeem (en dus ook van een woord) wordt nooit dezelfde medeklinkerletter toegevoegd. De eindmedeklinkerletter wordt dan niet verdubbeld. Hierna volgen enkele gevallen van medeklinkerbeperving.

1 werkwoorduitgangen

Er wordt een **achtervoegsel t** toegevoegd in:

het werkt, *voorkomt*, *vriest*, *regent*, *beschrijft*, *vergroeit*, *betaalt*, *begint*, *vergaat*
het verbindt, *braadt*, *berijdt*, *aanvaardt*, *verbrodt*
die heeft gemept, *geslaakt*, *geblust*
 maar er komt geen *t* bij in:

het wroet (niet: *wroett*), *zit* (niet: *zitt*), *ontzout* (niet: *ontzoutt*), *hij print* (niet: *printt*)
het is bezet (niet: *bezett*), *gesticht* (niet: *gestichtt*), *ontlast* (niet: *ontlastt*), *vergroot*
 (niet: *vergroott*), *geprint* (niet: *geprintt*)

Er wordt een **achtervoegsel d** toegevoegd in:

gespeeld, *geregend*, *vergroeid*, *verdiend*, *betaald*

maar er komt geen *d* bij in:

heeft gebaad (niet: *gebaadd*), *het is verbrand* (niet: *verbrandd*), *gedownload* (niet: *gedownloadd*, vergelijk: *geloed*)

2 achtervoegsels met s

a Er wordt een **achtervoegsel s** toegevoegd in:

een Rotterdams huis, *iets groens*

maar er komt geen dubbele *s* in:

een Goes huis (niet: *Goess*), *een Hees café* (niet: *Heess*), *iets fris* (niet: *friss*), *iets vers* (niet: *verss*)

Dat geldt ook voor de verbogen vorm op *-se*: *het Rotterdamse bestuur*, maar *de Goese watersportvereniging* (niet: *Goesse*), *de Parijse musea* (niet: *Parijsse*), *Overmase ruiters* (niet: *Overmaasse*).

De regel van medeklinkerbeperving geldt ook voor het **achtervoegsel -st** en de verbogen vorm op *-ste*:

die groenten zijn het verst (niet: *versst*), *op zijn viest* (niet: *viesst*), *het achtelooste kind* (niet: *achteloosste*), *de wijste woorden* (niet: *wijsste*), *het nerveuste kind* (niet: *nerveusste*)

Dit heeft gevolgen voor woordafbreking (zie hoofdstuk 14). Daardoor hebben we twee verschillende afbrekingen in:

ver → *ver•ste*

vers → *vers•te*

Dezelfde regel van medeklinkerbepierking geldt voor de meervouds-*s*, genitief-*s* en het afleidingssuffix -*s* (verbogen vorm op -*s* + *e*) bij vreemde woorden en bastaardwoorden die op de letter *s* eindigen. Men schrijft *twee bourgeois* (en niet: *bourgeoiss*, vergelijk: *envois*), *alle revers* (en niet: *reverss*, vergelijk: *airs*), *een Tours pond*, *Cahorse kooplieden*.

Men schrijft echter wel degelijk een extra *s* in *twee bordeauxs*, *Bordeauxs kandidatuur*, *een Bordeauxs huis*, *Bordeauxse pap* en *alle pince-nezs*, omdat het hier niet gaat om toevoeging van dezelfde medeklinkerletter.

b De regel van medeklinkerbepierking geldt meer algemeen voor alle woorden op een **sisklank**: woorden die eindigen op -*isch*, en ontleende woorden op -*x*, -*z*, -*sh*, -*sj*, -*sch* die als sisklank worden uitgesproken, ook bij verbogen vormen. Er wordt geen extra *s* geschreven in:

iets Belgisch (niet: *Belgischs*, *Belgisch* of *Belgissch*), *de tragischte gebeurtenissen* (niet: *tragischste*), *iets typisch* (niet: *typischs*), *het complexe vraagstuk* (niet: *complexste*), *dat is het orthodoxt* (niet: *orthodoxst*), *de poshte buurt* (niet: *poshste*), *iets Jiddisj* (niet: *Jiddisjs*), *de hübschte robots* (niet: *hübschste*)

Juiste spellingen zijn daarentegen *iets louches*, *loucheste* dat gevormd is uit *louche* + *s*, *louche* + *ste* (*louche* wordt zowel met als zonder sjwa uitgesproken) en *closest*, *closeste*, *iets closes* gevormd uit *close* + *st*, *close* + *ste*, *close* + *s* (*close* wordt uitgesproken als /klos/).

Een geval apart doet zich voor in *een Bosch café* en *het Bossche meisje*, gevormd uit *Bosch* + *s* + *e*. Bij woorden gevormd op basis van een eigennaam eindigend op -*sch* gaat een extra *s* (gevolg van flexie of afleiding) vooraf aan *sch*: *het Duin-en-Bossche grondgebied*.

c In het geval van **s van de tweede naamval** of genitief doet zich iets bijzonders voor. Deze *s* wordt gewoonlijk geschreven als toegevoegde *s* zonder apostrof: *Jans vriendin*, *Mariekes excuus*, *De Jongs voorstel*, *Boudewijns koningschap*.

Als de voorgaande naam eindigt op een spellingvorm (-*s*, -*ce*, -*x*, -*z*, -*sh*, -*sj*, -*sch*) die als sisklank wordt uitgesproken, wordt geen *s* toegevoegd, maar wel een apostrof (zie verder hoofdstuk 11): *Agnes' verdriet*, *Goes' burgemeester*, *Maurice' vriend* (bij uitspraak /moris/), *Marx' theorie*, *Suarez' regering*, *Bush' presidentschap*, *Ramesj' winkel*, *Van den Bosch' probleem*, *Mulisch' interview*

3.3.2.3 t in plaats van d

In sommige gevallen wordt ondanks het gelijkvormigheidsbeginsel *t* en niet *d* geschreven. Die schijnbare afwijking van het gelijkvormigheidsbeginsel, in feite toepassing van het basisbeginsel van de standaarduitspraak, wordt gemotiveerd door de terugleesbaarheid. Enkele voorbeelden:

beeltenis (naast *beelden*, vergelijk met *belijdenis*, *belijden*), *bijdehante*, *bijdehanter*, *bijdehantste* (naast *hand*, *bijdehand*), *boute uitspraak* (naast *boud* en *boude*), *statten* (naast *stad*), *Kaapstatter* (naast *Kaapstad*), *Lelystatter* (naast *Lelystad* en *Lelystedeling*)

3.3.2.4 Twee vormen

In een enkel geval bestaan er twee vormen waarop de vormovereenkomst zou kunnen worden gebaseerd, zoals bij *lei(d)draad* en *rij(d)dier*. De meeste samenstellingen met dit linkerlid zijn echter zonder enige twijfel gevormd met de vormen *lei* en *rij*. Naar analogie van die frequentere vormen, zoals *leiband* (vergelijk met *leiden*, *leidfossiel*) en *rijbroek* (vergelijk met *rijden*, *rijdbaar*, *rijdster*), wordt *leidraad* en *rijdier* geschreven en niet *leiddraad* en *rijddier*.

3.4 Het nevenbeginsel van de etymologie

Bij het spellen van een inheems woord wordt rekening gehouden met de historische ontwikkeling van de klanken en schrijfwijze in het Nederlands, of bij uitheemse woorden met de spelling in de taal van ontlening.

Bij De Vries en Te Winkel heette dit de ‘Regel der Afleiding’:

“Bij de keus der gelijkluidende letterteekens beslist de afleiding of de oudere vorm uit den tijd, toen de nu gelijk geworden klanken nog duidelijk onderscheiden konden worden.” (Te Winkel, 1863, p. 14)

Het gaat dan om bijvoorbeeld de /ei/, gespeld als *ei* of *ij*, en de /au/, gespeld als *ou* of *au*. In vroegere fasen van het Nederlands bestond, en in sommige hedendaagse dialecten bestaat er nog steeds een verschil in uitspraak tussen bijvoorbeeld *zij* en *zei*, en tussen *blauw* en *goud*.

Bij uitheemse woorden gaat het om spellingvormen waarbij elementen van de taal van ontlening, Engels, Frans, Spaans, Italiaans enzovoort, bewaard blijven, zoals:

- klinkers: *portefeuille*, *niveau*, *baseball*, *baby*, *enquête*
- medeklinkers: *cement*, *cataclysm*, *theologie*, *rhônewijn*, *quasi*

3.4.1 *ei* of *ij*

Tal van woorden die in het Middelnederlands met /ei/ werden uitgesproken worden nog altijd met *ei* gespeld. Dit gaat terug op een Oudnederlandse tweeklank /ai/. Dat is ook zo voor delen van woorden, zoals het achtervoegsel *-heid*.

Tal van aan het Frans ontleende woorden met *ai*, *ei*, *é*, *ée* worden in het Nederlands met *ei* gespeld, net zoals het achtervoegsel *-iteit* (Frans *-ité*).

Veel woorden met de spelling *ij* gaan terug op een lange /i:/ in het Middelnederlands.

Zo worden de achtervoegsels *-erij* en *-ij* met *ij* geschreven. Het achtervoegsel *-lijk* wordt met *ij* geschreven, maar als /lək/ uitgesproken. Enkele voorbeelden:

ei

/ei/ als *ei* in: *eis*, *leiden*, *peil*, *reizen*, *zei*

/heit/ als *heid* in: *snelheid*, *zekerheid*

/ei/ als *ei* in *feit* (Fr.: *fait*), *balein* (Fr.: *baleine*), *pastei* (Fr.: *pâté*), *vallei* (Fr.: *vallée*)

/iteit/ als *iteit* in: *anonimiteit*, *paralleliteit*

ij

/ei/ als *ij* in: *ijs*, *lijden*, *pijl*, *rijzen*, *zij*

/æri/ als *erij* in: *maalterij*, *plagerij*, *visserij*

/lək/ als *lijk* in: *nadrukkelijk*, *onbehaaglijk*, *onmiddellijk*

3.4.2 *ou* of *au*

De tweeklank /au/ wordt als *ou* gespeld in onder meer *goud*, *gouw*, *houten*, *stout*, *rouw*, *beschouwen*, *vertrouwd*, *koude*, *jou*, *jouw*, *nou* en als *au* in onder meer *au*, *blauw*, *gauw*, *miauwen*, *lauweren*, *rauw*, *dagpauwoog*, *saus*, *fraude*, *pauze*. De spelling *ou* weerspiegelt vaak oudere woordvormen met een foneem /l/, bijvoorbeeld *gold* – *goud*, *kold* – *koud*, *zold* – *zou(de)*. De letter *w* gaat soms terug op een overgangsklank in langere vormen zoals *gouwen*.

3.4.3 *c*, *k* en *qu*

In tal van leenwoorden uit het Engels en uit Romaanse talen wordt *c* soms geschreven als weergave van het foneem /s/, soms van het foneem /k/:

- wanneer gevolgd door een *i*, *ie*, *y*, *ae*, *e*, *ee*, *ei* of *ij* wordt enkele *c* meestal uitgesproken als /s/: *cilinder*, *cimbaal*, *officier*, *cyaan*, *cybercafé*, *caesar*, *ceder*,

- cel, actrice, panacee, ceintuur, cijfer.* (Bij woorden beginnend met *cyst-* (teruggaand op het Griekse bestanddeel *kust-*), hebben we in de omgangstaal de uitspraak /k/, bijvoorbeeld *cyste, cystide, cystoscopie*. Hierdoor vormt de spelling *c* hier een afwijking. Wegens de uitspraak /k/ spelt het Frans *k* in *kyste* en *kystique*; het Engels heeft hier /s/ als beginfoneem, niet /k/, en spelt al deze woorden met *c*.)
- vóór *e* met uitspraak sjwa (/ə/) wordt *cc* uitgesproken als /k/: *montignaccen, stuccen* (ook de vorm *stuken* met andere uitspraak van *u* komt voor), *secce*
 - vóór de klinkerletters *i, y* en *e* wordt *cc* uitgesproken als /ks/: *accident, accent, vaccin* (een enkel woord, *accessoire*, kent zowel de uitspraak /s/ als /ks/)
 - in de overige gevallen wordt *c* of *cc* gelezen als /k/: *catastrofe, actief, accordeon, accu, occasioneel*
- Let wel: in sommige, met name Italiaanse, leenwoorden wordt enkele *c* uitgesproken als /tʃ/ *cello* (naast /s/) en wordt *ci* gelezen als /tʃ/ of /ʃ/: *ciabatta*; als alleen /tʃ/: *ciao*, en *cci* als /tʃ/: *capriccio, catenaccio, cappuccino*.

Als gevolg van interactie tussen de basisprincipes (feitelijke uitspraak en variatie daarin, vormovereenkomst, etymologie) zijn binnen sommige woordfamilies bepaalde schrijfwijzen in gebruik gekomen die inconsequent of inconsistent lijken, doordat niet aan alle principes en regels tegelijk kan worden voldaan. Een paar voorbeelden:

- *c* voor de klank /s/: *fabriceren, abdiceren, gesofisticeerd*
- *c* voor de klank /k/: *locatie, fabricatie, abdicatie, confiscatie, chic, chicst, truc, trucs, trucje*
- *k* voor de klank /k/: *lokaal, fabrikant* (Frans: *fabricant!*), *gesofistikeerd* (Frans *qu: sophistiqué*, Engels *c: sophisticated*), *trukén, trukeren*
- *qu* voor de klank /k/: *abdiqueren* (Frans: *abdiquer*), *confisqueren* (Frans: *confisquer*), *chique* (verbogen vorm bij *chic*), *chiquer* (comparatief bij *chic*)

3.4.4 Accenttekens en andere hulptekens

Vanwege het nevenbeginsel van de etymologie worden allerlei leenwoorden onder bepaalde voorwaarden gespeld met accenttekens uit de taal van herkomst (zie hoofdstuk 12). Een paar voorbeelden:

café, déjà vu, enquête

Zo ook vinden we soms nog andere hulptekens in leenwoorden als:

- c-cedille ç, oorspronkelijk een *z* na *c*: *curaçao, façade, reçu*
- umlaut: *salonfähig, knäckebröd, Endlösung, überhaupt*
- tilde op *n*: *doña, señorita*

3.4.5 Overbodige letters

Tot slot zijn er tal van andere woordvormen die volgens het nevenbeginsel van de etymologie worden gespeld en daardoor een afwijking zijn van het algemene basisbeginsel van de standaarduitspraak. Enkele voorbeelden zijn de ‘overbodige’ want niet-hoorbare:

b in *ambt*

w in *erwt*

h in *althans, thuis, ether, thema*

ch in *dialectisch, gigantisch, typisch, Bossche bollen*

3.5 De regels voor verdubbeling van medeklinkers en verenkeling van ongedekte klinkers

Sinds vele eeuwen gelden twee regels die van groot belang zijn voor de spelling van klinkers: een voor verdubbeling van medeklinkerletters en een andere voor verenkeling van klinkerletters. De terugleesbaarheid van heel wat woorden wordt mede bepaald door het onderscheid tussen enkele en dubbele medeklinker of klinker, zoals in

l – ll: hollen – hollen

e – ee: gelachtig – geelachtig

3.5.1 De verdubbelingsregel voor medeklinkers voorafgegaan door een gedekte klinker

De verdubbelingsregel luidt: een enkele medeklinkerletter die voorkomt tussen twee klinkerfonemen waarvan het eerste een gedekte klinker is, wordt verdubbeld.

Het gaat om de medeklinkerletters *b, d, f, g, k, l, m, n, p, r, s, t, v, z*, om de *c* indien uitgesproken als /k/ en om de gedekte klinkerfonemen /ɪ/, /ɛ/, /ɑ/, /ʏ/ en /ɔ/. Enkele voorbeelden:

schubben, bedden, apostroffen, biggen, krukken, verschillen, remmen, pannen, moltonneren, lappen, sterren, klussen, debatten, grovver (spreektaal voor *grover*, *groffer*), *fezzes, accolade, occult, occasie, biccen, aerobikken, montignaccen*
 Let op: het is *sec, secce, seccer, secst*, maar *chic, chique, chiquer, chicst* (ook al zo in de *Woordenlijst* van 1954). Omdat de vormen behorend bij het leenwoord *chic* een ongedekte klinker /i/ hebben, kan de verdubbelingsregel niet toegepast worden. De schrijfwijzen *chicce, chiccer* zouden immers een verkeerde teruglezing van *i* als gedekte klinker /ɪ/ opleveren. Overigens kent het Frans geen verboden vormen van *chic*, dus ook niet de vorm *chique*.

Bij de verdubbelingsregel voor medeklinkers gelden de volgende nuanceringen:

3.5.1.1 Geen verdubbeling *h, j, q, w, x* en *ch*

De medeklinkergrafemen *h, j, q, w, x* en digraaf *ch* worden niet verdubbeld. Het is dan ook *lachen* (niet: *lachchen*), *rochel, kuchen, wichelarij, faxen*

3.5.1.2 Geen verdubbeling in onbeklemtoonde syllabe gevolgd door sjwa

De medeklinkerletter wordt niet verdubbeld in woorden die de volgende kenmerken hebben:

- a het grondwoord eindigt op *-el, -em, -en, -er, -es, -et, -ig, -ik, -il, -it, -um*,
- b de letter *e* staat voor een onbeklemtoonde klinker (sjwa), de letter *i* of *u* staat voor een zwakbeklemtoonde gedekte klinker (klinkerverzwakking) of sjwa,
- c en de volgende syllabe van het betrokken woord heeft een zwakbeklemtoonde of onbeklemtoonde klinker (sjwa).

Enkele voorbeelden:

afwisselen, afwisselend, afwisselender, afwisseling, engelen, schakelen, schakele, schakelend, schakelende, schakeling, bezemen, ketenen, rekenen, ergeren, spijkeren, dreumesen, hannesen, lemmeten, bezigen, bangeriken, hinniken, leeuweriken, perziken, stencilen, kieviten (ook: *kievieten*)

De afleidingen van plaatsnamen op *-um* (*Mokumer, Rottumer*) en *-em* (*Hattermer, Rekemer*) worden in 3.5.1.3 besproken.

Er vindt echter wel medeklinkerverdubbeling plaats bij het woord *batikken*, en bij woorden met een grondwoord op *-is*: *adonissen, belevenissen, clematissen*,

kennissen, smerissen, secretarissen, vonnissen, tennisser, ook al vertonen die woorden een vergelijkbaar patroon van zwak- of onbeklemtoonde syllaben.

De verdubbeling vindt overeenkomstig de regel (zie 3.5.1) uiteraard wel plaats bij de medeklinker in een syllabe met hoofd- of nevenklemtoon. Voorbeelden:

modellen, toestellen, drummer, klemmen, verwennen, versperren, dominicanessen, processen, biljetten, paletten, portretteren, biggen, zwikken, bacillen, afritten, verlummelen.

3.5.1.3 Plaatsnamen die eindigen op *-um* of *-em*

In afleidingen van plaatsnamen die eindigen op *-um* wordt de *m* alleen verdubbeld indien:

- (1) *-um* behoort tot de derde syllabe, en
- (2) die syllabe tevens een nevenklemtoon heeft:

Blaricummer, Castricummer, Hilversummer.

Er komt dus geen verdubbeling in *Bussumer, Dokkumer, Renkumer*. Hier wordt *-um* met sjwa uitgesproken.

In vormen afgeleid van plaatsnamen die eindigen op *-em* wordt de *m* verdubbeld indien:

- a) *-em* behoort tot de derde of vierde syllabe:
Doetinchemmer, Edegemmenaar, Alderingemmenaar
- b) *-em* behoort tot de tweede syllabe en *e* in de afleiding uitgesproken wordt als gedekte /ɛ/:

Arnhemmer, Berchemmenaar, Bornemmenaar.

In *Hattermer, Lochemer, Rekemer* wordt niet verdubbeld omdat de *e* in de tweede syllabe als sjwa wordt uitgesproken.

3.5.1.4 Geen verdubbeling *n* na *-eo-*, *-io-*, *-jo-*, *-yo-*

De *n* wordt niet verdubbeld na *-eo-*, *-io-*, *-jo-*, *-yo-* indien hij volgt op een ongedekte klinker. Enkele voorbeelden:

accordeonist, spioneren, pensionaire, dictionaire, miljonair, mayonaise

De *n* wordt overeenkomstig de regel verdubbeld als ze staat tussen een gedekte /ɔ/ en een sjwa /ə/. Is er echter sprake van een ongedekte /o/, dan wordt de *n*, overeenkomstig de regel, niet verdubbeld. Enkele voorbeelden:

- *bataljon – bataljonnetje, kameleon – kameleonnetje, spion – spionnen – spionne*
- *petitioneren – petitionnement*
- *anion – anionen, kation – kationen, tachyon – tachyonen*

Er wordt ook verdubbeld in nog als vreemd aangevoelde Franse woorden met een gedekte klinker zoals *crime passionnel, questionnaire*.

3.5.1.5 Geen medeklinkerverdubbeling op samenstellingsgrens

De regel over medeklinkerverdubbeling is niet van toepassing op de grens tussen twee delen van een samenstelling of van een als samenstelling behandelde afleiding.

Om deze reden hebben we geen medeklinkerverdubbeling in bijvoorbeeld *spelelement* (niet: *spellelement*), *volop* (niet: *vollop*), *lafaard* (niet: *laffaard*), *katachtig* (niet: *kattachtig*).

3.5.2 De verenkelingsregel voor ongedekte klinkers

De verenkelingsregel heeft betrekking op vier ongedekte klinkers: /e/, /a/, /y/, /o/. Zij worden in een gesloten lettergreep met twee identieke tekens geschreven, maar in een open lettergreep met een enkel teken: *ee* / e, *aa* / a, *uu* / u, *oo* / o. Enkele voorbeelden:

/e/: *keel – kelen; heel – helend; streek – streken; accidenteel – accidentele*

/a/: *staarde – staren; kaal – kalend; maal – vermalen; desperaat – desperate*

/y/: *ommuurd – ommuren; zuur – verzuren; acuut – acute*

/o/: *stoof – stoven; stroom – stromend; koor – koren; idioot – idiotie; sjabloon – sjabloneren*

Hierbij moet op de volgende vijf verfijningen van de regel worden gelet:

3.5.2.1 Ongedekte klinker in een open lettergreep voor *ch* met twee tekens

De ongedekte klinker in een open lettergreep voor *ch* wordt met twee tekens geschreven. Daardoor blijft het verschil in uitspraak (terugleesbaarheid) tussen een ongedekte en een gedekte klinker ook in de spelling behouden. Immers, de *ch* na een gedekte klinker, in bijvoorbeeld *bochel*, wordt niet verdubbeld (zie de bovenstaande verdubbelingsregel). Enkele voorbeelden:

goochelen (niet: *gochelen*), *onloochebaan*, *ontgoocheld*, *zinsbegoocheling*

3.5.2.2 /ew/ /yw/ /aj/ /oj/

De ongedekte klinker in de onechte tweeklanken /ew/, /aj/, /oj/ wordt zowel in een gesloten als in een open lettergreep met een dubbel teken geschreven. Enkele voorbeelden:

meeuw, meeuwen, kraai, kraaien, mooi, mooie

De ongedekte klinker /y/ voor *w* wordt zowel in een gesloten als in een open syllabe met een enkel teken geschreven. Enkele voorbeelden:

afschuw, afschuwelijk, luw, hwe, peluws, peluwen, schaduw, schaduwen

3.5.2.3 -aard, -aardig, -achtig

Afleidingen met de ‘zwarte’ achtervoegsels *-aard*, *-aardig*, *-achtig* worden in de spelling als samenstelling behandeld. Daarom worden de ongedekte klinkers /e/, /a/, /y/, /o/ in de aan het achtervoegsel voorafgaande lettergreep met twee tekens geschreven. Enkele voorbeelden:

wreedaard (niet: *wredaard*), *bloodaard*, *snoodaard*

wreedaardig (niet: *wredaardig*), *boosaardig*, *kwaadaardig*

geelachtig (niet: *gelachtig*), *metaalachtig*, *zuurachtig*, *roodachtig*

3.5.2.4 /e/ aan het einde van een woord als *ee*

De ongedekte klinker /e/ aan het einde van een woord wordt standaard met twee tekens als *ee* geschreven. Enkele voorbeelden:

mee (i.t.t. *me*, /mə/), *zee* (i.t.t. *ze*, /zə/), *twee*, *vee*, *Heverlee*, *Goeree*, *armee*, *abonnee*, *onomatopee*, *puree*, *thee*, *trochee*, *yahtzee*

Hierbij moet op de volgende drie punten worden gelet:

a Er vindt in woorden op /e/, geschreven als *ee*, geen klinkerverenkeling plaats in samenstellingen, de meeste afleidingen en flexie. Enkele voorbeelden:

meedoen, *zeevaart*, *veapest*, *weemoed*, *pureestamper*, *theebuiltje*, *theeachtig*

spondeeën, *weeën*

getweeën

Guineeër

overzeese, *Heverleese*, *Goereese*, *Guineese*, *gedweeste*

cameetje, *sleetje*

Let wel: *Guinese biggetjes* (cavia's) vormt een uitzondering.

Bij afleidingen met een van de achtervoegsels *-eel*, *-isch* vindt echter wél klinkerverenkeling van voorgaande *ee* plaats. Voorbeelden:

idee – ideël, ideële, spondee – spondeïsch, trochee – trocheïsch

b Er zijn enkele uitheemse woorden die afgeleid lijken van een hypothetisch grondwoord dat in het enkelvoud eindigt op /e/. Die zouden dan met *ee*, bijvoorbeeld *farizee*, geschreven moeten worden. In zulke woorden wordt *ee* geschreven in de meervoudsvorm op *-en* en in afleidingen op *-er*. Enkele voorbeelden:

farizeeën, Pyreneeën

Arameeër, Chaldeeër, Eritreeër, Europeeër, Galileeër, Hebreeër, manicheeër, Nabateeër, Nazareeër (naast *Nazarener*), *pythagoreeër, sadduceeër*

Let op: de laatste *e* van het dubbele teken *ee* bij zulke woorden met een hypothetisch grondwoord op /e/ valt weg in alle andere gevallen, onder meer voor de achtervoegsels *-isch*, *-isme*, *-istisch*. Dat geldt ook wanneer aan de afleiding op *-s* op zijn beurt een verbuigings- of afleidingsachtervoegsel gehecht wordt. Enkele voorbeelden:

- *Aramese, Europese, farizeze, Pyrenese*

- *Europeser, farizeïsch, farizeïsme, manicheïsch, manicheïstisch*

c Bepaalde uitheemse woorden die eindigen op enkele *e* en die als /e/ of /ə/ kunnen worden uitgesproken, behouden hun oorspronkelijke spelling. Enkele voorbeelden:

in spe, per se, ex tempore, facsimile, karate, mascarpone

3.5.2.5 /o/ aan het einde van een woord als oo

De ongedekte klinker /o/ aan het einde van een woord wordt standaard met *o* geschreven. Voorbeelden:

auto, bravo, risico, stro, vlo, zo

Enkele uitzonderingen:

loo, shampoo, zoo

3.5.3 De schrijfwijzen *ie* en *i*

Hoewel de schrijfwijze *ie* strikt gesproken geen vorm van verdubbeling van de klinkerletter is, past de behandeling van *ie* en *i* niettemin in deze context.

De algemene regel is dat de ongedekte klinker /i/ in een gesloten lettergreep en in een open lettergreep op het einde van een grondwoord gewoonlijk als *ie* wordt gespeld.

Enkele voorbeelden:

actief, advies, fiets, lief, markies, niet, plezier

bacterie, die, hatsjie, industrie, kwestie, neurie, olie

In een open niet-eindlettergreep wordt de /i/ met hoofdklemtoon (¹) als *ie* gespeld, de /i/ met nevenklemtoon (²) als *i*. Voorbeelden:

¹*gieren, 'gieter, 'spiegel*

²*fi'guur, 'gi'taar, 'li'bel, 'mi'auw, 'ri'ool*

Ook hier geldt gewoonlijk het nevenbeginsel van vormovereenkomst. De regel dat de ongedekte klinker /i/ als *ie* wordt gespeld in een gesloten lettergreep of een open eindlettergreep, is ook van toepassing op samenstellingen met die grondwoorden.

Enkele voorbeelden:

adviesraad, bacterieflora, fietsbel, industrieterrein, olieverf, plezierboot, spiegelstructuur

De regel geldt ook voor de afleidingen en flexievormen van die grondwoorden met een Nederlands achtervoegsel. Voorbeelden:

actieve, fietsje, kwestietje, plezierig, markiezen, markiezin, passagiers, posities, industrieën, knieën, maniechtig, oliede, skiede, geruzied, getaxied

Er zijn zeven speciale gevallen:

3.5.3.1 /i/ in open eindsyllabe voor -en of -er

Toevoeging van het achtervoegsel -en of -er heeft invloed op de schrijfwijze van de /i/ in een open eindsyllabe voorafgaand aan dat achtervoegsel.

Als de syllabe met /i/ in de geflecteerde of afgeleide vorm de hoofdklemtoon (¹) draagt, wordt *ie* geschreven; in het andere geval wordt *i* gespeld. Enkele voorbeelden: *allergie, aller'gieën; calorie, calo'rieën; fobie, fo'bieën; drie, 'drieën; knie, 'knieën; bacterie, bac'teriën; furie, 'furiën; gratie, 'gratiën; olie, 'oliën; kolonie, ko'loniën; magie, 'magiër; ceremonie, cere'moniën / ceremo'nieën; alkali, al'kaliën; taxi, 'taxiën*

3.5.3.2 /i/ als i in gesloten syllabe of open niet-eindsyllabe

Wanneer het nevenbeginsel van de etymologie dat bij uitheemse woorden vereist, wordt de /i/ in een gesloten syllabe, in een open niet-eindsyllabe met hoofd- of nevenklemtoon, en in een open eindsyllabe als *i* gespeld. Enkele voorbeelden:

emir, fakir, souvenir; liter, divan, positie, visie, visite, familie, ambitie; ski, bami, broccoli, kiwi, taxi, alkali, januari, februari, juni, juli

3.5.3.3 /i/ als i in samenstellingen, afleidingen en flexie

In samenstellingen, afleidingen of flexie blijft de etymologische *i*, afgezien van het speciale geval in 3.5.3.4, wegens het beginsel van vormovereenkomst ongewijzigd behouden, zoals in:

bamibal, centiliter, divanbed, fakirbed, juniachtig, julidag; emiraat, souvenirtje

3.5.3.4 -i en terugleesbaarheid

Omwillen van de terugleesbaarheid (*i* moet als ongedekte klinker uitgesproken worden) wordt bij een etymologische *i* in meervoudsvormen of genitiefvormen op -s een apostrof gebruikt: *ski's, taxi's, Marconi's*. In andere gevallen wordt een trema gebruikt: *skiën, taxiën, skiër*.

Voor het verkleinsuffix en het vrouwelijk suffix -ster, en in sommige werkwoordsvormen (zie 4.2.2), krijgen we omwillen van de terugleesbaarheid vervanging van *i* door *ie*:

skietje, kiwietje, bikinietje, taxietje; skiester; skiet, skiede, geskied

Op die manier is er spellingvariatie in woordfamilies, zoals in:

skiën, ik ski, jij skiet, ik skiëde, we skieden, we hebben geskied, skiënd, skiër, skiesters, skietje, ski's; taxiën, ik taxi, jij taxiet, we taxieden, we hebben getaxied, taxiënd, taxietje, taxi's

3.5.3.5 /i/ als i voor vreemde achtervoegsels

In de lettergreep voorafgaand aan een vreemd achtervoegsel, of aan een aan het Nederlands aangepast vreemd achtervoegsel, zoals -aal, -aan, -aat, -age, -ant, -atie, -eel, -eren, -eur, -eus, -iceren, -isch, -isme, -ist, -onair, -us wordt de /i/ als *i* gespeld,

ook al bestaat er een corresponderend woord met *ie*, zoals bij *fabriek* – *fabrikaat*.

Enkele voorbeelden:

muzikaal, parochiaan, markizaat, fabricage, muzikant, communicant, fabricatie, ceremonieel, activeren, rekwisiteur, religieus, fabriceren, islamitisch, passivisme, positivist, visionair, fysicus, criticus

Ook het achtervoegsel *-iteit* wordt met *i* gespeld: *absurditeit, kwaliteit, rariteit, seksualiteit*

3.5.3.6 *-isch, -oid en -ide*

De /i/ van het achtervoegsel *-isch* wordt altijd als *i* gespeld. Enkele voorbeelden:

diplomatisch, hectisch, ironisch, tragisch, diplomatische, hectische, ironischer, tragisch

Wetenschappelijke termen op *-oid* geven /i/ ook weer als *i*: *cricoïd, haploïd, mucoïd*

Ook het achtervoegsel *-ide* wordt met *i* gespeld: *asteroïde, chloride, nucleïde, oxide, paranoïde*

3.5.3.7 *Andere schrijfwijzen voor /i/*

De ongedekte klinker /i/ kent nog andere schrijfwijzen dan *ie* en *i*. Enkele voorbeelden:

lobby, mythe, hysterie (naast ook /histeri/), *systeem, biscuit, gruyère, chassis, jeep, e-mail, jockey, team, bijzonder*

De gedekte klinker /ɪ/ wordt in een aantal vreemde woorden met *y* geschreven.

Voorbeelden:

dyslexie, hysterie (naast ook /histeri/), *mysterie, syllabe, synchroon*

4 De schrijfwijze van werkwoorden

4.1 Inleiding

De spelling van werkwoorden verschilt in principe niet van die van andere Nederlandse woorden. Voor alle woorden gelden de algemene beginselen van de Nederlandse spelling (zie hoofdstuk 3): het beginsel van de standaarduitspraak, het nevenbeginsel van de vormovereenkomst (gelijkvormigheid en analogie) en het nevenbeginsel van de etymologie. Verder gelden de algemene regels voor het verdubbelen van medeklinkers en verenkelen van ongedekte klinkers.

Ten slotte geldt ook de algemene regel van medeklinkerbeperving, die geen toevoeging van een tweede identieke medeklinker aan het eind van een woord toestaat. Daarom krijgen we slechts één *t* of *d* waar op grond van het vormovereenkomstbeginsel (analogie) een *t* of *d* aan de basisvorm toegevoegd zou moeten worden (zie 3.3.2.2). Vergelijk: *wandelt*, *brandt* met *zet* (niet: *zett*) en *gewandeld* met *gebrand* (niet: *gebrandd*), *gezet* (niet: *gezett*).

De gespelde vorm van een werkwoord is een directe weergave van de woordvorming (zie voor de vervoeging de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS)). De werkwoordspelling vormt een berucht probleemgebied, niet omdat de regels niet helder zouden zijn, maar omdat de toepassing ervan – eigenlijk slechts in een beperkt aantal gevallen – voor moeilijkheden kan zorgen, ook bij hooggeschoolde taalgebruikers. Voor sommige werkwoordsvormen moet men immers met behulp van een degelijke grammaticale analyse bepalen wat de grammaticale functie van de werkwoordsvorm is, om welke vormcategorie het gaat (bijvoorbeeld imperatief, persoonsvorm, tegenwoordig of voltooid deelwoord), om welke persoon en tijd enzovoort.

Zulke moeilijke vormen doen zich vooral voor wanneer er concurrerende spellingvormen bestaan, zoals *word*, *wordt*; *speelt*, *gespeeld*; *verbrandde*, *verbrande*. Het gaat hier om geheel of grotendeels gelijkkluidende maar gedeeltelijk verschillend gespelde vormen, waarbij de juiste vorm bepaald moet worden met behulp van een deugdelijke grammaticale redenering. Uit heel wat onderzoek blijkt dat taalgebruikers zich in zulke gevallen gemakkelijk door hun geheugen laten misleiden en de vorm die het sterkst in hun geheugen zit, dat is de meest frequente vorm, bijvoorbeeld *wordt*, rechtstreeks uit hun geheugen overnemen en daardoor een fout als *ik wordt ziek* schrijven. Een andere oorzaak van fouten is dat de grammaticale redenering fout wordt gemaakt.

Deze problemen doen zich met name voor:

- waar men moet beslissen tussen *d* en *dt*. Dat is het geval wanneer de stam eindigt op de stemhebbende medeklinker /d/: *brand* – *brandt*; *word* – *wordt*; *jij vond* – *gij vondt*;
- waar men moet beslissen tussen *t* en *d*. Dat is het geval wanneer de stam eindigt op een klinker, of een stemhebbende medeklinker behalve /d/ (dus /j/, /w/, /m/, /n/, /ŋ/, /l/, /r/, /b/, /v/, /z/, /ɣ/): *poloot* – *gepolood*, *vergroeit* – *vergroeid*, *behandelt* – *behandeld*, *gebeurt* – *gebeurd*, *wandelt* – *gewandeld*, *beleeft* – *beleefd*, *kniest* – *gekniesd*;
- waar men moet beslissen tussen *-dde(n)* en *-de(n)*. Dat is het geval wanneer de stam eindigt op de stemhebbende medeklinker /d/: *verbrandde* – *verbrande*, *verbrandden* – *verbranden*, *vermoedde* – *vermoede*, *vermoedden* – *vermoeden*;
- waar men moet beslissen tussen *-tte(n)* en *-te(n)*. Dat is het geval wanneer de stam eindigt op een stemloze /t/: *verwachtte* – *verwachte*, *verwachtten* – *verwachten*, *vergrootte* – *vergroete*, *vergrootten* – *vergroten*, *kostte* – *koste*, *kostten* – *kosten*, *praatten* – *praten*.

- waar men moet kiezen tussen verschillend geschreven, maar gelijkkuidende vormen van verschillende werkwoorden waarvan de ene stam wel en de ander niet eindigt op *t* of *d*: *(ik) wend (wenden) – (het) went (wennen); (ik) miste (missen) – (het) mistte (misten)*

Verder zijn er enkele bijzondere regelingen bij stammen die eindigen op een klinker, voornamelijk met de klinkerletters *ee*, *y*, *i*.

4.2 De stam van het werkwoord

4.2.1 De stam als basis

Het uitgangspunt voor het spellen van de meeste werkwoordsvormen is de **stam**. De werkwoordstam is een vorm van het werkwoord die gemeenschappelijk is voor een groot aantal vormen van dat werkwoord. Bij het begrip stam is het nuttig te onderscheiden tussen enerzijds de morfologische stam (het stammorfeem), meer bepaald de klankvorm ervan, en anderzijds de orthografische stam, de schriftelijke weergave van die klankvorm.

Het feit dat woordenboeken voor veel talen niet de stam maar de infinitief van de werkwoorden als trefwoord gebruiken, zorgt ervoor dat taalgebruikers weleens ten onrechte aannemen dat de stam van de infinitief wordt afgeleid, terwijl strikt gesproken alle werkwoordsvormen van de stam worden afgeleid. Enkele voorbeelden:

regelmatige werkwoorden		
stam		andere werkwoordsvormen
morfonologisch (fonemen)	spelling (grafemen)	
/wandel/	wandel	wandelen, wandelend, wandel, wandelt, wandelde, wandelden, gewandeld, gewandelde
/dop/	doop	dopen, dopend, doop, doopt, doopte, doopten, gedoopt, gedoopte
/klop/	klop	kloppen, kloppend, klop, klopt, klopte, geklopt, geklopte
/douch/	douch	douchen, douchend, douch, doucht, douchte, douchten, gedoucht, gedouchte
/faks/	fax	faxen, faxend, fax, faxt, faxte, faxten, gefaxt, gefaxte
/vud/	voed	voeden, voedend, voed, voedt, voedde, voedden, gevoed, gevoede
/lev/	leef	leven, levend, leef, leeft, leefde, leefden, geleefd, geleefde
onregelmatige werkwoorden		
stam		andere werkwoordsvormen
morfonologisch (fonemen)	spelling (grafemen)	
/lop/	loop	lopen, lopend, loop, loopt
/lez/	lees	lezen, lezend, lees, leest
/vind/	vind	vinden, vindend, vind, vindt
/gev/	geef	geven, gevend, geef, geeft
/breŋ/	breng	brengen, brengend, breng, brengt
/ga/	ga	gaan, gaand, ga, gaat
/heb/	heb	hebben, hebbend, heb, hebt

Alle werkwoorden hebben, zoals in de voorgaande voorbeelden, een stam die samenvalt met de persoonsvorm 1e persoon tegenwoordige tijd.

Bij klinkerwisselende (onregelmatige) werkwoorden geldt voor de persoonsvormen verleden tijd een tweede stam, de verledentijdsstam. Enkele voorbeelden:

onregelmatige werkwoorden		
stam	v.t.-stam	werkwoordsvormen
loop	liep	liep, liepen, liept
lees	las	las, lazen, laast
vind	vond	vond, vonden, vindt
geef	gaf	gaf, gaven, gaapt
breng	bracht	bracht, brachten
ga	ging	ging, gingen, gingt
heb	had	had, hadden, hadt

De persoonsvormen verleden tijd met uitgang *-t* zijn oudere vormen horende bij de voornaamwoorden *u* en *gij* (zie ook hierna 4.3).

In bepaalde gevallen verenkt de stamklinker *ee*, *aa*, *uu* en *oo* (zie 3.5.2), bijvoorbeeld *loop* – *lopen*, *lees* – *lezen*. Voor de rest wordt de stam, in overeenstemming met het gelijkvormigheidsbeginsel, op dezelfde wijze gespeld in de verschillende werkwoordsvormen. Er is daarbij een speciaal geval (zie 3.3.2.1): wanneer een stam eindigt op /v/ of /z/, zoals te horen is in de klankvorm van de infinitief of persoonsvorm tegenwoordige tijd meervoud, wordt hij in imperatieven, persoonsvormen en voltooid deelwoorden gespeld met *f* of *s*:

leven – *leef*, *leeft*, *leefde*, *geleefd*, *geleefde*

vrezen – *vrees*, *vreest*, *vreesde*, *gevreesd*, *gevreesde*

gaven – *gaf*

lazen – *las*

4.2.2 De spelling van de stamklinker

4.2.2.1 Verenkelingsregel voor klinkers

De verenkelingsregel voor ongedekte klinkers (/e/, /a/, /y/, /o/) houdt in dat deze klinkers in gesloten lettergreep met twee tekens worden geschreven, en in een open lettergreep met één teken, bijvoorbeeld *groot*, *grote* (zie 3.5.2). Deze verenkelingsregel is niet van toepassing op de persoonsvorm verleden tijd van regelmatige werkwoorden, omdat daar het beginsel van de vormovereenkomst van kracht is: eenzelfde woord of woordstam, eenzelfde achtervoegsel of voorvoegsel, wordt wanneer mogelijk, op dezelfde wijze gespeld (zie 3.3).

Als een werkwoordstam eindigt op een ongedekte klinker gevolgd door /t/ of /d/, moeten spellers bepalen met welke vormcategorie ze te maken hebben. Als het om een persoonsvorm verleden tijd gaat, vindt er geen verenkeling plaats, in andere gevallen wel. Vergelijk:

<i>vergroot</i>	+ <i>te(n)</i>	<i>vergrootte</i> , <i>vergrootten</i>
	+ <i>e(n)</i>	<i>vergroete</i> , <i>vergroten</i>
<i>bekleed</i>	+ <i>de(n)</i>	<i>bekleedde</i> , <i>bekleedden</i>
	+ <i>e(n)</i>	<i>beklede</i> , <i>bekleden</i>

4.2.2.2 Stam op -ee, -oo of -o

Wanneer de stam op het dubbele teken *ee* of *oo* eindigt (*oo* in leenwoorden), zorgt het vormovereenkomstbeginsel (gelijkvormigheid) ervoor dat de *ee* of *oo* altijd als *ee* of *oo* gespeld wordt en vindt er dus nooit klinkerverenkeling plaats: *slee*, *sleeën*, *sleeënde*, *ik slee*, *je sleet*, *ik sleepte*, *gesleept*, *de gesleepte afstand*, *shampoo*, *shampooën*, *shampooënde*, *ik shampoo*, *je shampoo*, *ik shampooe*, *geshampoo*, *het geshampooe haar*

Bij een stam eindigend op enkele *o* volgt de spelling uiteraard de algemene regels, bijvoorbeeld: *judo*, *judoën*, *ik judo*, *je judoot*, *ik judode*, *gejudood*; *uno*, *unoën*, *ik uno*, *jij unoot*, *we unoden*, *geünood*

4.2.2.3 Werkwoorden met infinitief op -iën

Er bestaat een twintigtal werkwoorden waarvan de infinitief en het tegenwoordig deelwoord op grond van de klemtoonverdeling in het woord op het wordeinde gespeld worden met *-iën*: *oliën*, *oliënd(e)*, *meniën*, *meniënd(e)*, *neuriën* (zie 3.5.3). Het vormovereenkomstbeginsel (gelijkvormigheid) is, evenals de standaardschrijfwijze van het foneem /i/ als *ie*, van toepassing op de meeste andere vormen van zulke werkwoorden: *ik neurie*, *neurie je*, *jij neuriet*, *ik neuriede*, *geneuried*, *een geneuriede melodie*.

4.2.2.4 Werkwoorden met stam op -i

Werkwoorden zoals *skiën* en *taxiën*, samenhangend met het zelfstandig naamwoord *ski* en *taxi*, vormen een geval apart.

Hier zou zich een conflict kunnen voordoen tussen gelijkvormigheid en terugleesbaarheid.

Ondanks de vormen *ik ski*, *ik taxi* schrijven we *ie* in *jij skiet*, *zij skiede*, *zij heeft geskied*, *de geskiede afstand*, *wij taxieden*, *hij heeft getaxied*. Wanneer de vervoegingsvorm identiek is met de infinitiefvorm of die vorm omvat, gebruiken we dezelfde schrijfwijze als de infinitief: *wij skiën / taxiën*, *skiënd(e) / taxiënd(e)*.

In de vormen met *ie* wordt gespeld analoog met het systeem voor de inheemse woorden (zoals *oliën*, *oliede*), waarin de klinker /i/ geschreven wordt als *ie*.

In de vormen met een gesloten lettergreep speelt ook de terugleesbaarheid een rol: we schrijven dan *jij skiet / taxiet* omdat *jij skit / taxit* tot een verkeerde uitspraak zou leiden (vergelijk 3.2.3, terugleesbaarheid). Dat laatste speelt ook bij *skietje* en *skiester* (vrouwelijke vorm naast *skiër*) omdat *skitje* en *skister* tot een verkeerde uitspraak zouden leiden.

De vervoegingsvormen zijn dan:

stam: *ski*, *taxi*

<i>skiën</i> , <i>taxiën</i>	<i>skiënd(e)</i> , <i>taxiënd(e)</i>
<i>ik ski</i> , <i>taxi</i>	<i>ik skiede</i> , <i>taxiede</i>
<i>jij skiet</i> , <i>taxiet</i>	<i>jij skiede</i> , <i>taxiede</i>
<i>ski jij</i> , <i>taxi je</i>	<i>skiede jij</i> , <i>taxiede je</i>
<i>hij/zij/het skiet</i> , <i>taxiet</i>	<i>hij/zij/het skiede</i> , <i>taxiede</i>
<i>wij skiën</i> , <i>taxiën</i>	<i>wij skieden</i> , <i>taxieden</i>
<i>jullie skiën</i> , <i>taxiën</i>	<i>jullie skieden</i> , <i>taxieden</i>
<i>zij skiën</i> , <i>taxiën</i>	<i>zij skieden</i> , <i>taxieden</i>
<i>geskied</i> , <i>getaxied</i>	<i>geskiede</i> , <i>getaxiede</i>

Werkwoordsvormen afgeleid van vergelijkbare zelfstandige naamwoorden eindigend op -i, kunnen volgens dezelfde systematiek gespeld worden. Men zou bijvoorbeeld werkwoordsvormen kunnen afleiden van *alibi*, *bambi*, *bouzouki*, *maggi*, *safari*, *sushi* zoals *safariën*, *ik safari*, *hij safariet*, *gesafaried*.

4.3 Persoonsvormen op -t, -d, -dt

Bij de onvoltooid tegenwoordige tijd is enige aandacht nodig voor de schrijfwijze van de uitgang bij werkwoorden waarvan de geschreven stam eindigt op de letter *d*. Gewoonlijk wordt aan de stam het achtervoegsel -t toegevoegd in de tweede en derde persoon, behalve wanneer het onderwerp *je* of *jij* op de persoonsvorm volgt.

Vergelijk *werken* en *vinden*:

<i>ik werk</i>	<i>ik vind</i>
<i>je/jij werkt</i> , <i>werk je/jij</i>	<i>je/jij vindt</i> , <i>vind je/jij</i>
<i>ge werkt</i> , <i>werkt ge</i>	<i>ge vindt</i> , <i>vindt ge</i>
<i>u werkt</i> , <i>werkt u</i>	<i>u vindt</i> , <i>vindt u</i>
<i>hij werkt</i>	<i>hij vindt</i>

Er is ook enige aandacht nodig voor de onvoltooid verleden tijd van onregelmatige werkwoorden met klinkerwisseling (ook bekend als 'sterke werkwoorden') wanneer de verledentijdsstam eindigt op de letter *d*. Die vervoegingsvorm wordt gespeld zonder achtervoegsel -t wanneer *je*, *jij* of *u* onderwerp is. Vergelijk:

je viel, *viel je*; *je stond*, *stond je*; *je had*, *had je*
u viel, *viel u*; *u stond*, *stond u*; *u had*, *had u*

Opmerking: *gij, ge, u* als onderwerp

In oudere teksten, sommige religieuze teksten en in regionaal taalgebruik vinden we persoonsvormen bij een onderwerp *gij, ge*. In zo'n geval eindigt de persoonsvorm in zowel de onvoltooid tegenwoordige als verleden tijd, op de klank /t/ en dus op de letter *t*. Voorbeelden:

gij werkt, werkt gij; gij vindt, vindt gij

ge vielt, vielt ge; ge vindt, vindt ge; ge hadt, hadt ge

ge zoudt, zoudt ge; ge kondt, kondt ge

Een geval apart zijn de verledentijdsvormen van *zullen* en *kunnen*. Wanneer *ge, gij* onderwerp is, schrijven we: *ge zoudt, kondt*, waarbij aan de oudere verledentijdsstam op *d* (vergelijk: *we zouden, konden*) de uitgang *-t* wordt toegevoegd.

In schrijftaal vindt men in plaats van *u zou, zou u, u vond, vond u* af en toe ook wel *u zoudt, zoudt u, u vindt, vindt u*. Deze vormen worden in taaladviezen afgeraden, omdat het verledentijdsvormen van de tweede persoon meervoud behorend bij *gij* zijn, terwijl *u* vormen van de derde persoon enkelvoud vereist.

In de verledentijdsvormen van onregelmatige werkwoorden treffen we in de verledentijdsstam soms een gedekte klinker, en in de andere verledentijdsvormen een ongedekte klinker aan. In het schrift treffen we dan meerdere vormen aan:

- gedekte klinker /a/: *ik lag* (enkele letter)

- ongedekte klinker /a/: *wij lagen* (klinkerverenkeling), *gij laagt* (dubbele klinker)

In feite is dit geen spellingkwestie maar een zaak van woordvorming (zie daarvoor een spraakkunst, bijvoorbeeld de *Algemene Nederlandse Spraakkunst*).

4.4 Persoonsvormen op *-te(n)*, *-tte(n)*, *-de(n)*, *-dde(n)*

Wanneer de stam van een regelmatig werkwoord eindigt op een klinker (inclusief echte of onechte tweeklank) of een stemhebbende medeklinker, wordt in de verleden tijd aan die stam /də/ of /dən/ (de stapelvorm van /də/ + /n/) toegevoegd, in het schrift weergegeven als *-de* of *-den*. Wanneer de stam al op de letter *d* eindigt, krijgen we zodoende de opeenvolging *dd*:

echode, sleede, vleide, krabde, haalde – *echoden, sleeden, vleiden, krabden, haalden*
antwoordde, vermoedde, wedde – *antwoordden, vermoedden, wedden*

Er is bijzondere aandacht nodig bij werkwoorden waarvan de stam eindigt op een stemhebbende /v/ of /z/, die in de spellingweergave van de stam verschijnen als *f* en *s*. Hier wordt de persoonsvorm verleden tijd gevormd met *d*, niet met *t*, dus met het verledentijdsachtervoegsel /də/ of /dən/, weergegeven als *-de* of *-den*. Enkele voorbeelden:

leefde (vergelijk *leven*), *staafde* (vergelijk *staven*)

reisde (vergelijk *reizen*), *huisde* (vergelijk *huizen*)

Wanneer de stam van een regelmatig werkwoord in zijn klankvorm op een stemloze medeklinker eindigt, wordt in de verleden tijd aan die stam /tə/ of /tən/ (de stapelvorm van /tə/ + /n/) toegevoegd, in de spelling weergegeven als *-te* of *-ten*.

Het Nederlands kent in dit verband drie stemloze plofklanken: /p/, /t/ en /k/, vier stemloze wrijfklanken: /f/, /s/, /ʃ/ en /x/ en een stemloze gemengde medeklinker /tʃ/ (zie 2.3.7). Vaak wordt hiervoor een (onvolledig) ezelsbruggetje zoals *'t kofschip* of *'t fokschaap* gebruikt. Deze acht medeklinkerklanken worden geschreven als *p, t, c, k, f, s, sh, sj, x, ch, tsj, tch*.

Wanneer de stam al op de letter *t* eindigt, krijgen we hierdoor de opeenvolging *tt*. Enkele voorbeelden:

p: *dump*(n), *stop*(n), *raap*(n)
t: *begroet*(n), *praat*(n), *zet*(n), *kaart*(n)
c: *montignact*(n), *stuct*(n)
k: *raak*(n), *balk*(n), *reke*(n), *stuuk*(n)
f: *suf*(n), *sloft*(n), *blaf*(n)
s: *blust*(n), *fietst*(n), *ruist*(n)
sh: *crasht*(n), *finisht*(n)
sj: *rams*(n)
x: *faxe*(n), *mixte*(n)
ch: *glimlachte*(n), *coachte*(n), *lynchte*(n), *douchte*(n)
tsj: *roets*(n)
tch: *switchte*(n), *stretchte*(n)

4.5 Deelwoorden

4.5.1 De vormcategorie voltooid deelwoord van de regelmatige werkwoorden

Wanneer de stam van een regelmatig werkwoord in zijn klankvorm eindigt op een klinker (inclusief echte of onechte tweeklank) of een stemhebbende medeklinker, wordt aan de stam het achtervoegsel /d/, geschreven als *-d*, gehecht. Wegens medeklinkerbeperking (zie 3.3.2.2) eindigt het voltooid deelwoord van een stam op *d* met een enkele letter *d*:

geëchood, gejouwd, gelobbyd, gepolood, gesleed, gevlijd
gehoord, geluwd, geremd, getornd, gevoeld, gezaaid
gedreigd, gekrabd
geantwoord (niet: *geantwoordd*), *gewed, besteed*

Er is bijzondere aandacht nodig bij werkwoorden waarvan de stam in zijn klankvorm eindigt op een stemhebbende /v/ of /z/, die in de spellingweergave van de stam verschijnen als *f* en *s*. Hier eindigt het voltooid deelwoord op *d*, niet op *t*. Enkele voorbeelden:

geleefd (*d* wegens stam /lev/), *gestaafd* (*d* wegens stam /stav/)
gereisd (*d* wegens stam /reiz/), *gehuisd* (*d* wegens stam /hœyz/)

Wanneer de stam in zijn klankvorm eindigt op een stemloze medeklinker, wordt aan de stam het achtervoegsel /t/, geschreven als *-t*, gehecht. Wegens medeklinkerbeperking (zie 3.3.2.2) eindigt het voltooid deelwoord van een stam op *t* met een enkele letter *t*. Het Nederlands kent drie stemloze plofklanken: /p/, /t/ en /k/, vier stemloze wrijfklanken: /f/, /s/, /ʃ/ en /χ/ en een stemloze gemengde medeklinker /tʃ/.

Vaak wordt hiervoor zoals in 4.4 een (onvolledig) ezelsbruggetje zoals *'t kofschip* of *'t fokschaap* gebruikt. Deze acht medeklinkerklanken worden geschreven als *p*, *t*, *c*, *k*, *f*, *s*, *sh*, *sj*, *x*, *ch*, *tsj*, *tch*. Enkele voorbeelden:

p: *gedumpt, gestopt, geraapt*
t: *gepraat* (niet: *gepraatt*), *gezet, gekaart*
c: *gemontignact, gestuct*
k: *geraakt, gebalkt, gerekt, gestuukt*
f: *gesuft, gesloft, geblaft*
s: *geblust, gefietst, geruist*
sh: *gecrasht, gefinisht*
sj: *geramsjt*
x: *gefaxt, gemixt*
ch: *geglimlacht, gecocht, gelyncht, gedoucht*
tsj: *geroetsjt*

tch: geswitcht, gestretcht

4.5.2 Het verbogen voltooid deelwoord van regelmatige werkwoorden

Voltooide deelwoorden worden ook gebruikt als bijvoeglijke naamwoorden. Zo'n bijvoeglijk gebruikt deelwoord volgt de algemene regels van medeklinkerbepierking (zie 3.3.2.2) en van medeklinkerverdubbeling en verenkeling van ongedekte klinkers (zie 3.5).

Bij toevoeging van een buigings-*e* wordt de eind-*d* of eind-*t* verdubbeld als deze letter direct op een gedekte klinker volgt. Enkele voorbeelden:

bestemd, afgelast, uitvergroot

bestemde, gebruikte, onterfde, uitbestede, afgelaste, uitvergroete, doorboorde,

volgroeide, misbruikte, weerkaatste

geredde, uitgeschudde, bezette, verrotte

Als de stam eindigt op /t/ of /d/, geschreven als *t* of *d*, moet de speller het bijvoeglijk gebruikte deelwoord goed van de persoonsvorm verleden tijd onderscheiden. Bij het verbogen deelwoord vindt immers verenkeling van de ongedekte klinkers *ee*, *aa*, *uu*, *oo* plaats. Toepassing van de regels geeft bijvoorbeeld:

bekleed + d → bekleedd → bekleed + e → bekleede

begroet + t → begroett → begroet + e → begroete

Andere voorbeelden: *afgelaste* (naast *afgelastte*), *vergroete* (naast *vergrootte*), *gehate* (naast *haatte*), *verbrande* (naast *verbrandde*), *vermoede* (naast *vermoedde*).

Dit alles geldt ook voor de voltooide deelwoorden van sommige onregelmatige werkwoorden:

gekochte, verdachte, omgebrachte

4.6 De imperatief of gebiedende wijs

Bij een imperatiefvorm wordt geen onderwerp uitgedrukt. Hij valt samen met de spellingweergave van de stam: *kom hier, geef gul, word niet boos*.

Bij werkwoorden met stam eindigend op /d/ is die imperatiefvorm gelijkkluidend met een concurrerende vorm stam + *t*, zodat hier gemakkelijk fouten kunnen ontstaan: *word (wordt), vind (vindt), onthoud (onthoudt)*. Fout zijn dus: *wordt lid, onthoudt goed, voedt je kind behoorlijk op*.

Bij uitzondering vinden we een meervoudsvorm: stam + *t*:

- in oudere vormen van Nederlands: *Neemt en eet, dit is mijn lichaam; Bidt dat uw vlucht niet valt in de winter of op een sabbat; houdt den dief*
- in plechtstatig taalgebruik: *komt allen; Bataven, kent uw spraak*
- in enkele vaste verbindingen, spreekwoorden: *bezint eer ge begint; proletariërs aller landen, verenigt u*

Wil men een onderwerp uitdrukkelijk aangeven, dan wordt in plaats van een imperatief een persoonsvorm tweede persoon van de onvoltooid tegenwoordige tijd gebruikt, gevolgd door een persoonlijk voornaamwoord van de tweede persoon. Daar komt vaak een modaal woord (*eens, even, maar, nou* enzovoort) bij: *word jij niet boos, houdt u maar goed afstand, komen jullie eens mee*. Een andere mogelijkheid is dat het onderwerp-persoonlijk voornaamwoord aan de persoonsvorm voorafgaat: *jij houdt je mond*.

Bij werkwoorden met een stam eindigend op de letter *d*, met name bij wederkerende werkwoorden, is er een verschil in grammaticale vorm en dus in spelling tussen bijvoorbeeld *wend u tot* en *wendt u zich tot*. In het eerste geval (zonder uitgedrukt onderwerp) is er sprake van een imperatiefvorm, in het tweede (met uitgedrukt

onderwerp) van een persoonsvorm onvoltooid tegenwoordige tijd. Vergelijk: *was u, schaam u met wast u zich, schaamt u zich, en hoed u voor, wend u tot met hoedt u zich voor, wendt u zich tot*

4.7 Dubbelvormen

In enkele Nederlandse woorden bestaan er in de uitspraak dubbelvormen: een meer formele vorm, met /d/, en een minder formele, zonder /d/. Wanneer het werkwoorden zoals *houden, snijden, rijden* betreft kan de -d in de spelling, afhankelijk van stijl en context, soms wegvallen. Vergelijk:

houden, hou(w)en; ik houd, ik hou; je houdt (niet: je hout); houd je, hou je; houd vol, hou vol

snijden, snijen; ik snijd, ik snij; je snijdt (niet: je snijt); snijd je, snij je; snijd niet op, snij niet op

rijden, rijden; ik rijd, ik rij; je rijdt (niet: je rijt); rijd je, rij je; rijd mee, rij mee

4.8 Werkwoorden van Engelse herkomst

De schrijfwijze van werkwoorden van Engelse herkomst volgt dezelfde regels als gewone Nederlandse werkwoordsvormen. De stam vormt ook hier de basis voor de spelling, zij het dat die stam in sommige gevallen op zijn Engels gespeld blijft, in andere gevallen daarentegen aan de Nederlandse spelling wordt aangepast. Verder volgt de spelling van de uitgangen de regels voor de spelling van de Nederlandse werkwoordsvormen.

Hierna volgen enkele gevallen die bijzondere aandacht vereisen.

4.8.1 Stam eindigend op letter -e

Werkwoorden waarvan de infinitief in het Engels eindigt op de letter -e zijn bijzondere gevallen. Zij gedragen zich speciaal in de spelling van de vervoegde vormen op grond van het vormovereenkomstbeginsel (gelijkvormigheid, zie 3.3) en omwille van de juiste uitspraak bij het teruglezen (terugleesbaarheid, zie 3.2.3). In de Engelse spelling vereist de werkwoordsvorm soms een *e* om de uitspraak van de voorafgaande klinker of medeklinker te garanderen. Deze uitspraak-e blijft in het Nederlands behouden in de spelling van de stam, behalve bij stamklinker *o* (zie 4.8.2). De verschillende Nederlandse uitgangen worden aan de stam gehecht volgens het volgende model:

Engels	Ndl. stam	andere werkwoordsvormen
<i>to frame</i>	<i>frame</i>	<i>frame+n, frame+n+d(+e), ik frame, ze frame+t, ik frame+de, we frame+de+n, ze hebben ge+frame+d, een ge+frame+d+e pagina</i>

Enkele voorbeelden:

Engels	Ndl. stam	andere werkwoordsvormen
<i>to barbecue</i>	<i>barbecue</i>	<i>barbecueën, barbecueënd(e), ik barbecue, ze barbecuet, we barbecueden, we hebben gebarbecued</i>
<i>to brake</i>	<i>brake</i>	<i>braken, brakend(e), ik brake, ze braket, ik brakete, we braketen, ze hebben gebraket, de gebrakete auto</i>

<i>to save</i>	<i>save</i>	<i>save(n), savend(e), ik save, ze savet, we saveden, ze hebben gesaved, de delete(n), deletend(e), ik delete, ze deletei, we deleteien, ze hebben gedeletei, de gesavede passage</i>
<i>to delete</i>	<i>delete</i>	<i>de gedeletei passage</i>
<i>to trace</i>	<i>trace</i>	<i>tracen, tracend(e), ik trace, ze tracet, we traceten, ze hebben getracet, het jaden, jadend(e), ik jade, ze jadet, we jadeden, we hebben gejadet, het getracete spoor</i>
<i>to jade</i>	<i>jade</i>	<i>gejadete item</i>
<i>to upgrade</i>	<i>upgrade</i>	<i>upgraden, upgradend(e), ik upgrade, ze upgrader, we upgradaden, ze hypen, hypend(e), ik hype, ze hypet, ik hypete, we hypeten, ze hebben geupgraded, de geupgradede programmatuur</i>
<i>to hype</i>	<i>hype</i>	<i>schippen</i>
<i>to youtube</i>	<i>youtube</i>	<i>youtuben, youtubend(e), ik youtube, ze youtubet, we youtubeden, ze</i>

		hebben geyoutubed
--	--	-------------------

De correcte uitspraak van bijvoorbeeld *fadede*, *geüpgraded*, *deletete*, *gedeletet* is respectievelijk /fedə/, /ɣəʏpɣret/ of /ɣəʏpɣret/, /dilitə/, /ɣədilit/.

4.8.2 Stam met als stamklinker letter o

Er zijn werkwoorden die eindigen op de klinkerletter *e* waarbij die *e* in het Engels de uitspraak van een voorafgaande stamklinker *o* als ongedekte klinker /o/ garandeert.

De spelling van deze werkwoorden is helemaal aan die van het Nederlands aangepast. In de stam verdwijnt de *e* en wordt de /o/ als *oo* geschreven. Naargelang van het geval wordt *oo* in andere vormen volgens de gewone regels (zie 3.5) verenigd tot *o*. Enkele voorbeelden:

Engels	Ndl. stam	andere werkwoordsvormen
<i>to choke</i>	<i>chook</i>	<i>choken</i> , <i>chokend(e)</i> , <i>ik chook</i> , <i>ze chookt</i> , <i>we chookten</i> , <i>we hebben gechookt</i>
<i>to score</i>	<i>scoor</i>	<i>scoren</i> , <i>scorend(e)</i> , <i>ik scoor</i> , <i>ze scoort</i> , <i>we scoorden</i> , <i>we hebben gescoord</i>
<i>to promote</i>	<i>promoot</i>	<i>promoten</i> , <i>promotend(e)</i> , <i>ik promoot</i> , <i>ze promoot</i> , <i>we promootten</i> , <i>we hebben gepromoot</i>

4.8.3 Stam eindigend op een ongedekte klinker

Werkwoorden waarvan de stam in de uitspraak eindigt op een ongedekte klinker, behouden de Engelse schrijfwijze van de klinker in het Nederlands. Enkele voorbeelden:

Engels	Ndl. stam	andere werkwoordsvormen
<i>to bingo</i>	<i>bingo</i>	<i>bingoën</i> , <i>bingoënd(e)</i> , <i>ik bingo</i> , <i>ze bingoot</i> , <i>we bingoden</i> , <i>we hebben gebingood</i>
<i>to barbecue</i>	<i>barbecue</i>	<i>barbecueën</i> , <i>barbecueënd(e)</i> , <i>ik barbecue</i> , <i>ze barbecuet</i> , <i>we barbecueden</i> , <i>we hebben gebarbecued</i>
<i>to volley</i>	<i>volley</i>	<i>volleyen</i> , <i>volleyend(e)</i> , <i>ik volley</i> , <i>ze volleyt</i> , <i>we volleyden</i> , <i>we hebben gevolleyd</i>
<i>to shampoo</i>	<i>shampoo</i>	<i>shampooën</i> , <i>shampooënd</i> , <i>ik shampoo</i> , <i>ze shampooot</i> , <i>we shampoooden</i> , <i>we hebben geshampooed</i>
<i>to spray</i>	<i>spray</i>	<i>spraken</i> , <i>sprayend(e)</i> , <i>ik spray</i> , <i>ze sprayt</i> , <i>we sprayden</i> , <i>we hebben gesprayed</i>
<i>to rugby</i>	<i>rugby</i>	<i>rugbyen</i> , <i>rugbyend(e)</i> , <i>ik rugby</i> , <i>ze rugbyt</i> , <i>we rugbyden</i> , <i>we hebben gerugbyd</i>

Met de spelling van de werkwoordsvormen als *rugbyen* (*hobbyen*, *lobbyen*, *rummyen*, *shimmyen* enzovoort) is wat speciaals aan de hand. Hier wordt het grafeem *y* behandeld als equivalent van het Nederlandse grafeem *ie* ter weergave van de ongedekte klinker /i/. Op die manier wordt *y* in de werkwoordsvormen anders behandeld dan in de overeenstemmende substantieven, zoals *hobby*, *lobby*. Bij de substantieven wordt *y* behandeld als equivalent met de enkele letter *i*, die veelal de gedekte klinker /ɪ/ weergeeft (vergelijk: *zit*), zodat omwille van de terugleesbaarheid (zie 3.2.3) een apostrof vereist is in meervoud en verkleinwoord: *hobby's*, *lobby's*, *hobby'tje*, *lobby'tje* (vergelijk: *baby's*, *baby'tje*, zie 11.2 en 5.3.4).

4.8.4 Stam eindigend op een stemloze medeklinker

Werkwoorden met een stam die in zijn klankvorm eindigt op een van de stemloze medeklinkers /p/, /t/, /k/, /f/, /s/, /x/, /ʃ/, /tʃ/ (zie boven *'t kofschip*, 4.4 en 4.5.1), gespeld als onder meer *p(e)*, *t(e)*, *k(e)*, *f*, *gh*, *ph*, *s(e)*, *ss*, *ce*, *x*, *ch*, *sh*, *tch*, krijgen in de onvoltooid verleden tijd het achtervoegsel *-te(n)*, en in het voltooid deelwoord het

achtervoegsel *-t*. Ook hier wordt het (onvolledige) ezelsbruggetje van 't *kofschip* gebruikt om uit te maken of de stam in de uitspraak op een stemloze medeklinker eindigt. Enkele voorbeelden:

chopte, tapete, batte, backte, briefte, passte, faxte, brunchten, pushte, pitchte gedeletet, gefaket, gesurft, geparset, gestrest (zie ook 4.8.5), *geslicet, gecocht, gesquasht*

Indien twee uitspraken mogelijk zijn, bijvoorbeeld /f/ naast /v/, /s/ naast /z/, /dʒ/ naast /tʃ/, zijn zowel de vormen met *t* als die met *d* correct. Enkele voorbeelden:

Engels	Ndl. stam	andere werkwoordsvormen
<i>to golf</i>	<i>golf</i>	<i>golffen, golfend, ik golf, ze golft, we golften / golfden, we hebben gegolft / gegolfd</i>
<i>to brief</i>	<i>brief</i>	<i>briefen, briefend, ik brief, ze brieft, we brieften / briefden, we hebben gebriefd / gebriefd</i>
<i>to lease</i>	<i>lease</i>	<i>leasen, leasend, ik lease, ze leaset, we leaseten / leaseden, we hebben geleased / geleased</i>
<i>to house</i>	<i>house</i>	<i>housen, housend, ik house, ze houset, we houseten / houseden, we hebben gehouset / gehoused</i>
<i>to cruise</i>	<i>cruise</i>	<i>cruisen, cruisend, ik cruise, ze cruisset, we cruiseden / cruisseten, we hebben gecruised / gecruiset</i>
<i>to bridge</i>	<i>bridge</i>	<i>bridgen, bridgend, ik bridge, ze bridget, we bridgeden / bridgeten, we hebben gebridged / gebridged</i>

Aan het eind van de stam van de laatste vier werkwoorden wordt *e* bewaard (*lease, house, cruise, bridge*) wegens de gelijkvormigheid van die stammen met de gelijk-luidende zelfstandige naamwoorden.

Opmerking: *relaxt – relaxed*

Deze systematiek kan aanleiding geven tot verschillende spellingen voor geheel of gedeeltelijk gelijkkluidende woorden:

- ontleend werkwoord: *relax, relaxen, ik relax, hij relaxt, ik relaxte, ik heb gerelaxt*
- ontleend bijvoeglijk naamwoord: *ik ben relaxed, een relaxte houding*

4.8.5 Werkwoorden op twee identieke medeklinkerletters

Bij aan het Engels ontleende werkwoorden die in het Engels eindigen op twee identieke medeklinkerletters en waarbij de klank van de voorafgaande stamklinker is vernederlandst, wordt de vernederlandsing ook doorgevoerd in de spelling van de eindmedeklinker van de stam: één medeklinker wordt geschrapt (zie medeklinkerbeperking, 3.3.2.2). Enkele voorbeelden:

Engels	Ndl. stam	andere werkwoordsvormen
<i>to grill</i>	<i>gril</i>	<i>grillen, grillend, ik gril, ze grilt, we grilden, we hebben gegrild</i>
<i>to kill</i>	<i>kil</i>	<i>killen, killend, ik kil, ze kilt, we kilden, we hebben gekild</i>
<i>to scroll</i>	<i>scrol</i>	<i>scrollen, scrollend, ik scrol, ze scrolt, we scrolde, we hebben gescrold</i>
<i>to volleyball</i>	<i>volleybal</i>	<i>volleyballen, volleyballend, ik volleybal, ze volleybalt, we volleybalden, we hebben gevolleybald</i>
<i>to yell</i>	<i>yel</i>	<i>yellen, yellend, ik yel, ze yelt, we yelden, we hebben geyeld</i>
<i>to cross</i>	<i>cro</i>	<i>crossen, crossend, ik cros, ze crost, we crosten, we hebben gecrost</i>
<i>to stress</i>	<i>stres</i>	<i>stressen, stressend, ik stres, dat strest, we stresten, we worden gestrest</i>

Let wel: in *baseballen* en *passen* behoudt de *a* de Engelse uitspraak: /bezbɔ:l/, /pa:s/ of /pa:s/. Daarom wordt hier de dubbele medeklinkerletter behouden:

Engels	Ndl. stam	andere werkwoordsvormen
<i>to baseball</i>	<i>baseball</i>	<i>baseballen, baseballend, ik baseball, zij baseballt, we baseballden, we hebben gebaseballd</i>
<i>to pass</i>	<i>pass</i>	<i>passen, passend, ik pass, zij passt, we passten, we hebben gepast</i>

5 Zelfstandige naamwoorden

5.1 Inleiding

De spelling van zelfstandige naamwoorden is onderhevig aan een aantal principes en regels die ook voor andere Nederlandse woorden gelden. Dit betreft om te beginnen de algemene beginselen van de Nederlandse spelling (zie hoofdstuk 3): het beginsel van de standaarduitspraak, het nevenbeginsel van de vormovereenkomst (gelijkvormigheid en analogie), en het nevenbeginsel van de etymologie. Verder gelden de algemene regels voor het verdubbelen van medeklinkers en het verenken van vrije klinkers, evenals de regels voor klinkerbotsing, kleine letters of hoofdletters enzovoort.

Dit hoofdstuk behandelt ook een paar kwesties die specifiek zijn voor zelfstandige naamwoorden.

Om te beginnen wordt aandacht besteed aan het woordgeslacht (grammaticaal geslacht, genus) van zelfstandige naamwoorden, dat onderscheiden moet worden van het biologische of natuurlijke geslacht. Al eeuwenlang twijfelen taalgebruikers bij tal van zelfstandige naamwoorden aan het grammaticale geslacht. Om zekerheid over het woordgeslacht te geven stelde David van Hoogstraten in 1700 de eerste woordenlijst, *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden*, samen. Die informatie had men onder meer nodig om bij het schrijven te kunnen onderscheiden tussen *den* (m.) en *de* (vr.) in bijvoorbeeld *ik hoor de klok maar zie den klepel niet*, terwijl de *n* van *den* niet meer uitgesproken werd. Strikt gesproken speelt het genus in de hedendaagse spelling geen rol meer. Toch wordt het genus in de *Technische Handleiding* (bondig) behandeld omdat deze woordinformatie ook in de *Woordenlijst* wordt gegeven.

De behandeling van de verkleinvormen van zelfstandige naamwoorden beslaat het grootste deel van dit hoofdstuk. De wijze waarop in het Nederlands verkleinwoorden worden gevormd, behoort tot het onderdeel vormleer (morfologie) van de grammatica. Voor een overzicht van de betreffende woordvormingsregels wordt verwezen naar de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS) en naar handboeken over de morfologie van het Nederlands. In dit hoofdstuk gaat het voornamelijk over spellingaspecten, zoals verlenging van klinkers, gebruik van apostrof, schrijfwijze van verkleinvormen van Franse leenwoorden, en woordafbreking bij verkleiningsachtervoegsels.

De meeste Nederlandse verkleinwoorden zijn zelfstandige naamwoorden. Daarnaast bestaan er echter nog andere woorden met een verkleinvorm. Zo kunnen er bijvoorbeeld woorden van inheemse bijvoeglijke naamwoorden worden afgeleid, bijvoorbeeld *bangetjes*, *braaffjes*, *losjes*, *stilletjes*, *warmpjes*. Enkele bijwoorden zijn afgeleid van een bijwoord, bijvoorbeeld *eventjes*, *saampjes*, *strakjes*, *welletjes*. En er is een enkele verkleinvorm van een voornaamwoord, *beidjes*. Deze andere verkleinwoorden worden in de *Technische Handleiding* niet besproken omdat ze qua spelling geen specifieke behandeling behoeven.

Dit hoofdstuk telt een groot aantal voorbeelden van woordvormen die onwaarschijnlijk lijken en waarbij de kans klein is dat de taalgebruiker ze zelf ooit zal schrijven of lezen. Het gaat om voorbeelden als *mobilhomepje*, *havootje*, *adviseusetje*,

tournedostje, tsarevitsje, cassouletje. Hoe onwaarschijnlijk ze ook zijn, ze dienen om de systematiek te illustreren.

De behandeling van de schrijfwijze van verkleinwoorden, met name bij leenwoorden, kan soms zeer ingewikkeld of vergezocht lijken. Die indruk staat in sterk contrast met het feit dat de schrijfwijze van deze woorden niettemin juist die is welke taalgebruikers spontaan produceren op grond van hun intuïtie, vanuit hun geheugen of door middel van analogieën. De betreffende regels zijn niet bedoeld voor dagelijks gebruik door de taalgebruiker, maar om de systematiek te beschrijven.

Zelfstandige naamwoorden zijn een woordsoort waarbij de vraag ‘kleine letter of hoofdletter?’ bijzonder relevant is. Dit houdt onder meer verband met het feit dat zelfstandige naamwoorden behoren tot de categorie soortnamen, waar een kleine letter voor de hand ligt, of tot de categorie eigennamen, waar een hoofdletter vanzelfsprekend is. Met die zelfstandige naamwoorden worden echter allerlei complexe woorden (samenstellingen, samen koppelingen, afleidingen, flexievormen) gevormd die zelf vaak niet tot de woordsoort zelfstandig naamwoord behoren. Vanwege de onderlinge samenhang in de behandeling van die verschillende soorten woorden, wordt de kwestie van kleine letter en hoofdletter in een apart hoofdstuk besproken (zie hoofdstuk 10).

5.2 Het genus van zelfstandige naamwoorden

Zelfstandige naamwoorden hebben een genus (woordgeslacht, grammaticaal geslacht van woorden): zij zijn mannelijk, vrouwelijk of onzijdig, of een combinatie hiervan. Er is een wezenlijk onderscheid tussen woordgeslacht, een grammaticale categorie met drie waarden, en natuurlijk geslacht, met slechts twee waarden (mannelijke en vrouwelijke wezens), die een heel andere betekenis hebben dan het mannelijke en vrouwelijke genus.

Het genus komt tot uiting in de verwijzing door middel van persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden derde persoon enkelvoud en door aanwijzende voornaamwoorden.

De verwijzingen met deze voornaamwoorden omvatten:

	naar mannelijk znw.	naar vrouwelijk znw.	naar onzijdig znw.
persoonlijk vnw.	<i>hij, ie, hem, 'm</i>	<i>zij, ze, haar, d'r, 'r</i>	<i>het, 't</i>
bezittelijk vnw.	<i>zijn, z'n</i>	<i>haar, d'r</i>	<i>zijn, z'n</i>
aanwijzend vnw.	<i>deze, die</i>	<i>deze, die</i>	<i>dit, dat</i>

Voor een overzicht van regels die het genus van zelfstandige naamwoorden beschrijven en van de verwijzingsregels wordt verwezen naar de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS), naar verschillende handboeken over de morfologie van het Nederlands en naar taaladviespublicaties. Hier worden alleen enkele voorbeelden gegeven.

In de *Woordenlijst* worden zelfstandige naamwoorden voorzien van de volgende aanduidingen:

<i>de</i>	de-woorden die én mannelijk én vrouwelijk kunnen zijn, bijvoorbeeld <i>doos, kiem, lampenkap</i>
-----------	--

<i>het</i>	onzijdige woorden, bijvoorbeeld <i>hoofd, land, milieu</i>
<i>de en het</i>	bijvoorbeeld <i>affiche, broodkruim, figuur</i>
<i>de (v.)</i>	de-woorden die vrouwelijk zijn, bijvoorbeeld <i>analyse, lyriek, opvatting</i>
<i>de (v.) en het:</i>	bijvoorbeeld <i>mechaniek, montuur, schilderij</i>
<i>de (m.)</i>	de-woorden die mannelijk zijn, bijvoorbeeld <i>film, letterbak, leugenaar</i>
<i>de (m.) en het</i>	bijvoorbeeld <i>filter, lycra</i>
<i>mv.</i>	woorden die alleen in het meervoud voorkomen, bijvoorbeeld <i>paardenrennen, paperassen, patates frites</i>

Bij een aantal woorden bestaat er met betrekking tot mannelijk en vrouwelijk genus verschil tussen gebruik en norm, m.a.w. tussen wat gezegd wordt en wat voorgeschreven wordt, en tussen het Nederlands in Nederland en in Vlaanderen, met bovendien variatie binnen elk land. Vaak krijgen dergelijke woorden alleen de aanduiding *de*, wat aangeeft dat ze behoren tot de categorie woorden die zowel mannelijk als vrouwelijk kunnen zijn.

Hierna volgt een onvolledig overzicht van categorieën waarin meer algemene tendensen inzake genustoewijzing bestaan.

1) mannelijk en vrouwelijk: *de*

- a. zelfstandig gebruikte bijvoeglijke naamwoorden en voltooid deelwoorden: *betrokkene, zieke*
- b. persoonsnamen die voor mannen en vrouwen kunnen worden gebruikt: *babbelkous, beambte*
- c. algemene aardrijkskundige namen en namen van hemellichamen: *maan, rivier, stad, ster*
- d. de meeste voorwerpsnamen die oorspronkelijk uitsluitend vrouwelijk waren: *bank, kast*

2) onzijdig: *het*

- a. alle verkleinwoorden: *boompje, essaytje, lammetje, plankje*
- b. namen van landen, dorpen en steden: *Nederland, Deurne, Brugge*
- c. afleidingen van werkwoordstammen met de voorvoegsels *be-*, *ge-*, *ont-*: *beraad, getik, ontslag*

3) vrouwelijk: *de (v.)*

- a. aanduidingen van vrouwelijke personen en dieren: *kip, merrie, ontwerpster, tante, zus*
- b. woorden met de inheemse achtervoegsels *-arij*, *-de*, *-enij*, *-erij*, *-ernij*, *-heid*, *-ij*, *-ing* (na een werkwoordstam), *-nis*, *-st* (na een werkwoordstam), *-te*: *beuzelarij, liefde, dekenij, visserij, razernij, kaalheid, voogdij, handeling, stoornis, vangst, hoogte*
- c. woorden met de uitheemse achtervoegsels *-ade*, *-age*, *-agogie*, *-ica*, *-ide*, *-ie*, *-iek*, *-ine*, *-iteit*, *-itis*, *-logie*, *-ode*, *-se*, *-sis*, *-sofie*, *-suur*, *-teit*, *-theek*, *-tie*, *-tuur*, *-ude*, *-xis*:

tirade, bagage, demagogie, fysica, peptide, familie, muziek, machine, subtiliteit, encefalitis, filologie, periode, analyse, basis, antroposofie, censuur, puberteit, videotheek, conditie, natuur, attitude, syntaxis

4) mannelijk: *de (m.)*

- a. aanduidingen van mannelijke personen en dieren: *broer, haan, hengst, oom*
- b. zelfstandig gebruikte werkwoordstammen: *groei, haat, schrik, slaap*
- c. woorden met de achtervoegsels *-aar, -aard, -er, -erd*: *leugenaar, dronkaard, verpleger, vlammenwerper, gluiperd*

Opmerking

Als het natuurlijk geslacht bekend en relevant is, heeft dit de overhand over het genus wanneer er met een bezittelijk voornaamwoord naar wordt terugverwezen. In de volgende voorbeelden wordt het grammaticale genus tussen haakjes aangegeven:

nat. geslacht	grammaticaal genus
vrouwelijk	<i>het meisje (o.) en haar computer</i>
mannelijk	<i>het jongetje (o.) en zijn fiets</i>
vrouwelijk	<i>de arts (m.) beviel van haar eerste kind</i>

Niet algemeen aanvaard en veeleer als foutief aangemerkt is het verwijzen met vrouwelijke voornaamwoorden naar abstracte mannelijke en onzijdige woorden die een groep mensen aanduiden, namen van steden of landen. Enkele voorbeelden:

- *het comité en haar besluiten, het gezelschap en haar budget, de raad en haar voorzitter*
- *Amsterdam en haar inwoners*
- *de grootste aardbeving die Iran in haar geschiedenis heeft meegemaakt*

5.3 De verkleinvormen

5.3.1 De achtervoegsels *-je, -kje, -tje, -etje, -pje*

De hier besproken verkleinwoorden zijn zelfstandige naamwoorden. Meestal is het grondwoord ook een zelfstandig naamwoord, maar ook met andere woordsoorten, zoals een tussenwerpsel, kan een zelfstandig naamwoord in de verkleinvorm afgeleid worden, bijvoorbeeld *een OK'tje*. Omdat verkleinwoorden die tot een andere woordsoort behoren geen specifieke spellingproblemen opleveren, worden ze hier niet behandeld (zie 5.1).

In wat hierna volgt gaat het voornamelijk over spellingaspecten bij de vorming van verkleinwoorden.

De achtervoegsels

De hoofdregel houdt in dat de verkleiningsachtervoegsels *-je, -kje, -tje, -etje, -pje* aan het grondwoord worden gehecht. Soms verandert het grondwoord van vorm. In sommige woorden is het klinkerfoneem anders in de verkleinvorm dan in het grondwoord, bijvoorbeeld *vat – vaatje, ship – scheepje*. Ook wordt de enkele letter van een vrije klinker voor het suffix *-tje* verlengd, bijvoorbeeld *oma – omaatje, taxi – taxietje*. Bij het achtervoegsel *-kje* valt de *g* van het wordeinde *-ng* in het grond-

woord weg, bijvoorbeeld *koning* – *koninkje*. Bij Franse leenwoorden doen zich soms afwijkende vormen voor (zie hierna 5.3.5).

Enkele voorbeelden:

- je:** *boardje, bootje, bordje, busje, cognacje, drafje, haakje, korstje, laagje, lachje, quizje, shockje, stewardessje, stulpje, vinkje, glaasje, blaadje, bloedvaatje, scheepje*
- kje:** *harinkje, ontstekinkje, orang-oetankje* (van *orang-oetang*; naast *orang-oetannetje* als verkleinvorm bij *orang-oetan*), *slidinkje*
- tje:** *anekdotetje, attacheetje, bavaroistje, cordon bleutje, gemeentetje, ideetje, jockeytje, korreltje, relaistje, soutje, souvenirtje, spraytje, tekentje, theeboytje, tournedostje, veertje*
- etje:** *belletje, gometje, orang-oetannetje, slabbetje, sparretje, tangetje, tekeningetje, webcammetje, zinnetje*
- pje:** *armpje, boompje, bodempje, columnpje, crèmepje, framepje, gamepje, mobilhomepje*

Woordafbreking

Bij afbreking moet uiterst rechts de vorm van het verkleiningsachtervoegsel staan (dat wil zeggen: splits op de grens van grondwoord en achtervoegsel). Er wordt dus afgebroken voor de verkleiningsuitgangen *-je*, *-kje*, *-tje*, *-pje*. (Zie verder ook hoofdstuk 14, over woordafbreking.)

Enkele voorbeelden:

lach•je, boot•je, glaas•je, bloed•vaat•je, haak•je, vink•je, ont•ste•kin•kje, idee•tje, re•lais•tje, ge•meen•te•tje, sou•ve•nir•tje, bo•dem•pje, cake•je, pent•house•je, safe•je, tune•tje, joc•key•tje, frame•pje, game•pje, sli•din•kje

Omdat het achtervoegsel *-etje* met een klinker begint, vormt de *-e-* samen met de verdubbelde eindmedeklinker van het grondwoord een lettergreep en wordt afgebroken tussen *-e-* en *-tje*.

Enkele voorbeelden:

gom•me•tje, slab•be•tje, vel•le•tje, web•cam•me•tje, zin•ne•tje

Bij grondwoorden die eindigen op *sj* of *tsj* wordt in de verkleinvorm één *j* geschrapd.

Enkele voorbeelden:

baksjisje, derwisje, fetisje, tarboesje, tsarevitsje, slivovitsje

Omdat het verkleiningsachtervoegsel niet meer duidelijk is, wordt op die grens niet afgebroken. Voorbeelden:

bak•sjsje, der•wisje, fe•tisje, tar•boesje, tsa•re•vitsje, sli•vo•vitsje

5.3.2 Andere achtervoegsels: *-ie*, *-ke*

5.3.2.1 Achtervoegsel *-ie*

In spreektaal wordt ook wel het verkleiningsachtervoegsel *-ie* gebruikt. Enkele voorbeelden:

bakkie, suffie, jochie, jonkie, pappie, tassie, wijfie, ijsie, moesie, Willempie

5.3.2.2 Achtervoegsel -ke

In vrouwelijke voornamen en in bepaalde stilistische of regionale variëteiten van het Nederlands komen soms *-ke* en de verwante vormen *-eke* en *-ske* voor. Enkele voorbeelden:

- *Ineke, Anneke*
- *kindeke, jongske, manneke, moeke, vake*
- *Jefke, Guidoke, nondedjuke, prutske, schrijverke, witteke*

5.3.3 Verlengde klinkers

Omwille van de terugleesbaarheid worden enkel geschreven vrije eindklinkers verlengd.

De eindklinkers *a, e, i, o, u* worden *aa, ee, ie, oo, uu* als aan de onderstaande voorwaarden is voldaan:

- 1) ze worden uitgesproken als vrije klinker
- 2) ze worden voorafgegaan door:
 - a. een medeklinker
 - b. een klinker waarmee ze niet samen één klank vormen
- 3) ze worden als kleine letter geschreven.

Enkele voorbeelden:

(a) met een voorafgaande medeklinker: *behaatje, laatje, sjwaatje, facsimileetje, cafeetje, bikinietje, skietje, taxiëtte, pianootje, bistrootje, aiootje*, (de letter *i* stelt de medeklinker /j/ voor), *havootje, amaatje* (*ama* = alleenstaande minderjarige asielzoeker), *menuutje, déjà vuutje*

(b) met een voorafgaande klinker: *boaatje, cheeriootje*

Opmerkingen

1. Wanneer de eindklinker een vrije klinker *e* is met daarop een accentteken zoals gehanteerd in de Franse grondvorm (*é*), valt dit accentteken weg en wordt de eindklinker verlengd. Enkele voorbeelden:

cafeetje, defileetje, associeetje

2. Wanneer de eindklinker een vrije klinker is met daarop een trema, blijft het trema behouden en wordt de eindklinker verlengd. Een voorbeeld:

aloëetje

3. Wanneer de eindklinker als gedekte klinker wordt uitgesproken, bijvoorbeeld eind-*a* als gedekte klinker /a/, wordt hij niet verlengd. Een voorbeeld:

sjwatje wanneer *sjwa* bij wijze van variant met de gedekte klinker /a/ wordt uitgesproken.

4. Minstens sinds het midden van de negentiende eeuw (Te Winkel 1863) is de beregeling van eenzelfde probleem, de schrijfwijze van enkel geschreven vrije eindklinkers, verschillend in het geval van de toevoeging van een meervouds-*s* (apostrof) en van een verkleiningsuitgang (klinkerverlenging). Vergelijk:

grondwoord	meervoud	verkleinvorm
<i>oma</i>	<i>oma's</i>	<i>omaaetje</i>
<i>facsimile</i>	<i>facsimile's</i>	<i>facsimileetje</i>
<i>taxi</i>	<i>taxi's</i>	<i>taxiëtte</i>
<i>piano</i>	<i>piano's</i>	<i>pianootje</i>

<i>menu</i>	<i>menu's</i>	<i>menuutje</i>
-------------	---------------	-----------------

Woordafbreking

Er wordt afgebroken voor de verkleiningsachtervoegsels. Daarbij worden *aa*, *ee*, *ëe*, *ie*, *oo*, *uu* teruggebracht tot *a*, *e*, *é*, *ë*, *i*, *o*, *u*, dat wil zeggen zoals in de niet-verkleinwoordvorm. Enkele voorbeelden:

grondwoord	verkleinvorm	afbreking
<i>boa</i>	<i>boaatje</i>	<i>boa•tje</i>
<i>facsimile</i>	<i>facsimileetje</i>	<i>facsimile•tje</i>
<i>café</i>	<i>cafeetje</i>	<i>café•tje</i>
<i>aloë</i>	<i>aloëetje</i>	<i>aloë•tje</i>
<i>taxi</i>	<i>taxietje</i>	<i>taxi•tje</i>
<i>piano</i>	<i>pianootje</i>	<i>piano•tje</i>
<i>aio</i>	<i>aiootje</i>	<i>aio•tje</i>
<i>havo</i>	<i>havootje</i>	<i>havo•tje</i>
<i>menu</i>	<i>menuutje</i>	<i>menu•tje</i>

5.3.4 Apostrof in verkleinwoorden

Omwille van de terugleesbaarheid wordt in een aantal gevallen een apostrof gebruikt.

De apostrof wordt gebruikt:

a wanneer de eindklinker *-u* als de vrije klinker /u/ wordt uitgesproken. Enkele voorbeelden:

haiku'tje, *tiramisu'tje*

b wanneer het woord eindigt op een *y* die wordt uitgesproken als de vrije klinker /i/, dat is wanneer *y* wordt voorafgegaan door een medeklinkerletter. Enkele voorbeelden:

baby'tje, *body'tje*, *sherry'tje*, *whisky'tje* (Schots)

Er is dus geen apostrof in *essaytje*, *spraytje*, *jerseytje*, *trolleytje*, *whiskeytje* (Iers of Amerikaans)

c wanneer een letter of lettercombinatie in zelfnoemfunctie (als letternaam) wordt gebruikt. Dat geldt ook voor eenlettergrepige voluit geschreven (Griekse) letternamen die op een klinkerletter eindigen. Enkele voorbeelden:

- *a'tje*, *b'tje*, *m'etje*, *s'je*, *ei'tje* (i.t.t. een gekookt eitje), *ij'tje*, *au'tje*, *oei'tje*, *ch'tje*
- *mu'tje* (Griekse letter *mu*), *rho'tje*, *pi'tje*, *psi'tje*, *tau'tje*

Andere Griekse letternamen krijgen zo nodig klinkerverlenging. Voorbeelden:

alfaetje, *bètaetje*, *gammaetje*, *deltaetje*, *omegaetje*

In *ootje* (iemand in het ootje nemen) is er geen sprake van zelfnoemfunctie.

d wanneer het bij het grondwoord gaat om initiaalwoorden, hoofdletters, cijfers, symbolen en andere speciale tekens. Enkele voorbeelden:

cd'tje, *gsm'etje*, *2'tje*, *A4'tje*, *&'je*, *HEMA'tje*, *MIA'tje* (Music Industry Award)

Woordafbreking

Bij woordafbreking vervalt de apostrof. Enkele voorbeelden:

haiku•tje, tiramisu•tje, body•tje, au•tje, psi•tje, cd•tje, HEMA•tje

5.3.5 Verkleinwoorden van Franse leenwoorden

Voor de verkleinwoorden van Franse leenwoorden gelden de hiernavolgende regels.

5.3.5.1 Franse leenwoorden met grondwoord op -e

Het gaat hier om Franse leenwoorden waarvan het grondwoord eindigt op de letter *e*, die (a) als sjwa wordt uitgesproken, of (b) niet wordt uitgesproken. Men moet zich hier door de uitspraak laten leiden, niet door het schriftbeeld.

a) wanneer de eind-e in het verkleinwoord wordt uitgesproken

Wordt in het verkleinwoord de eind-*e* (sjwa) van het grondwoord voor het verkleiningsachtervoegsel uitgesproken, dan wordt het verkleiningsachtervoegsel *-tje* aan het uitheemse grondwoord gehecht. Enkele voorbeelden:

giraffetje, moleculetje, machinetje, empiretje, jalappetje, enveloppetje, blessureetje, brunettetje, mascottetje, enclavetje, bouillabaissetje (naast *bouillabaisseje* zonder sjwa), *directoiretje, moussetje* (naast *mousseje* zonder sjwa), *actricetje, adviseusetje, affairetje, portefeuilletje*

Woordafbreking

Het afbreektken komt tussen het uitheemse grondwoord en het verkleiningsachtervoegsel *-tje*. Enkele voorbeelden:

gi•raf•fe•tje, mo•le•cu•le•tje, ma•chi•ne•tje, em•pi•re•tje, ja•lap•pe•tje, en•ve•lop•pe•tje, bles•su•re•tje, bru•net•te•tje, mas•cot•te•tje, en•cla•ve•tje, bouil•la•bais•se•tje, di•rec•toi•re•tje, mous•se•tje, ac•tri•ce•tje, ad•vi•seu•se•tje, af•fai•re•tje, por•te•feuil•le•tje

b) wanneer de eind-e in het verkleinwoord niet wordt uitgesproken

Wanneer het grondwoord eindigt op een van de uitgangen *-ade*, *-ave*, *-ffe*, *-ine*, *-tte*, *-ule*, *-ure*, *-ute* en daarbij de eind-*e* van het grondwoord voor het verkleiningsachtervoegsel niet wordt uitgesproken, wordt de uitheemse vorm van het grondwoord vernederlandsd. De vernederlandsde vorm is dan *-aadje*, *-aafje*, *-fje*, *-ientje*, *-tje*, *-uultje*, *-uurtje*, *-uutje*.

Enkele voorbeelden:

karbonaadje, enclaafje, piafje, tartuufje, machientje, sardientje, pralientje, brunetje, suffragetje, brochetje, racletje, fermetje, camionetje, mascotje, molecuultje, penduultje, bascuultje, geluultje, blessuurtje, voituurtje, rechuuutje, parachuuutje

Let op: bij verkleinwoorden van een grondwoord eindigend op een van de bovenstaande uitgangen, bijvoorbeeld *molecule*, is variatie in de vorming van het verkleinwoord mogelijk naargelang de eind-*e* al dan niet uitgesproken wordt, zodat dubbelvormen mogelijk zijn: *moleculetje* en *molecuultje*.

Er is geen sprake van vernederlandsing bij leenwoorden die anders dan de bovenstaande eindigen. Daar worden de verkleiningsachtervoegsels aangehangen zoals aan andere Nederlandse woorden volgens de algemene regels (zie 5.3.1).

Enkele voorbeelden:

doucheje, mousseje, bouillabaisseje, portefeuilletje, ambulanceje, tompouceje, regimepje, crèmepje, crècheje, afficheje, chapeje, equipeje, escalopeje, vaudevillette, jouletje (*e* wordt uitgesproken), *dictionairette, necessairette, saucisseje, bravourette*,

paroletje, entrecoteje, compoteje, eau de toiletteje, champagneflûteje, chequeje, circonflexeje, affaireetje

De vormen *envelopje, girafje, jalapje* gaan terug op de vernederlandste vorm zonder eind-*e* zoals *envelop, giraf, jalap*, waarnaast ook een vorm met eind-*e* bestaat: *enveloppe, giraffe, jalappe*.

Wanneer het grondwoord het laatste element is van een samenstelling in de vorm van een woordgroep, wordt de verkleinvorm niet vernederlandst. Voorbeeld: *chemise-enveloppeje* (niet: *chemise-envelopje*)

Woordafbreking

a Het afbreektken komt tussen het vernederlandste grondwoord en het verkleiningsachtervoegsel. Enkele voorbeelden: *kar•bo•naad•je, en•claf•je, gi•raf•je, ma•chien•tje, sar•dien•tje, bru•net•je, mas•cot•je, mo•le•cuul•tje, bles•suur•tje, pa•ra•chuu•tje, ja•lap•je, en•ve•lop•je*

b Het afbreektken komt tussen het uitheemse grondwoord en het achtervoegsel. Enkele voorbeelden: *af•fi•che•je, am•bu•lan•ce•je, che•que•je, crè•che•je, crè•me•pje, dou•che•je, mo•ni•tri•ce•je, mous•ta•che•je*

5.3.5.2 Franse leenwoorden die niet op de letter *e* eindigen

Hier worden twee gevallen onderscheiden: het grondwoord (a) eindigt niet of (b) eindigt juist wel op *t* of *d*.

a) het grondwoord eindigt niet op *t* of *d*

Eindigt het uitheemse grondwoord niet op de letter *t* of *d*, dan worden de verkleiningsachtervoegsels *-je, -tje, -pje, -etje* aan het uitheemse grondwoord gehecht. Hier komt het achtervoegsel *-kje* niet voor. Enkele voorbeelden:

- het grondwoord eindigt in de uitspraak op een klinker, inclusief tweeklank: *syrah•tje, dinertje, premiertje, deux-chevaux•tje, pardessustje, relaistje, entremetstje, tournedostje, rendez-vous•tje, bourgeois•tje, bavaroistje, chablistje, detailtje, couptje* (/kucə/), *franc•tje* (/frācə/), *coulomb•tje* (/kulɔ̃cə/)
- het grondwoord eindigt in de uitspraak op een medeklinker: *cognac•je, coup•je* (/kupjə/), *franc•je* (/fran̥kjə/), *marc•je* (/markjə/), *marc•tje* (/marcə/), *decortje, concourt•je* (/konkurcə/), *concours•je* (/konkurʃə/), *enverstje, souvenir•tje, faubourg•tje, clair-obscur•tje, hangartje, mistralletje*

Merk op dat variatie in de uitspraak hier ook leidt tot variatie in verkleinvorming en in de schrijfwijze daarvan.

Voorbeelden: *couptje – coupje, franc•tje – francje, concourt•tje – concoursje*

Franse leenwoorden die op *a, o, i, u, y, é* eindigen, volgen de regels van het Nederlands (zie 5.3.1). Voorbeelden: *café – cafeetje, défilé – defileetje*

Woordafbreking

Het afbreektteken komt tussen het uitheemse grondwoord en het achtervoegsel. De *e* van *-etje* blijft als tussenletter bij het grondwoord. Enkele voorbeelden:

cog•nac•je, coup•je, di•ner•tje, deux-che•veaux•tje, re•lais•tje, en•tre•mets•tje, bour•geois•tje, cha•blis•tje, coup•tje, coup•je, con•cours•tje, sou•ve•nir•tje, mis•tral•le•tje, cou•lomb•tje

b) het grondwoord eindigt op -t of -d

Eindigt het uitheemse grondwoord op de letters *-t* of *-d*, ongeacht of die in het Nederlands in het grondwoord worden uitgesproken, dan worden de verkleinings-achtervoegsels *-je* en *-tje* beide in de vorm *-je* aan het grondwoord gehecht. Hoewel het woord *beignet* zowel met als zonder /t/ kan worden uitgesproken, geldt voor beide varianten één enkele schrijfwijze van het verkleinwoord: *beignetje*. Enkele andere voorbeelden:

restaurantje, colbertje, expertje, bidetje, forfaitje, beignetje, cassouletje, crochetje, espritje, circuitje, maillotje, ragoutje, chaletje, brutje, toupetje, deficitje, cachotje, mazoutje, sangfroidje, souspiedje, taludje, crapaudje, pernodje, boulevardje

Woordafbreking

Het afbreektteken komt tussen het uitheemse grondwoord en het achtervoegsel.

Enkele voorbeelden:

res•tau•rant•je, col•bert•je, ex•pert•je, bi•det•je, for•fait•je, beig•net•je, cas•sou•let•je, cro•chet•je, es•prit•je, cir•cuit•je, mail•lot•je, ra•gout•je, cha•let•je, brut•je, tou•pet•je, de•fi•cit•je, ca•chot•je, ma•zout•je, sang•froid•je, sous•pied•je, ta•lud•je, cra•pau•d•je, per•nod•je, bou•le•vard•je

6 De schrijfwijze van getallen

6.1 Inleiding

Getallen worden geschreven in cijfers, in woorden en dus in letters, of in een combinatie van beide.

Bij getallen zijn verschillende woordsoorten betrokken: telwoorden, zoals *drie*, *zeventien*, *duizend*, maar ook zelfstandige naamwoorden, zoals *miljoen*, *miljard*.

Gemakshalve worden die laatste mee onder de telwoorden behandeld.

Getallen worden gebruikt:

- als getal op zich, dat wil zeggen om een hoeveelheid aan te geven, bijvoorbeeld *12*, *117*, *twaaalf*, *honderdzeventien*, *drieduizend vijftwintig*. Bij telwoorden spreekt men dan van een hoofdtelwoord.
- om een rang aan te duiden. Bij telwoorden spreekt men dan van een rangtelwoord. Een rangtelwoord wordt van een hoofdtelwoord afgeleid met behulp van een achtervoegsel *-de* of *-ste*. In een rangtelwoord dat in cijfers wordt weergegeven wordt het achtervoegsel geschreven als *-e*, *-de* of *-ste*. Enkele voorbeelden: *twaaalfde*, *honderdzeventiende*, *drieduizend vijftwintigste*, *12e*, *12de*, *117e*, *30e*, *30ste*
- om een breuk aan te geven, bijvoorbeeld *4/5*, *18/21*, *vier vijfde*, *achttien eenentwintigste*. De noemer van een breuk in woorden (letters) heeft de vorm van een rang, die met behulp van een achtervoegsel *-de* of *-ste* wordt aangeduid.

6.2 Hoofd- en rangtelwoorden

Voor zowel de hoofdtelwoorden als de rangtelwoorden in woorden gelden de volgende conventies:

- a. alle gehele getallen tot duizend worden aaneengeschreven;
- b. in gehele getallen groter dan duizend waarin het woord *duizend* voorkomt, komt er een spatie na het woord *duizend*;
- c. er komt een spatie voor en na zelfstandige naamwoorden als *miljoen*, *miljard* (duizend miljoen), *biljoen* (miljoen tot de 2e macht), *triljoen* etc.

Enkele voorbeelden:

- *zeventien*, *achtentwintig*, *negenennegentig*, *honderdzes*, *honderdenzes*, *vijfhonderdzevenendertig*, *twaaalfhonderdvier*, *twaaalfhonderdenvier*, *veertienhonderdtweënnegentig*, *zevenhonderdduizend*, *drieduizend vijftwintig*, *zevenduizend twee*, *zevenduizend en twee*, *honderdzevenentwintigduizend*, *driehonderdzeventien*, *negenhonderdnegenenveertig miljoen*, *achthonderdtweëntwintigduizend honderddrieëntwintig*, *twee miljoen*;
- *zeventiende*, *honderdzesde*, *honderdenzesde*, *twaaalfhonderdvierde*, *zevenduizend tweede*, *zevenduizend en tweede*, *negenhonderdnegenenveertig miljoen*, *achthonderdtweëntwintigduizend honderddrieëntwintigste*, *twee miljoenste*

Opmerkingen

1. In getalsaanwijzingen zoals *vierentwintig*, *tweeendertig*, *drieenhalve*, *vierenhalve* wordt het element *en* niet met volle klinker /e/ zoals in het voegwoord uitgesproken maar met sjwa. Daarom worden zulke vormen als afleiding

beschouwd, ze worden aaneengeschreven, en bij klinkerbotsing wordt een trema gebruikt.

2. Er worden liggende streepjes geschreven in *Duizend-en-een-nacht* en in *duizend-en-een smaken* en dergelijke. Hier gaat het om respectievelijk de titel van een boek, en een uitdrukking voor een groot aantal.

3. Grote getallen worden weleens als een mix van cijfers en letters geschreven.

Vergelijk:

tien miljoen bezoekers, de tien miljoenste bezoeker

10 miljoen bezoekers, de 10 miljoenste bezoeker

6.3 Breukgetallen

Breukgetallen worden altijd met een spatie geschreven, behalve wanneer ze lid zijn van een samenstelling zoals in *tweederdemeerderheid*. Enkele voorbeelden:

een derde, drie vierde van de leden, drie kwart van de bezoekers, vier vijfde van je loon, achttien eenentwintigste

Bij een teller groter dan één staat de noemer in de meervoudsvorm wanneer de delen afzonderlijk worden beschouwd. Voorbeeld:

vier vijfde van je loon = 80% van je loon

vier vijfden van je loon = vier delen van elk 20%

Soms vinden we een woordgroep bestaande uit een hoofdtelwoord gecombineerd met een breukgetal tot een nieuw hoofdtelwoord of rangtelwoord. Ook *half*, *halve* en *kwart* komen in zulke combinaties voor. In al deze woordgroepen worden spaties geschreven. Voorbeelden:

vier en een derde miljoen auto's

drie en een half jaar, vijf en een halve kilometer, drie en een halve maand

drie en een kwart miljoen bezoekers, twee en een kwart liter

twee en een half miljoenste auto, half miljoenste internetabonnee, kwart miljoenste bezoeker

Wanneer zo'n woordgroep als linkerdeel in een samenstelling wordt ingebed of wanneer er een samenstellende afleiding mee wordt gevormd worden liggende streepjes geschreven. Voorbeelden:

twee-en-een-halvecentstuk, twaalf-en-een-halfjarig bestaan

Let wel: het getal wordt in combinaties met *half* zonder spaties geschreven wanneer het element *en* niet met volle klinker /ε/ zoals in het voegwoord wordt uitgesproken maar met sjwa. Voorbeelden:

vierenhalf jaar, tweeënhalf maand, drieënhalfjarig

In letters geschreven breukgetallen worden in het linkerlid van een samenstelling aan elkaar geschreven. Voorbeelden:

tweederdemeerderheid, drievierdemaat, driekwartsmaat, viervijfderegel

Let wel: we schrijven *driekwart* aaneen wanneer het als bijvoeglijk naamwoord bij een volgend zelfstandig naamwoord functioneert: *driekwart minuut, driekwart eeuw, driekwart procent*.

6.4 Rangtelwoorden en breuken in cijfers

Bij rangaanduiding in cijfers worden de achtervoegsels *-de* en *-ste* geschreven als *-e*, *-de* of *-ste*.

De rangtelwoorden in de vorm van cijferwoorden krijgen geen apostrof. Enkele voorbeelden:

12e, 12de, 117e, 30e, 30ste

23e, 23ste, 40e, 40ste, 3e, 3de, 1e, 1ste, 105e

Aan de noemer van een breuk in cijfers wordt geen achtervoegsel toegevoegd: *4/5*, *18/21*.

6.5 Samenstellingen met een cijfer

8.4.1 behandelt de schrijfwijze van samenstellingen die als linker- of rechterlid of als begin of einde van het linker- of rechterlid een cijfer bevatten. Hier wordt slechts op een paar gevallen gewezen.

Wanneer het linkerdeel van een samenstelling een woordgroep is die met een cijfer (hoofd- of rangtelwoord) begint, wordt de spatie van de woordgroep in de samenstelling bewaard. Linker- en rechterlid worden aan elkaar geschreven. Voorbeelden:

1 aprilgrap, 4 sterrengeneraal, 24 uursservice, 50 eurobiljet

24 uursurine, 12 afleidingen-ecg

2e fasestudent, 3e klashavist, 4de rangsmuzikant, 19e eeuwarchitectuur

In samenstellende afleidingen met een cijfer wordt een koppelteken geplaatst.

Voorbeelden:

80-jarige ([80 jaar] + ig), 3-duims, 40-urig

De spatie van de woordgroep wordt eveneens bewaard wanneer het linkerdeel van de samenstelling een woordgroep is die op een cijfer eindigt. Wel wordt een liggend streepje geschreven in de verbinding met het rechterlid. Voorbeelden:

BBC 1-programma, havo 4-party, koolstof 14-methode, top 10-lijst,

web 2.0-toepassing, formule 1-race, type II-fout

7 De tussenletters

7.1 Inleiding

Het Nederlands telt een groot aantal enkelvoudige woorden (simplexwoorden), zoals *ambt*, *over*, *leg*, *regen*, *drink* enzovoort. Daarnaast telt het Nederlands een grote voorraad complexe woorden die worden gevormd uit enkelvoudige woorden zoals *regenwolk*, of uit op zich al complexe woorden, zoals *ambtenarenoverleg*. Iedereen zal dit laatste woord opdelen in *ambtenaren* en *overleg*. Vervolgens kan *ambtenaren* op zijn beurt worden ontleed in *ambtenaar* en *-en*, waarna het mogelijk wordt om *ambtenaar* te zien als gevormd uit *ambt* en een niet-zelfstandig morfeem *-enaar*. De vorm *ambtenaar* noemen we een afleiding. Bij toevoeging van een meervoudsachtervoegsel *-en* of *-s*, zoals in *ambtenaren* of *vaders*, spreken we van een geflecteerde, in dit geval een verbogen vorm. (Bij geflecteerde vormen van naamwoorden spreken we van ‘verbuiging’, bij werkwoorden van ‘vervoeging’.)

Bij complexe woorden maken de spellingregels gebruik van begrippen als samenstelling, afleiding, verbuiging en vervoeging, uitgang.

In complexe woorden als *ambtenarenoverleg*, *ziekenbed*, *weduwepensioen*, *ambteloos*, *regenachtig*, *stationsplein* en *stationsstraat* is het voor de taalgebruiker niet altijd gemakkelijk in te zien hoe het eerste en het tweede deel van het complexe woord met elkaar verbonden zijn en welk bindelement er tussen beide, maar gehecht aan het einde van het linkerdeel, geschreven moet worden:

- *-e*, zoals in *rijstebrij*, *brekebeen*, *ambteloos*, *menselijk*
- *-en*, zoals in *ambtenarenoverleg*
- *-n*, zoals in *ziekenboeg*
- *-s*, zoals in *stationsplein*
- een ‘nulelement’ (niets dus), zoals in *boekhandel*, *gedachtegang*, *weduwepensioen*, *regenachtig*, *moeiteloos*

Aangezien het genoemde bindelement aan het linkerdeel wordt gehecht, zijn de termen ‘tussensklank’ en ‘tussenletter’ in feite niet adequaat. Omdat de termen ingeburgerd zijn, worden ze hier niettemin gebruikt.

De beregeling van de zogenaamde tussenletters wordt moeilijk gemaakt door regionale en stilistische uitspraakvariatie: de eind-*n* wordt in tal van woorden de ene keer wel, de andere keer niet uitgesproken. Bij woorden – hier weergegeven in de spelling van 1866 en/of 1954 – als *fazantenhok* (1866), *fazantehok* (1954), *ganzenei* (1866), *ganzeëi* (1954), *groenteman*, *kippenhok*, *krantenbericht* (1866), *krantebericht* (1954), *krantelezer*, *krantennieuws* (1866), *krantenieuws* (1954), *krantenjongen*, *krantenpapier*, *paddegif*, *paddenstoel* (1866), *paddestoel* (1954) en *weduwenkas* (1866, 1954) kon men niet op de uitspraak afgaan om uit te maken of het einde van het linkerdeel als *-e* dan wel als *-en* geschreven moest worden. De *Woordenlijst* van 1866 (p. XLI) schreef al: “De spelling heeft regels te geven voor het gebruik der verbindings-*n* [...], vermits de *n* achter de toonlooze *e* veelal zeer onduidelijk uitgesproken of wel geheel onderdrukt wordt [...].”

In de *Woordenlijst* van 1866 heeft men daarom enkele regels geformuleerd, waaronder de volgende (p. XL-XLII):

“54. Wanneer het tweede lid eener samenstelling met een klinker of eene *h* aanvangt, voegt men ter vermijding van de gaping (*hiatus*) eene *n* achter de toonlooze *e*.” Dat gaf bijvoorbeeld *galgenaas*, *ganzenei*, *kippenhok*, *vossenhol*.

Daarnaast heeft men enkele regels opgesteld die een beroep deden op grammatisch-semantische overwegingen.

“56. Wanneer het eerste lid *n o o d w e n d i g* de voorstelling van een meervoud medebrengt, dan wordt achter eene toonloze *e* eene *n* toegevoegd als teken van het meervoud; b.v. in *boekenkast*, *brievenbesteller* [...]”

“57. Wanneer het eerste lid *n o o d w e n d i g* een enkelvoud voorstelt, schrijft men het woord zonder *n* [...]. Zoo b.v. *brilleglas*, *bruggegeld*, *eendevleugel*, [...]”

“58. In woorden, het dagelijksch leven betreffende, wordt geene *n* ingevoegd, wanneer de beteekenis de gedachte aan een enkelvoud maar eenigszins toelaat; dus niet in *flesschebakje*, *hondeketting*, *pennemes*, *pijpedop*, *hoededoos* enz. – Wanneer echter het enkelvoud geheel tegen de natuurlijke opvatting aandruist, is ook in zulke woorden de meervoudsvorm met *n* onvermijdelijk, b.v. in *flesschenrek*, *hondenkoopman*, *pennenkoker*, *speldenkussen*, *speldenwerk*, *takkenbos* enz.”

“63. De woorden, wier eerste lid *s t e l l i g* nu eens op een enkel- dan op een meervoud ziet, hebben twee vormen, den eenen met, den anderen zonder de *n*, naar gelang der omstandigheden; b.v. *osschen vleesch* en *ossche vleesch*, *gemzen leder* en *gemze leder*, *paardenstal* en *paardestal*. In twijfelachtige gevallen kiest men dien vorm, die het meest te pas komt; b.v. *ossche vleesch*, maar *paardenstal*.”

Verder waren er ook nog regels die ervoor moesten zorgen dat het linkerdeel in bepaalde gevallen op *-(e)n* zou eindigen:

- woorden “wier eerste lid een persoonsnaam is, die zekeren stand in de maatschappij uitdrukt, en het mv. uitsluitend met *-en* vormt”, bijvoorbeeld *boerendochter*, *heerenknecht*, *slavendienst*, *vorstentelg*, *vrouwenkleed*. (nr. 59)
- woorden “wier eerste lid een manlijke diernaam is, die geene samenstellingen met *s* vormt, nemen eene *n* als teken van het meerv. aan, wanneer zij *g e w o n l i j k* gebezigd worden in eene betekenis, waarbij men aan het geheele geslacht denkt”: *apengezicht*, *berenjong*, *drakenbloed*, *hazenlip*, *leeuwenwelp*. (nr. 60)

Bij een diernaam als eerste lid in plantennamen werd geen *n* geschreven als het tweede lid een lichaamsdeel noemde (*ganzetong*, *kattestaart*, *slangekop*), zo niet de meervoudsvorm (*kattendoorn*, *slangenkruid*). (nr. 61)

Omdat deze regels onwerkbaar bleken, werden ze welhaast negentig jaar later in de *Woordenlijst* van 1954 vervangen door een nieuw stel regels, dat echter eveneens van onwerkbare semantische overwegingen en ezelsbruggetjes gebruikmaakte en aanleiding gaf tot een groot aantal onleerbare gevallen, zoals *bessesap* en *bessengelei*, *forellevangst* en *kreeftenvangst*, *fazantehok* en *kippenhok*.

In de *Woordenlijst* van 1995 is men bij vrijwel alle complexe woorden afgestapt van de semantische overwegingen rond al dan niet noodzakelijke enkelvoudige of meervoudige betekenis. De uitzondering bij de plantennamen, gesymboliseerd door het woord *paardebloem*, is in de *Woordenlijst* van 2005 ook weggefallen.

7.2 De tussenletters *-e*, *-n*, *-en*

De volgende bespreking van de regels over de schrijfwijze van de tussenletters *-e*, *-n*, *-en* in een samenstelling maakt onderscheid tussen de aard van het linkerdeel van de samenstelling: zelfstandig naamwoord (7.2.1), bijvoeglijk naamwoord (7.2.2), werkwoord (7.2.3).

Voor complexe woorden, in het bijzonder samenstellingen, geldt dat er geen sprake is van een tussenklank als het linkerdeel – ongeacht de woordsoort – als afzonderlijk woord al eindigt op *-en*. De *-en* van het eerste deel blijft dan behouden. Enkele voorbeelden:

benedenwoning, buitenaards, dronkenman, goudenregen, hersenbloeding, keukentafel, regenbui, torenvalk, regenachtig, verworvenheid

Dit geldt ook voor complexe woorden waarvan het eerste deel eindigt op een oude naamvals-*-en*. Daarbij is geen sprake van een tussenklank en blijft de *-en* van het eerste deel behouden. Enkele voorbeelden:

grotendeels, meestentijds, merendeel, 's anderendaags

7.2.1 Samenstellingen met een zelfstandig naamwoord als linkerdeel

Bij samenstelling met een zelfstandig naamwoord als linkerdeel geldt het achterliggende principe van de vormgelijkheid: een zelfstandig naamwoord wordt als linkerdeel van een samenstelling zo veel mogelijk op dezelfde wijze geschreven als buiten de samenstelling. Er zijn vier mogelijkheden:

1. enkelvoudsvorm (nulelement)
2. meervoudsvorm op *-en*
3. meervoudsvorm op *-n* (als het enkelvoud op *-e* eindigt)
4. enkelvoudsvorm + *-e*

Het is belangrijk te weten dat hier sprake is van de enkelvoudsvorm of de meervoudsvorm. Het gaat, met andere woorden, uitsluitend om de vorm. De beregeling van de tussenletters doet in principe geen beroep op enkelvoudige of meervoudige betekenis. Zo'n betekenisbegrip speelt overigens geen rol in de woordvorming bij tal van samenstellingen, zoals blijkt uit het voorkomen van alternatieve vormen als *boekverzameling* – *boekenverzameling*, *fietsdiefstal* – *fietsendiefstal* en paren als *schaapherder* – *schapenhoeder*.

7.2.1.1 De algemene regel

Wanneer op de grens tussen het linker- en het rechterdeel van gelede of complexe woorden (samenstellingen of afleidingen) een /ə/ gehoord wordt, rijst de vraag of die sjwa weergegeven wordt als *-e* of *-en*. Soms maakt deze sjwa al deel uit van het linkerdeel en soms is er sprake van een toegevoegde sjwa. Ook zo'n toegevoegde sjwa rekenen we tot het linkerdeel. Hierna wordt in alle gevallen gesproken van een 'tussenklank', hoewel die strikt genomen de waarde nul heeft in gevallen als *aspergesoep* en *ziekteverzuim*, waar de klank /ə/ al deel uitmaakt van het eerste woord.

Volgens het achterliggende principe van de vormgelijkheid worden de delen van een samenstelling zo veel mogelijk op dezelfde wijze geschreven als wanneer ze als apart woord geschreven worden. Zo wordt *kranten* in *krantenbericht* op dezelfde wijze geschreven als in *de kranten*.

De algemene regel luidt:

- de tussenklank /ə/ wordt geschreven als *-en* wanneer aan de volgende twee voorwaarden voldaan is:
 1. het geheel is een samenstelling;
 2. het linkerdeel heeft een meervoudsvorm eindigend op *-en*, maar geen meervoudsvorm eindigend op *-es*;

- de tussenklank /ə/ wordt in de andere gevallen geschreven als *-e*.

Enkele voorbeelden:

- er is geen tussenklank /ə/ (nulelement):
aapmens, boekhandel, kipperecht, zinvol, zielzorg, woordbeeld
- er is een tussenklank /ə/, het zelfstandig naamwoord eindigt niet op *-e* en het heeft geen meervoud:
gerstenat, komijnekaas, rijstebrij
- er is een tussenklank /ə/ en uitsluitend een meervoud op *-en*, en niet op *-es*:
ambtenarenoverleg, apennootje, bessensap, ganzenei, huizenhoog, paardenbloem, paardenstal, paddenstoel, pannenkoek, perenboom, pierenbad, soortenarm, spinnenweb, tandenknarsen, zielenpiet
- het linkerdeel is een zelfstandig naamwoord met twee meervouden, een dat eindigt op *-en* en een dat eindigt op *-es*:
etappezege, gazelleoog, gedachtegang, waardeleer
- het linkerdeel is een zelfstandig naamwoord dat eindigt op *-e* en met uitsluitend een meervoud dat eindigt op *-es*:
aspergesoep, courgettestoofpotje, vacaturestop

Soms is het van belang bij het linkerdeel van de samenstelling te onderscheiden tussen:

- zelfstandig naamwoord: *spinnenweb, wiegendood*
- geen zelfstandig naamwoord: *spinnewiel, wiegelied*

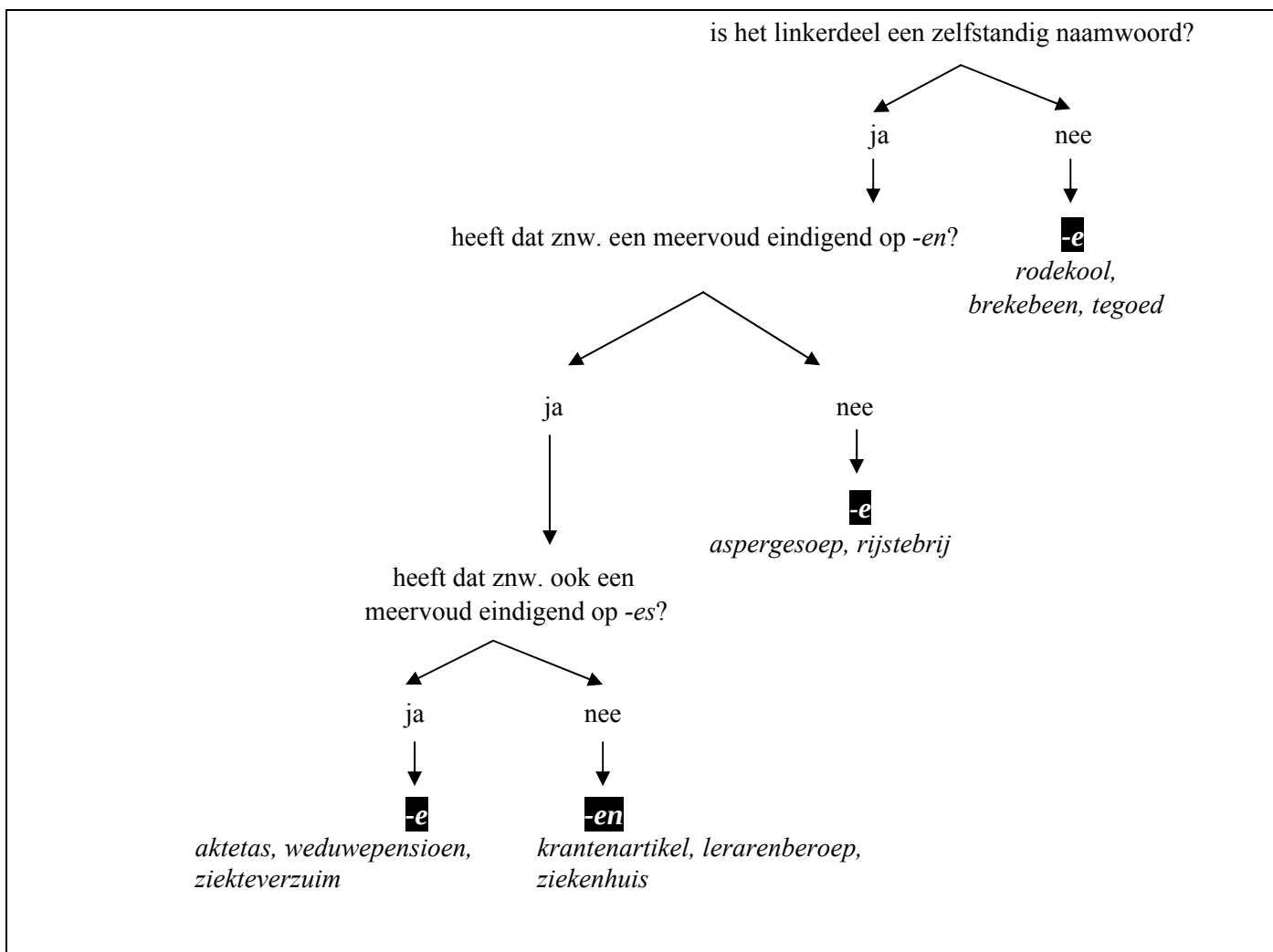
7.2.1.2 Schematische voorstelling van de algemene regel

De toepassing van de algemene regel wordt hierna in verschillende vormen voorgesteld in de vorm van achtereenvolgens een beslissingstabel, een boomdiagram en een matrix.

beslissingstabel

Vraag	Voorbeelden	Antwoorden			
is het linkerdeel een zelfstandig naamwoord?	ja: <i>asperge, krant, ziekte, zieke, leraar, rijst</i> nee: <i>breken, rood, te</i>	ja	ja	ja	nee
heeft het zelfstandig naamwoord (ook) een meervoud dat eindigt op <i>-es</i> ?	ja: <i>asperges, ziektes</i> nee: <i>kranten, zieken, leraars, rijst</i>	ja	nee	nee	
heeft het zelfstandig naamwoord een meervoud op <i>-en</i> ?	ja: <i>kranten, zieken, leraren</i> nee: <i>rijst</i>		ja	nee	
Tussenletter(s)		-e	-en	-e	-e
Voorbeelden		<i>aspergesoep ziekteverzuim</i>	<i>krantenartikel ziekenhuis lerarenberoep</i>	<i>rijstebrij</i>	<i>brekebeen rodekool tegoed</i>

boomdiagram

matrix

	het linkerdeel heeft uitsluitend een meervoud op <i>-en</i>	het linkerdeel heeft een meervoud op <i>-s</i> en op <i>-en</i>	het linkerdeel heeft uitsluitend een meervoud op <i>-s</i> , heeft geen meervoud, of is geen zelfstandig naamwoord
het linkerdeel eindigt als apart woord niet op <i>-e</i>	schrijf -en : <i>krantenartikel, hondenhok, scholierenberaad</i>	schrijf -en : <i>lerarenberoep, directeurenoverleg</i>	schrijf -e : <i>rijstebrij, gerstenat, rodekool, wittebrood, brekebeen, dwingeland</i>
het linkerdeel eindigt als apart woord op <i>-e</i>	schrijf -en : <i>ziekenhuis, blindeninstituut</i>	schrijf -e : <i>ziekteverzuim, weduwepensioen, gedaanteverwisseling</i>	schrijf -e : <i>aspergesoep, horlogemaker, conciërgewoning, tegoed</i>

7.2.1.3 Toelichting

De werking van de algemene regel wordt hier nader toegelicht. Het gaat hier **niet** om uitzonderingen, maar om gevallen die alle onder de algemene regel vallen.

a Wanneer het zelfstandig naamwoord alleen een meervoudsvorm eindigend op *-en* heeft, wordt het linkerdeel met die meervoudsvorm geschreven. Voorbeeld:
krant / kranten → *krantenbericht, krantenlezer, krantennieuws, krantenjongen, krantenpapier*

Dit geldt ook als het linkerdeel alleen als meervoudsvorm voorkomt, zoals *lieden* (*bewindsliedenoverleg, werkliedenverbond*), *onkosten* (*onkostenvergoeding*), *pokken* (*pokkenvirus*).

b Als het zelfstandig naamwoord in de enkelvoudsvorm niet op *-e* eindigt, en een meervoudsvorm eindigend op *-en* heeft, én een andere meervoudsvorm op *-s* heeft, niet op *-es*, wordt de meervoudsvorm op *-en* geschreven. Voorbeeld:
leraar / leraren, leraars → *lerarenkamer, lerarenkorps, lerarenopleiding, lerarenvergadering*

Andere voorbeelden:

ambtenarenbond, ambtenarenoverleg, professorentoga

c Als het zelfstandig naamwoord in de enkelvoudsvorm op *-e* eindigt en meervoudsvormen eindigend op zowel *-en* als op *-es* heeft, wordt de enkelvoudsvorm geschreven. Voorbeeld:

weduwe / weduwen, weduwes → *weduwepensioen, weduweshuier*

In deze gevallen is geen sprake van een tussenklank, maar wel van een nulelement: de sjwa maakt deel uit van de enkelvoudsvorm van het linkerdeel. Andere voorbeelden:

fasemodel, faseverschil, gedaanteverwisseling, groentemarkt, periodeoverzicht, secretaressecongres, Secretaressedag, waardebepaling

d Als het zelfstandig naamwoord in de enkelvoudsvorm op *-e* eindigt en alleen een meervoudsvorm eindigend op *-es* heeft, wordt de enkelvoudsvorm geschreven. In deze gevallen is geen sprake van een tussenklank maar wel van een nulelement: de sjwa maakt immers deel uit van de enkelvoudsvorm van het linkerdeel. Enkele voorbeelden:

aspergesoep, conciërgewoning, horlogemaker, lentedag

e Als de enkelvoudsvorm van het zelfstandig naamwoord op *-e* eindigt en het alleen een meervoudsvorm eindigend op *-en* heeft, wordt toch de meervoudsvorm geschreven, ofschoon er strikt genomen geen sprake is van een tussenklank doordat de sjwa deel uitmaakt van de enkelvoudsvorm van het linkerdeel. Dat is het geval bij alle zelfstandige naamwoorden die van een bijvoeglijk naamwoord afgeleid zijn.

Voorbeelden:

blinde / blinden → *blindenschool*

zieke / zieken → *ziekenhuis*

Let op: het woord *blindemannetje* heeft de verbogen vorm van een bijvoeglijk naamwoord als linkerdeel.

Er is een andere, kleine groep van zelfstandige naamwoorden op *-e* met alleen een meervoud eindigend op *-en*. Voorbeelden:

getijde / getijden → *getijdenboek*

jambe / jamben → *jambenvers*

klasse / klassen → *klassenbewustzijn*

lende / lenden → *lendenbiefstuk*

voorwaarde / voorwaarden → *voorwaardenscheppend*

Let wel: *lende* heeft een tweede meervoudsvorm *lendenen*, echter geen meervoud eindigend op *-es*.

Deze laatste groep wordt geleidelijk kleiner, doordat steeds meer woorden naast het meervoud op *-n* een tweede meervoud, op *-s* krijgen. De laatste jaren bijvoorbeeld: *amoëbe*, *curve*, *cyste*, *hinde*, *mechanisme*.

f Wanneer het zelfstandig naamwoord op *-e* eindigt en gewoonlijk niet in het meervoud wordt gebruikt, wordt de enkelvoudsvorm geschreven. Voorbeelden:

autismevereniging, *tarwemeel*, *terrorismebestrijding*, *vrederecht*

Let wel: hier wordt de mogelijkheid om bij wijze van uitzondering toch een meervoud te gebruiken buiten beschouwing gelaten, zoals in *de verdragen en vredes 1527 en 1713*.

g Wanneer het zelfstandig naamwoord een stofnaam is en dus gewoonlijk geen meervoud heeft, wordt een vorm met *-e* geschreven ook als de enkelvoudsvorm niet op *-e* eindigt. Voorbeelden:

gerstenat, *komijnekaas*, *rijstebrij*

Dit is het enige geval waarbij in de samenstelling een vorm voorkomt die buiten de samenstelling niet te vinden is.

Let wel: hier wordt de gemarkeerde mogelijkheid om een stofnaam toch als telbare soortnaam, met een meervoudsvorm, te gebruiken in de betekenis van ‘soorten van -’ buiten beschouwing gelaten: *tarwes*, *tarwen*, *gersten*, *rijsten*.

h De algemene regel geldt ook wanneer het linkerdeel van de samenstelling een zelfstandignaamwoordgroep is. Wanneer die zelfstandignaamwoordgroep eindigt op een zelfstandig naamwoord, wordt op dezelfde wijze gekozen tussen nulelement, *-e*, *-n* en *-en*. Enkele voorbeelden:

zelfstandignaamwoordgroep, *oudemannenhuis*, *viersterrengeneraal*, *5 sterrenhotel*, *reëleloonkostenvergoeding*, *nieuwelerarenprofiel*, *langdurigziekenverblijf*, *tweefasepil*, *driefasemotor*, *driegemeenteoverleg*, *tweeperioderooster*, *vierzijdestrategie*, *groeneaspergesoep*

7.2.1.4 Speciale gevallen

a In bepaalde gevallen is het linkerdeel een nevenschikkende woordgroep, bestaande uit een samenkoppeling van gelijkwaardige elementen, zodat de volgorde van de delen omgekeerd kan worden, zoals *normen en waarden* en *waarden en normen* (zie 8.6.4). In zo’n geval wordt die samenkoppeling met koppeltekens geschreven, is er geen sprake van een tussenklank en worden de meervoudsvormen geschreven zoals buiten de samenstelling:

debat over normen en waarden → *normen-en-waardendebat*

stelsel van waarden en normen → *waarden-en-normenstelsel*

evenwicht van zuur en basen → *zuur-basenevenwicht*

b In samenstellingen die gevormd zijn uit woordgroepen waarvan het naamwoordelijke deel eindigt op een als sjwa uitgesproken oude naamvals-*e*, blijft de -*e* altijd behouden. Enkele voorbeelden:

in gebreke stellen – ingebrekestelling, in der minne regelen – inderminneregeling

c Wanneer we een (vermeende) versteende samenstelling hebben, wordt de sjwa als -*e* geschreven. Een versteende samenstelling hebben we wanneer een of elk van beide delen, of het geheel, niet (meer) herkenbaar is als afzonderlijk woord in de oorspronkelijke betekenis. Enkele voorbeelden:

bolleboos, flierefluter, klerelijer, klotefilm, schattebout, takkewijf

kattebelletje (briefje, tegenover *kattenbelletje*: belletje van een kat)

reuzekans, reuzemop, reuze feest

In deze woorden wordt *reuze* niet gebruikt als zelfstandig naamwoord in de betekenis van 'reus' (een wezen met abnormaal grote afmetingen) maar als bijvoeglijk naamwoord in de betekenis van 'geweldig', 'buitengewoon'. Vergelijk met *reuzegroot, reuzeklein, reuzeleuk* (zie 7.2.1.5.b).

Er zijn ook enkele versteende samenstellingen met als eerste deel de naam van een lichaamsdeel. Enkele voorbeelden:

kakebeen, kinnebak, ruggespraak

7.2.1.5 Uitzonderingen

a Een uitzondering op de algemene regel vinden we bij een klein aantal woorden waarvan het eerste deel verwijst naar een persoon of zaak die, in het traditionele wereldbeeld, in de gegeven context enig is in zijn soort. Het gaat om samenstellingen met een van de vijf woorden *zon, maan, hel, lievevrouw* en *Onze-Lieve-Vrouw*, en om het woord *Koninginnedag*, evenals het hiermee analoog gevormde *koninginnennacht*. Hierin wordt de sjwa als -*e* geschreven. Enkele voorbeelden:

zonnewind, maneschijn, hellevuur, lievrouwwebedstro, Onze-Lieve-Vrouwetoren

Volgens de algemene regel worden daarentegen gespeld: *koninginnenhapje, koninginnenrit, kunstmanenlancering, hoogtezonnenassemblage*.

b Het eerste deel heeft een versterkende betekenis en het geheel is een bijvoeglijk naamwoord. Hier wordt de sjwa als -*e* geschreven. Enkele voorbeelden:

apetrots, beregoed, beresterk, boordevol, reuzegroot, reuzeklein, reuzeleuk, retedruk, stekeblind

De volgende woorden, waarin via vergelijking de oorspronkelijke betekenis aanwezig is, worden volgens de algemene regel gespeld: *duimendik, huizenhoog, mijlenver, ravenzwart, reuzenboom, reuzenkreeft, urenlang*.

Let wel: *secondelang* wordt zonder -*n* gespeld vanwege het dubbele meervoud.

c Bij sommige zelfstandige naamwoorden hoort een vrouwelijke nevenvorm op toonloze /ə/, bijvoorbeeld *agent – agente, pedagoog – pedagoge, student – studente*. In samenstellingen met zo'n vorm wordt het onderscheid tussen de mannelijke en de vrouwelijke vorm geneutraliseerd. Dan eindigt het zelfstandig naamwoord op -*en*, ook wanneer de vrouwelijke nevenvorm twee meervoudsvormen (op -*n* en op -*s*) heeft. Enkele voorbeelden:

pedagogencongres, agentenuniformrok, studentenzwangerschap

Let op: het is *secretaressecongres* en *weduwepensioen* (*secretaresse* en *weduwe* zijn geen nevenvorm van *secretaris* of *weduwenaar*, en ze hebben een meervoud op *-en* en *-s*).

7.2.2 Samenstellingen met een bijvoeglijk naamwoord als linkerdeel

Wanneer geen tussenklank /ə/ wordt gehoord, worden de woorden zonder meer aaneengeschreven. Als het bijvoeglijk naamwoord buiten de samenstelling eindigt op *-en*, wordt die vorm in de samenstelling gehandhaafd. De tussenklank /ə/ wordt in alle andere gevallen als *-e* geschreven. Enkele voorbeelden:

- er is geen tussenklank /ə/: *diepzee, blauwbekken, blauwgeruit, blauwzuur, hoogwerker*
- het bijvoeglijk naamwoord eindigt op *-en*: *dronkenman, goudenregen*
- het bijvoeglijk naamwoord eindigt op /ə/: *armelui, blauwereggen, rodekool, wittebrood*

7.2.3 Samenstellingen met een werkwoord als linkerdeel

Het werkwoord wordt vaak geschreven als werkwoordstam plus *-e*, anders gezegd als de infinitief zonder *-n*. In feite is dat een oudere vorm van de werkwoordstam. Wanneer de infinitief op *-elen, -enen, -eren* eindigt, met sjwa in de voorlaatste syllabe, wordt de werkwoordstam op *-el, -en* of *-er* geschreven. Enkele voorbeelden: *brekebeen, drinkebroer, spelevaren, spinnewiel, wiegelied, goochelkunst, sukkelgang, beregeninstallatie, rekenkamer, tekenwedstrijd, bulderbaan, timmerdoos*. Uitzonderingen zijn: *sladood, zittenblijven, zittenblijver*.
Let wel: in de volgende voorbeelden is het eerste deel een zelfstandig naamwoord en wordt de algemene regel gevolgd: *spinnenweb, wiegendood*

7.2.4 Afleidingen

Bij de afleidingen wordt onderscheid gemaakt tussen afleidingen die als samenstellingen worden behandeld en overige afleidingen.

7.2.4.1 Afleidingen op *-achtig, -schap, -dom, -heid*

Afleidingen van zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden op *-achtig, -schap, -dom, -heid* worden behandeld op dezelfde wijze als samenstellingen. Al het voorgaande, 7.2.1 tot 7.2.3, is hierop van toepassing. In een eerste deel dat al op *-en* eindigt, blijft *-en* behouden (vergelijk *keukentafel, torenvalk*, zie 7.2). Enkele voorbeelden:

- *hersenachtig, mazelenachtig, basenachtig, kaardenachtig, schorrenachtig, lenteachtig, sekteachtig*
- *bodeschap, heideschap, baanlozenschap, beambtenschap, deskundigenschap, ambtenaarsenschap, het Dovenschap*
- *dronkenschap, eigenschap, gevangenschap, havenschap, lijfeigenschap*
- *ambtenarendom, koninginnendom, lekendom, sterrendom, bediendedom, bendedom, eigendom, christendom*
- *afgelegenheid, gemeenheid, openheid, rechtschapenheid, verworvenheid, vooringenomenheid, frêleheid*

Als het eerste element een werkwoord is, wordt dat eerste element geschreven zoals de infinitief. Enkele voorbeelden:

nalatenschap, weddenschap, wetenschap, medezeggenschap

Een infinitief op *-elen, -enen, -eren*, met sjwa in de voorlaatste syllabe, wordt gereduceerd tot de stam: *babbelachtig, rekenschap, beterschap, snaterachtig*

7.2.4.2 Overige afleidingen, met name die op *-loos*, *-lijk*, *-lijks*

Alle andere afleidingen dan die op *-achtig*, *-schap*, *-dom*, *-heid* (7.2.4.1) worden niet als samenstelling behandeld. Als aan het einde van het eerste deel een sjwa /ə/ wordt gehoord, wordt een *-e* geschreven, ongeacht de eventuele meervoudsvorm van het eerste deel. Voorbeelden:

- *achteloos*, *baardeloos*, *besluiteloos*, *dadeloos*, *ideeëloos*, *grenzeloos*, *hopeloos*, *klakkeloos*, *kosteloos*, *reddeloos*, *stateloos*, *tandeloos*, *verstandeloos*, *vlekkeloos*, *vruchteloos*, *werkeloos*, *wolkeloos*, *woordeloos*
- *aannemelijk*, *afschuwelijk*, *magistratelijk*, *plaatselijk*, *recentelijk*, *vreselijk*, *werkelijk*, *woordelijk*
- *dagelijks*, *grotelijks*, *maandelijks*, *mogelijks*, *nauwelijks*, *wekelijks*

Wanneer het eerste deel als afzonderlijk woord al eindigt op *-e*, zoals in *gedachte*, is er in feite geen sprake van een tussenklank en blijft *-e* van het eerste deel behouden.

Voorbeelden:

- *gedachteloos*, *liefdeloos*, *moeiteloos*
- *gemeentelijk*, *genadelijk*, *gestaltelijk*, *redelijk*

Wanneer het eerste deel als afzonderlijk woord al eindigt op *-en*, zoals in *leven*, is er geen sprake van een tussenklank en blijft *-en* behouden. Voorbeelden:

- zelfstandig naamwoord: *gewetenloos*, *hersenloos*, *levenloos*, *meedogenloos*, *wapenloos*, *wezenloos*, *wezenlijk*
- ander woord: *eigenlijk*, *openlijk*

7.3 De tussenletter *-s*

7.3.1 Algemene regel

In een aantal samenstellingen en afleidingen wordt achter aan het eerste deel – ongeacht zijn woordsoort – een zogenaamde tussenklank /s/ aangehaakt. Wanneer die gehoord wordt, wordt hij ook geschreven. Een paar voorbeelden:

- *meterhuur*, *jaareinde*, *liefdedrank*, *liefdeloos*, *schaapherder*, *spellinggids*, *spellingregel*
- *dorpsoudste*, *liefdesdrank*, *meisjeskamer*, *najaarsweer*, *spellingsregel*, *werkwoordsvorm*, *uitdrukkingsoos*

De regel geldt ook wanneer het linkerdeel uit een woordgroep bestaat. Voorbeelden:

- *achtuurbloem*, *derdejaarscollege*, *vijftigmeterbad*, *50 meterbad*, *24 uurdienst*
- *drietrapsraket*, *tienjaarsgarantie*, *tienuursklokje*, *24 uursdienst*

Let op: bij een aantal samenstellingen en afleidingen bestaan twee varianten, een zonder en een met tussenklank /s/. Voorbeelden:

dood(s)kist, *drug(s)beleid*, *drug(s)hond*, *geluid(s)hinder*, *geslacht(s)loos*, *gewicht(s)loos*, *inhoud(s)loos*, *liefde(s)drank*, *rechter(s)ambt*, *spelling(s)commissie*, *spelling(s)regel*, *werkwoord(s)vorm*, *24 uur(s)dienst*

7.3.2 Toepassingen van de regel

Er zijn vier specifieke gevallen.

a Schrijf in samenstellingen en afleidingen waarbij het linkerdeel niet op een sisklank eindigt en het tweede niet met een sisklank begint, alleen dan een

verbindings-s wanneer een /s/ wordt gehoord. Sisklanken zijn: /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/. Enkele voorbeelden:

dorpskern, etenstijd, gebruiksaanwijzing, meningsverschil, vaardigheidstraining, vakbondsactie, vierentwintiguursdienst, waarheidsgetrouw, wetenschapsbeleid

Dus geen -s in:

- *badjas, brandalarm, deelgemeente, doelpaal, fabeldier, handkus, ministerraad, werkdruk, werkgelegenheid*
- *deelbaar, bodemloos, liefdeloos, rechterlijk*

b Schrijf in samenstellingen en afleidingen waarbij het linkerdeel op een sisklank eindigt en het tweede deel met een sisklank begint, geen verbindings-s. Enkele voorbeelden:

- *dansstudio, fietssleutel, halsslagader, jeneverbesstruik, schadeloosstellen*
- *alleszins, ziekenhuiszorg*
- *fetisjzaak, slivovitsjstokerij*
- *perschef*
- *schaatsster*

c Schrijf in samenstellingen en afleidingen waarbij het linkerdeel op een sisklank eindigt, maar het tweede niet met een sisklank begint, geen verbindings-s.

Enkele voorbeelden:

- *kaarsvet, kaasfabriek, koortsthermometer, onderwijsinstelling, succesnummer*
- *fitnessruimte*
- *chintzfabriek*
- *fezverkoop, jazzensemble, quizprogramma*
- *fetisdienst, slivovitsjflles*
- *afwasbaar, bewijsbaar, betekenisloos, geruisloos*

d Schrijf in samenstellingen en afleidingen waarbij het linkerdeel niet op een sisklank eindigt, maar het tweede wel met een sisklank begint, alleen dan een verbindings-s wanneer de aanwezigheid van de /s/ blijkt uit een vergelijkbaar geval waarbij het tweede deel niet met een sisklank begint. Enkele voorbeelden:

- *scheepsschroef* (want: *scheepskok*), *waarheidsserum* (want: *waarheidsgehalte*)
- *bedrijfszeker* (want: *bedrijfsongeval*), *handelszaak* (want: *handelsmissie*), *zuiveringszout* (want: *zuiveringsinstallatie*)
- *stationschef* (want: *stationsplein*)

Dus geen verbindings-s in *bodemschat, boomsoort, werkschema, mengsel, werkster*

Soms zijn er twee vormen beschikbaar, wat de keuze bemoeilijkt. In dat geval worden beide spellingen, met en zonder verbindings-s, geaccepteerd. Een voorbeeld: *raadzaal* of *raadszaal*: *raadzaal* wegens *raadgever, raadkamer*, maar *raadszaal* kan eveneens wegens *raadskelder, raadsman*.

Let op: er is een betekenisverschil tussen *zusterschool* (een school die zuster is van een andere school, vergelijk met *zusterfaculteit*) en *zustersschool* (een school van zusters, vergelijk *paterskerk, patersschool*).

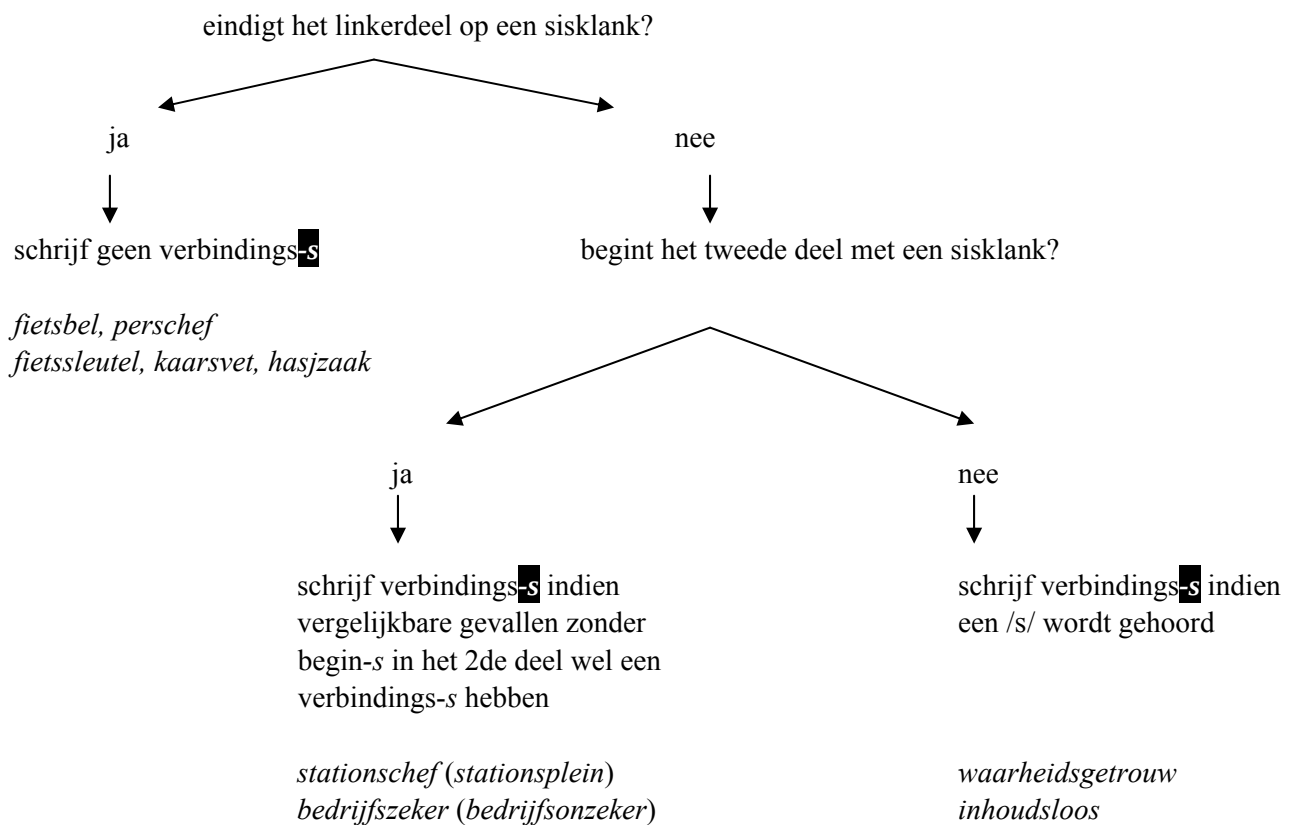
7.3.3 Schematische voorstelling van de algemene regel

De volgende beslissingstabel en het overeenkomstige boomdiagram bieden hulp bij het vinden van de juiste oplossing:

beslissingstabel

Vraag	Antwoorden		
eindigt het linkerdeel op een sisklank?	ja	nee	nee
begint het tweede deel met een sisklank?	↓	nee	Ja
Tussenletter	schrijf geen verbindings-s	schrijf een verbindings-s indien een /s/ wordt gehoord	schrijf een verbindings-s indien vergelijkbare gevallen zonder begin-s in het tweede deel een verbindings-s hebben
Voorbeelden	<i>fietsbel, perschef, fietssleutel, kaarsvet, hasjzaak</i>	<i>waarheidsgetrouw, inhoudsloos</i>	<i>stationschef (stationsplein) bedrijfszeker (bedrijfsongeval)</i>

boomdiagram

8 De schrijfwijze van complexe woorden

8.1 Inleiding

Het uitgangspunt voor aaneenschrijven is dat wat als één woord wordt opgevat, aaneengeschreven wordt (zie 3.2.1). Dat geldt ook voor complexe woorden. Het is om die reden *ambtenarenoverleg* en niet *ambtenaren overleg*, het is *mediapark* en niet *media park*, *rodehond* en niet *rode hond*, tenzij het in het laatste geval over een hond gaat die een rode kleur heeft, maar daarbij is sprake van een woordgroep en niet van een samenstelling.

In bepaalde gevallen is het niet eenvoudig uit te maken of we met één enkel woord dat samengesteld is, te maken hebben, dan wel met een woordgroep. Zo wordt *rodehond* als naam voor een ziekte aaneengeschreven. Dit was oorspronkelijk een woordgroep die een zodanig vaste eenheid is gaan vormen dat het nu als een soort samenstelling wordt opgevat. Bij *rodehondepidemie* is er gezien het basisprincipe geen enkel probleem om een nieuwe samenstelling met *rodehond* als linkerlid en *epidemie* als rechterlid te vormen. Maar bij *Rode Kruis* wordt wegens de aanwezigheid van de hoofdletters de spatie in het linkerdeel van de samenstelling behouden. De mate van gefixeerdheid is duidelijk kleiner bij *rode eekhoorn*, een bepaalde eekhoornsoort, en nog kleiner bij een meer toevallige woordgroep als *rode koe*. Toch kunnen we ook zulke woordgroepen in een nieuwe samenstelling opnemen: *rode-eekhoornpopulatie* (met koppelteken wegens klinkerbotsing), *rodekoehaar*.

Let wel: politieke partijen, instellingen, bedrijven en dergelijke schrijven weleens een naam aaneen met toch een hoofdletter middenin, bijvoorbeeld *MediaPark*, *RefoAnders* (Reformatorisch Anders), *ViaMichelin*. Zoiets valt buiten de beregeling van de Nederlandse spelling.

Een tweede ontwikkeling is van belang voor een goed begrip van de schrijfwijze van samengestelde woorden (aaneen, met een liggend streepje, met spatie): de invloed van Engelse woordbeelden op het spellen in het Nederlands. In het Engels worden veel samenstellingen uit elkaar geschreven: *North Sea*, *laser printer*, *folk singer*, *cash register*. Maar het Engels schrijft ook vaak *laser-printer* of *laserprinter*, en ook *side meat*, *side-glance*, *sideline* naast elkaar. En dan weer *blackberry*, *typewriter*, *database* etc. voornamelijk als één woord. Het Engels kent een spellingverschuiving bij veel samengestelde woorden van spatie, via het liggend streepje naar de aaneengeschreven vorm: *laser printer* → *laser-printer* → *laserprinter*.

Afgezien van speciale gevallen heeft het Nederlands daarentegen alleen: *Noordzee*, *laserprinter*, *volkszanger*, *kasregister* etc.

Toch is er bij Nederlandstaligen die veel Engels gebruiken, met name in het wetenschappelijke, journalistieke en zakelijke verkeer, een sterke tendens om de Engelse spatieschrijfwijze in het Nederlands over te nemen. Ook internet en de reclamewereld spelen hierbij een rol. Er bestaat zelfs een website die dit onjuiste spatiegebruik signaleert. Een paar voorbeelden van zulke fouten:

systeem crash, *bakery medewerker*, *computer gestuurd*, *construct validiteit*, *hogere orde proces*, *insectenbeet zelf*, *project ontwikkelaar*, *tuin ontwerp winkel*

Anderzijds kan ook worden geconstateerd dat uit elkaar geschreven Engelse woorden die zich in het Nederlands handhaven, op den duur spontaan ook aan elkaar worden geschreven. Zo heeft *laserprinter* in het Nederlands op Google al veel meer hits dan *laser printer*. Ook in verband met spaties en het liggend streepje bestaat bij tal van leenwoorden duidelijk de tendens om deze volgens de systematiek van het Nederlands te gaan schrijven.

Dit hoofdstuk behandelt de schrijfwijze van complexe (gelede) woorden in het algemeen, vooral samenstellingen. De laatste paragraaf (8.7) behandelt de schrijfwijze van aan het Engels ontleende woorden.

8.2 Algemene regel: aaneenschrijven

De algemene regel luidt: in principe wordt alles wat als één woord wordt beschouwd als één woord geschreven (zie 3.2.1). Dat geldt voor zowel ongelede als gelede woorden.

De algemene regel houdt in dat de volgende gevallen aaneengeschreven worden:

1. de leden van een samenstelling:

agendapunt, aspergebed, bedrijfsklaar, bessensap, leverkwaal, lichtblauw, overname, tapasbar

2. een samengesteld woord waarin een van de leden zelf al een samengesteld of afgeleid woord is:

gastransportsysteem, glastuinbouw, kniepeesreflex, linker dijbeenbreuk, rechter bovenbeen

3. een samengesteld woord waarin een van de leden een woordgroep is:

eersteministerportefeuille, chemisch wapensprogramma, gelijke kansenbeleid, hogedrukgebied, hogedrukreiniger, hogeremachtsvergelijking, inbouwopenhaard, kortaafstandloper, koudwaterkraan, lagereschooltijd, langetermijnplanning, sociale zekerheidsbeleid, tweedefasediploma, tweedegraadsvergelijking, vrijemarkteconomie

4. de leden van een samenstellende afleiding (zie 3.2.1):

drieduims, vierwieler

5. een grondwoord en bijbehorende voor- en achtervoegsels:

complimenteus, dierlijk, geweldloos, herdoen, oerstom, onaf, ontheffing, vijandig

6. een verbogen of vervoegd woord en zijn flexie-uitgangen:

agendapunten, asperges, bedrijven, lichtblauwe nemen, leverde, geleverd

7. een woord met reduplicatie of bijna-reduplicatie:

dingdong, pilipili, rimram, tingeltangel, tuftuf, zozo

De voorgaande voorbeelden (zie geval 3) laten zien dat het linkerlid van een samenstelling een zelfstandig naamwoordgroep kan zijn waarin buiten de samenstelling spaties gebruikt worden. Bij opname in een samenstelling vallen die spaties in inheemse woorden gewoonlijk weg. In complexe Engelse leenwoorden is dat niet altijd het geval (zie 8.7). Voorbeelden:

hoge druk → *hogedrukgebied*

lagere school → *lagereschooltijd*

sociale zekerheid → *socialezekerheidssysteem*

tweede graad → *tweedegraadsvergelijking*

vreemde talen → *vreemdetalenonderwijs*

Let wel: er doen zich soms gevallen voor met twee mogelijkheden die in de praktijk vaak min of meer equivalent zijn: (a) samenstelling en dus aaneengescreven, (b) woordgroep en dus een spatie, zoals in het volgende voorbeeld:

- (a) *[botanische termen] + lijst* → *botanischetermenlijst* (lijst van botanische termen)
 (b) *botanische + [termenlijst]* → *botanische termenlijst* (termenlijst met betrekking tot het botanische domein)

Andere voorbeelden: *groenestroomproductie* – *groene stroomproductie*,
nucleairekrachtcentrale – *nucleaire krachtcentrale*, *socialewoningbouw* –
sociale woningbouw

In bepaalde gevallen wordt niet aaneengescreven.

a) In spatiewoorden wordt tussen de delen een spatie geschreven. Een spatiewoord is een twee- of meerledige woordgroepachtige eenheid die als één woord wordt opgevat, maar die om diverse redenen (complexe eigennaam, aanwezigheid van hoofdletters, cijfer, symbool enzovoort, zie 8.5.2) met een spatie geschreven wordt. De spatie wordt gehandhaafd wanneer zo'n spatiewoord als lid in een samenstelling of afleiding wordt opgenomen. Voorbeelden met spatiewoorden zijn:

- *Johannes Vermeer, koningin Beatrix, New York, Tweede Kamer, Willem II*
- *Johannes Vermeertentoonstelling, koningin Beatrixmonument, Tweede Kamercommissie, New Yorkreis, Willem II-sigaar*

b) Tal van woordgroepachtige complexe uitheemse woorden worden overgenomen met de spatie of het streepje uit de taal van herkomst. Juist omdat het vreemde woorden zijn, zou aaneenschrijven kunnen leiden tot leesmoeilijkheden die zich bij inheemse woorden minder voordoen. Enkele voorbeelden:

- *a capella, ad hoc, ad interim, anorexia nervosa, a priori, belle époque, ex aequo, ex libris, in vitro, pro Deo, doctor honoris causa, fin de siècle, haute couture, laisser faire*
- *deux-chevaux, face-à-main, rez-de-chaussee, trompe-l'oeil*

Als zo'n woord als lid in een samenstelling of afleiding wordt opgenomen, gelden bijzondere regels. Zie verder 8.5.3 en 8.7 (Engelse leenwoorden).

8.3 Liggend streepje

Het liggend streepje wordt gebruikt om delen van een woord die om allerlei redenen niet kunnen worden aaneengescreven, toch te verbinden. In andere gevallen wordt het streepje gebruikt om te verbinden en tegelijk ook te scheiden.

De volgende paragrafen behandelen achtereenvolgens:

- het liggend streepje in samenstellingen en afleidingen;
- samenstellingen en afleidingen bij grondwoorden die al een liggend streepje of spatie hebben;
- de spelling van spatiewoorden of woordgroepen, samenkoppelingen en samentrekkingen.

facultatief liggend streepje

In gevallen waar de standaardschrijfwijze geen liggend streepje heeft, hebben de taalgebruikers niettemin de vrijheid om met een liggend streepje de structuur van een voor hen onoverzichtelijke samenstelling te verduidelijken. Dat geldt ook voor

woordgroepen die in een samenstelling aan elkaar vast worden geschreven. Het geldt ook voor afleidingen met beginelementen van Latijnse of Griekse oorsprong of met ‘zware’ achtervoegsels zoals *-achtig* die in de spellingregels als samenstelling worden behandeld (zie 3.2.1). Deze vrijheid is bedoeld om de leesbaarheid te dienen, onder meer om te disambigueren, of om de structuur van lange woorden duidelijk te maken. Enkele voorbeelden:

- *basiswoordenboek* → *basis-woordenboek* versus *basiswoorden-boek*
boerenkarhengst → *boerenkar-hengst*
chloorfluorkoolwaterstofverbinding → *chloorfluor-koolwaterstofverbinding* versus *chloorfluorkoolwaterstof-verbinding*
derdegeneratieallochtoon → *derdegeneratie-allochtoon*,
derde-generatieallochtoon
lik-op-stukbeleid → *lik-op-stuk-beleid*
massagebed → *massa-gebed* versus *massage-bed*
rotstempel → *rot-stempel* versus *rots-tempel*
taalonderwijskundige → *taal-onderwijskundige* / *taalonderwijs-kundige*
waterdampdiffusieweerstandscoefficiënt →
waterdampdiffusie-weerstandscoefficiënt
- *audioapparatuur* → *audio-apparatuur*
cameraopstelling → *camera-opstelling*
quasiuitbundig → *quasi-uitbundig*
- *Balkenendeachtig* → *Balkenende-achtig*

8.4 Aaneenschrijven, spatie, liggend streepje en apostrof

8.4.1 Speciale tekens

Wanneer zich aan de ene of de andere kant van de grens tussen twee delen van een complex woord speciale tekens bevinden, zoals hoofdletters, cijfers, symbolen, lees-tekens, aanhalingstekens en typografische markerings (cursivering, vet e.d.), worden de delen door een liggend streepje met elkaar verbonden. Het gaat hier over de volgende twee categorieën van complexe woorden:

- 1) samenstellingen en als samenstelling behandelde afleidingen;
- 2) afleidingen en flexie.

8.4.1.1 Speciale tekens in samenstellingen en als samenstelling behandelde afleidingen

Complexe woorden met een voorvoegsel (bijvoorbeeld *on-*, *post-*), en complexe woorden met een ‘zwaar’ achtervoegsel, zoals *-achtig*, *-dom*, *-heid*, *-schap*, worden op dezelfde wijze behandeld als samenstellingen.

De volgende vijf gevallen doen zich voor:

1) hoofdletter

Samenstellingen met een linkerelement in kleine letters, en afleidingen met een voorvoegsel in kleine letters krijgen een liggend streepje wanneer het tweede deel met een hoofdletter begint. (Samenstellingen of afleidingen met afkortingen worden ook in geval 3 hierna behandeld, in het hoofdstuk over de apostrof (11) en in het hoofdstuk afkortingen (13).) Enkele voorbeelden:

zwart-Amerikaans

on-Engels, oer-Russisch, proto-Benelux, on-OVAM, post-ISDN

Let wel: voor taalnamen en voor samenstellingen en afleidingen met een taalnaam zijn er meer specifieke regels (zie 10.7).

2) letterwoorden en verkortingen

Samenstellingen met letterwoorden en verkortingen gedragen zich als gewone woorden: er wordt gewoonlijk geen liggend streepje geschreven (voor letterwoorden en verkortingen: zie ook hoofdstuk 13 over afkortingen). Enkele voorbeelden:

aidsvirus, aioplaats, bamastructuur, bommoeder, desdochter, hifiketen, megayup, havodiploma, laserprinter, nazibeul, pakmarker, petfles, pincode, purschuim, radarpost, remslaap, sofinummer

Wanneer het letterwoord of de verkorting een of meer hoofdletters bevat, wordt wel een liggend streepje geschreven. Enkele voorbeelden:

CAT-scan, Cito-toets, OESO-rapport, Unicef-gala

Opmerking

In de praktijk evolueert de schrijfwijze van samenstellingen met letterwoorden en verkortingen: er bestaat een tendens om het streepje weg te laten wanneer het letterwoord of de verkorting niet eindigt op een hoofdletter (zie ook 13.5).

Voorbeelden:

Beneluxland, Citotoets, Erasmusstudent, Unicefkaartje

3) cijfers, letters, redactionele afkortingen, initiaalwoorden en symbolen

Samenstellingen met cijfers, apart staande letters, redactionele afkortingen, initiaalwoorden en symbolen op de grens tussen linker- en rechterlid krijgen een liggend streepje op die grens (voor redactionele afkortingen, symbolen en initiaalwoorden: zie ook hoofdstuk 13). Enkele voorbeelden:

- cijfers: *D66-dom, 9/11-gebeurtenissen, €50-biljet (naast 50 eurobiljet), web 2.0-toepassingen, angiotensine II-receptorblokkade, formule 1-race, mei '68-generatie, type II-fout, Willem II-sigaar, Wereldoorlog II-film, 17e-eeuws, laat-19e-eeuws*
- letters: *c-sleutel, d-klein, D-groot, X-chromosoom, y-as, y-achtig, tussen-s*
- redactionele afkortingen: *d.w.z.-invoeging, mr.-titel*
- initiaalwoorden: *apk-keuring, cd-i-speler, CDA-achtig, CD&V-heid, CT-scan, hddvd-speler (of met een facultatief liggend streepje voor betere leesbaarheid: hd-dvd-speler), IQ-test, tl-buis, tso-leerling, tv-kijken, VVD-schap, wc-papier; audio-cd, kleuren-tv, bedrijfs-pc-netwerk*
- symbolen: *65+-kaart, &-teken, 60°C-grens*

In samenstellende afleidingen (zie 3.2.1) met cijfers, letters, redactionele afkortingen, initiaalwoorden en symbolen wordt eveneens een liggend streepje naast het speciale teken geplaatst. Voorbeelden:

80-jarige (≠ 80 + jarige, wel [[80 jaar] + ig] + e), 3-duims, 40-urig

Complexe samenstellingen

Er zijn complexe samenstellingen met als onderdeel een samenstelling zoals in punt 3 hiervoor, namelijk met een cijfer, apart staande letter, redactionele afkorting, initiaalwoord of symbool. Er worden hierbij twee groepen onderscheiden, waarbij de eerste groep drie subgroepen telt.

i) aaneenschrijven en liggend streepje

Wanneer de combinatie van (een) cijfer(s) met een letter of symbool een onderdeel van een grotere samenstelling vormt, dan:

(1) worden cijfer(s) en letter of symbool in de samenstelling altijd **aaneengeschreven**, zelfs als deze buiten de samenstelling door een spatie worden gescheiden;

(2) wordt een **liggend streepje** gebruikt om de delen van de samenstelling te verbinden.

a) combinaties van een getal in cijfers met tekens zoals het procentteken %, het promilleteken ‰, het graadteken °, het minuutteken ' en het secondeteken ", die als combinatie standaard aaneen, dus zonder spatie, worden geschreven. Voorbeelden:

- 58%, 0,5‰, 45°, 100°C, 16', 26", 16'26"
- 58%-grens, 0,5‰-gehalte, 45°-meridiaan, 60°-grens, 100°C-grens, 16'26"-afwijking

b) conventionele (vaste) combinaties van een getal in cijfers met symbolen en/of letters die als combinatie standaard aan elkaar, dus zonder spatie, worden geschreven. Voorbeelden:

- A4, 230V, 125cc, 75W, 2pk, C14
- A4-papier, 230V-spanning, 125cc-motor, 75W-lamp, 2pk-motor, C14-datering

c) niet-conventionele (toevallige) combinaties van een getal in cijfers met symbolen en/of letters die als combinatie standaard niet aan elkaar worden geschreven, maar door een spatie worden gescheiden. Voorbeelden:

- 20 blz., 98 km, 36 dl, 8 V, 3 cc, 58 W, 2 GHz
- 20blz.-paper, 98km-rit, 3cc-oplossing

ii) spatie en liggend streepje

Wanneer een spatiewoord eindigt op een cijfer, letter of symbool of een combinatie daarvan:

(1) wordt de spatie behouden, en

(2) wordt er een liggend streepje gebruikt om de delen van de samenstelling te verbinden. Voorbeelden:

- formule 1, havo 4, hepatitis B, klas 3C, koolstof 14, megatop 50, RTL 5, top 10, vitamine B12, BBC 2
- formule 1-wedstrijd, havo 4-leerling, hepatitis B-infectie, koolstof 14-methode, megatop 50-lijst, RTL 5-directie, top 10-boek, vitamine B12-tekort, BBC 2-programma

Opmerking

In verband met de schrijfwijze van combinaties van een getal in cijfers met de aanduiding van een eenheid worden door de Belgische en Nederlandse normalisatie-instituten in overeenstemming met de SI-conventies (Système International) soms andere schrijfwijzen voorgeschreven, in het bijzonder een vaste spatie tussen kwantiteitsaanduiding en eenheid, bijvoorbeeld 0,50 ‰, 0,50 ‰-grens, 60 W, 60 W-lamp, 18 V, 18 V-spanning. Het staat de taalgebruiker vrij in specialistische teksten deze van de algemene praktijk afwijkende schrijfwijze te gebruiken.

4) niet-alfabetische tekens en typografische markeringen

Wanneer het linkerlid van een samenstelling eindigt op een aanhalingsteken of een ander ongewoon teken of wanneer het rechterlid met zo'n teken begint, gelden dezelfde regels als voor combinaties met cijfers en/of symbolen. Er wordt een liggend streepje geschreven om te verbinden. Dat is ook het geval wanneer een van beide leden typografisch onderscheiden wordt van het andere, bijvoorbeeld door cursivering, vet, onderstreping, een verschillend lettertype (font) en dergelijke.

- *Groen!-voorzitter, GO!-school (GO! = Gemeenschapsonderwijs)*
- *de "Ik heb zoiets van"-prijs, de 'wij-zij'-maatschappij, het 'kennis versus vaardigheden'-debat, een ik had zoiets van-verhaal, een **ik had zoiets van**-verhaal, een *ik had zoiets van*-verhaal, een **IK HAD ZOIETS VAN**-verhaal*
- *OESO-rapport, WERK-week, werk-WEEK*

5) linkerlid met een apostrof

Omwille van een betere leesbaarheid krijgen samenstellingen en als samenstelling behandelde afleidingen een liggend streepje wanneer het linkerlid eindigt op een apostrof + s. Enkele voorbeelden:

- *Lloyd's-lid, Lloyd's-ledenvergadering, een mama's-kindje, een oma's-fiets (naast een omafiets), een oma's-fietsenverkoper*
- *Lloyd's-achtig*

8.4.1.2 Speciale tekens in afleidingen (voorvoegsel, achtervoegsel) en bij flexie

Naast het liggend streepje wordt in bepaalde gevallen een apostrof als verbindend element gebruikt.

voorvoegsel

Na het voorvoegsel (bijvoorbeeld *on-*, *post-*) wordt een liggend streepje geplaatst bij afleidingen van bepaalde soorten afkortingen (redactionele afkortingen, initiaalwoorden, symbolen), cijfers en speciale tekens (zie 8.4.1.1). Voorbeelden:

ge-a.u.b.'d, pseudo-drs., post-ISDN, ver-ADHD'd

achtervoegsel

Bij afleidingen en flexie van redactionele afkortingen, initiaalwoorden, cijfers, symbolen en speciale tekens met behulp van een achtervoegsel wordt het achtervoegsel voorafgegaan door een apostrof (zie over de apostrof ook 5.3.4 en hoofdstuk 11; verder ook hoofdstuk 13 over afkortingen).

Het voorgaande geldt ook voor letterwoorden en verkortingen die met één of meer hoofdletters worden geschreven en voor alle woorden die met niet-alfabetische tekens, visuele of typografische markeringen worden geschreven (zie 8.4.1.1).

Enkele voorbeelden:

- *s.v.p.'en, ge-a.u.b.'d*
- *ftp'en, ftp't, ge-ftp'd, sms't, ge-sms't, sms'je, ont-sms't, tv't, ge-tv'd, tv'de, tv's, tv'tjes, tv'loos, gsm's, ont-gsm'de, wc'tje, wc's*
- *A4'tje, A4's, 80'ers, 65+'er, 2'en*
- *ij'tje, l'etje, l's*
- *AOW'er, CD&V'loos, D66'er, ge-EHBO'd, VLD'sters, OESO'er*
- *Riagg'er, ont-Benelux't*
- *€'tje, ='je, \$'s*

De systematiek van dit alles is duidelijk te zien in de schrijfwijze van de vervoegde vormen van met initiaalwoorden samengestelde werkwoorden als *e-mailen*, *ge-e-maild*, *ge-e-commercet*, *ge-m-bankierd*, *gepay-tv'd*. De vormen zijn als volgt te verklaren (zie ook 11.5):

1. het gaat om een samenstelling waarvan een deel een initiaalwoord is en een ander deel een gewoon woord (*e-mail*, *e-commerce*, *pay-tv*);
2. is het initiaalwoord het eerste lid (bijvoorbeeld *e* in *e-mail*), dan bepaalt dat initiaalwoord de schrijfwijze van het voorvoegsel, dus met liggend streepje (*ge-e*); het gewone woord bepaalt de schrijfwijze van het achtervoegsel, dus aan het woord vast (*maild*);
3. is het initiaalwoord het tweede lid (bijvoorbeeld *tv* in *pay-tv*), dan bepaalt dat initiaalwoord de schrijfwijze van het achtervoegsel, dus met apostrof (*tv'd*); het gewone woord bepaalt de schrijfwijze van het voorvoegsel, dus aan het woord vast (*gepay*).

Opmerking

In de praktijk evolueert de schrijfwijze van afleidingen van letterwoorden en verkortingen: er bestaat een tendens tot aaneenschrijven - zonder apostrof - wanneer het letterwoord of de verkorting niet eindigt op een hoofdletter (voor samenstellingen zie 8.4.1.1; zie verder ook 13.5). Voorbeelden:

Beneluxer, Erasmusser, Riagger

8.4.2 Bijzondere types van samenstellingen en afleidingen

Een liggend streepje is vereist bij bepalingstypes met de volgende elementen.

1) Voorbepalingen

a) *bijna-*, *ex-*, *niet-*, *non-*, *oud-*, *Sint-*, *Sinte-*, *sint-*

Samenstellingen met als linkerlid een van de elementen *bijna-*, *ex-* (in de betekenis *voormalig*), *niet-*, *non-*, *oud-* (in de betekenis *voormalig*), *Sint-*, *Sinte-*, *sint-* als linkerlid krijgen een liggend streepje. Enkele voorbeelden:

bijna-crisis, bijna-doodervaring, ex-manager, ex-collega, niet-begrijpend, niet-roker, niet-rokerscoupé, non-profitorganisatie, non-stop, oud-burgemeestersbal, oud-notaris, Sint-Jozef, Sint-Anna, Sinte-Clara, sint-bernardshond

b) *adjunct*, *aspirant*, *chef*, *interim*, *kandidaat*, *stagiair*, *substituut*

Samenstellingen met als linkerlid een van de elementen *adjunct*, *aspirant*, *chef*, *kandidaat*, *stagiair*, *substituut* krijgen altijd een streepje wanneer het linkerlid aangeeft op welke wijze het door het rechterlid genoemde van toepassing is op de referent van de gehele woordgroep. Zo is een *kandidaat-voorzitter* iemand die kandidaat is om voorzitter te zijn of worden. Bij *interim* komt er een streepje wanneer het gaat om de betekenis 'ad interim', 'tussentijds', 'voorlopig', 'waarnemend'. Enkele voorbeelden:

adjunct-commissaris, adjunct-hoofd, aspirant-arts, aspirant-bewoner, aspirant-ledenvergadering, chef-hervormer, chef-dirigenten, chef-kokwedstrijd, interim-akkoord, interim-premier, interim-voorzitters, kandidaat-land, kandidaat-lid, kandidaat-rechter, stagiair-officier, substituut-griffier

Let op: er komt geen liggend streepje wanneer het linkerlid niet de net genoemde functie heeft:

adjunctschap, aspirantschap, kandidaatsexamen, kandidaatstelling.

Zo is er ook geen liggend streepje wanneer *interim* de in België ook gebruikelijke betekenis heeft van ‘uitzend-’, zoals in *interimarbeid, interimcontract, interimkantoor*.

c) *assistent, collega, leerling*

Samenstellingen met *assistent, collega, leerling* krijgen alleen een streepje wanneer het tweede lid een beroepsnaam of functie aanduidt: de door het eerste lid genoemde heeft het beroep of de functie die door het tweede lid wordt genoemd. Enkele voorbeelden:

assistent-arts, assistent-professor, collega-astronaut, collega-boer, leerling-kok, leerling-verpleegkundige, leerling-kleermakersclub

Dus zonder streepje: *leerlingbegeleider* (begeleider van leerlingen)

d) *meester*

Samenstellingen met het element *meester* krijgen alleen dan een liggend streepje wanneer *meester* betekent ‘de meesterproef afgelegd hebbend, zelfstandig werkend’, of ‘hoofd van’ zoals in *meester-architect, meester-glasblazer, meester-opzichter, meester-kok* (hoofd van de koks, *chef-kok*).

De woorden *meestergast* en *meesterknecht* worden vanouds aaneengeschreven.

In de volgende woorden is er geen reden voor een liggend streepje: *meesterbrein, meestergraad, meesterplan, meesterdief, meesterkok* (een buitengewoon goede kok).

e) *commissie, ontwerp, proces, regering en dergelijke*

Het betreft hier samenstellingen met een naam van een persoon als nabepaling. Er wordt een liggend streepje geschreven wanneer de persoonsnaam na een linkerlid als *commissie, regering, werkgroep* het belangrijkste lid van de door de verzamelnaam aangeduide groep benoemt, of wanneer de persoonsnaam na een linkerlid als *ontwerp, proces, rapport, verslag, voorstel, wet, zaak* de auteur, uitvoerder, inspirator e.d. noemt. Enkele voorbeelden:

commissie-Davids, eindverslag-De Boer, interim-regering-Verhofstadt, proces-Vangeel, rapport-Van Kemenade, regering-Kok, voorstel-Ginjaar-Maas, werkgroep-Van Ginst-de Korte, wet-D'Hondt, wetsvoorstel-Bonte, zaak-Profumo

2) Nabepalingen van uitheemse herkomst

Het betreft hier samenstellingen met sommige nabepalingen van uitheemse, in het bijzonder Franse, herkomst. Enkele voorbeelden:

- *advocaat-fiscaal, auditeur-militair, directeur-generaal, executeur-testamentair, minister-president, ex-minister-president, viceminister-president*
- *Gouvernement-generaal, proces-verbaal*

3) Lidwoorden, persoonlijke voornaamwoorden en zelfnoemfunctie

Tweeledige samenstellingen krijgen een streepje wanneer een van de leden een lidwoord is, een persoonlijk voornaamwoord of een woord in zelfnoemfunctie.

a) lidwoord

Voorbeelden:

de-woord, het-woord (een woord van mannelijk of vrouwelijk genus resp. een onzijdig woord), *miniatuur-de*

b) persoonlijk voornaamwoord

Voorbeelden:

ik-besef, ik-persoon, ik-roman, ik-zucht, jij-vorm, über-ich, zij-figuur, zij-wij-gevoel
 Let wel: volgens de algemene regel van aaneenschrijven worden gespeld: *ikzelf, jezelf, mezelf, zichzelf*

c) zelfnoemfunctie

Er zijn samenstellingen waarin een lid in zelfnoemfunctie wordt gebruikt, dat wil zeggen dat het naar zichzelf verwijst, zoals in *ja-uitslag, en-meervoud*. Zulke woorden kan men parafraseren als ‘de uitslag is *ja*’, ‘het meervoud heeft *en*’. Bij zelfnoemfunctie wordt een liggend streepje gebruikt. Voorbeelden:

- *ja-stem, nee-stem, neen-uitslag, neen-antwoord*, en de hiermee samenhangende afleidingen *ja-stemmer, nee-stemmer, ja-stemmen*
- *de-vorm, eren-meervoud, er-comparatief, ig-uitgang, ing-achtervoegsel, ten-vorm, comparatief-er, meervouds-en*

Opmerking

In samenstellingen worden de woorden *ja* en *nee(n)* niet in alle gevallen door een streepje gevolgd. Wanneer de zelfnoemfunctieparafrase niet lukt, wordt aaneengeschreven, zoals in *jawoord* (het geheel betekent de trouwbelofte, niet het woord *ja*), *jaknikker* (iemand die met alles instemt, pompinstallatie), *neekamp*.

Let wel: het samengestelde werkwoord *jaknikken* (geen mening hebben) betekent iets anders dan de woordgroep *ja knikken* (bevestigend knikken).

8.4.3 Tweeledige samenstellingen: specificerend of nevenschikkend

In specificerende samenstellingen, bijvoorbeeld *hardrood, molensteen*, is het rechterlid de kern of het hoofd van de samenstelling. Wat in het tweede lid wordt genoemd, wordt nader bepaald en ingeperkt door wat in het eerste lid wordt genoemd. Gewoonlijk worden de leden aaneengeschreven.

In nevenschikkende samenstellingen, bijvoorbeeld *hotel-restaurant, rood-wit, priester-dichter* zijn de leden gelijkwaardig en in principe (indien logisch mogelijk) omwisselbaar. Gewoonlijk wordt de gelijkwaardigheid door middel van een liggend streepje uitgedrukt.

Hierna volgen enkele gevallen van beide typen samenstellingen en enige afwijkende gevallen.

8.4.3.1 Samengestelde familienamen en voornamennevenschikkend

Samengestelde familienamen en bepaalde voornamen krijgen gewoonlijk een liggend streepje. Enkele voorbeelden:

Delanoye-Lobos, De Bruin-van Dyck, Anne-Sofie, Jan-Willem

Merk op dat sommige dubbele voornamen ook zonder liggend streepje voorkomen:
Anne Sofie, Jan Willem

8.4.3.2 Samengestelde aardrijkskundige namen

nevenschikkend

Samengestelde aardrijkskundige namen die aangeven welke plaatsen samengevoegd zijn, krijgen een liggend streepje. Enkele voorbeelden:

Aarle-Rixtel, Knokke-Heist, Zichen-Zussen-Bolder

In samenstellingen en afleidingen blijft het liggend streepje behouden.

Voorbeelden:

Aarle-Rixtelfestival, Aarle-Rixtels, Knokke-Heistenaar

specificerend

Veel tweeledige samengestelde aardrijkskundige namen krijgen een liggend streepje. Dit is het geval wanneer een samengestelde aardrijkskundige naam bestaat uit een rechterlid dat zelf een aardrijkskundige naam is en uit een linkerlid dat een bijvoeglijk naamwoord is, zoals *Belgisch, Frans, Latijns, Nederlands, Vlaams, Hoog, Laag, Centraal, Nieuw*, een zelfstandig naamwoord dat een windstreek aanduidt, zoals *Noord, Oost, Zuid, West*, en het woord *Midden*. Dat linkerlid krijgt eveneens een hoofdletter wanneer het deel uitmaakt van een aardrijkskundige naam. Enkele voorbeelden:

Belgisch-Limburg, Frans-Guyana, Latijns-Amerika, Nederlands-Indië, Vlaams-Brabant, Hoog-België, Midden-Amerika, Centraal-Afrika, Nieuw-Zeeland, Wit-Rusland, Noord-Brabant, Oost-Azië, Zuid-Holland, West-Afrika

Samenstellingen, afleidingen en flexievormen behouden het liggend streepje.

Voorbeelden:

Frans-Guyanaonderzoek, Frans-Polynesiër, Latijns-Amerikacollege, Latijns-Amerikaans, Wit-Rus, Wit-Russisch, Noord-Brabander, Noord-Brabants, Zuid-Afrikabezoeker, Zuid-Afrikaan, Zuid-Afrikaans

Als het bijvoeglijk naamwoord verbogen is, blijft de spatie in samenstellingen met de aardrijkskundige naam bewaard, maar krijgen afleidingen met de onverbogen vorm van het bijvoeglijk naamwoord een streepje.

Voorbeelden:

Nederlandse Antillen, Nederlandse Antillenreis, Nederlandse Antillenachtig, maar: Nederlands-Antilliaan, Nederlands-Antilliaans
Twentse Achterhoek, Twentse Achterhoekboerderij, maar: Twents-Achterhoeks

Opmerkingen

a) Meervoudig samengestelde namen worden, afhankelijk van de betekenis, met de overeenkomstige (een of meer) streepjes gespeld. Voorbeelden:

Zuid-Oost-Azië (in de betekenis *het zuiden van Oost-Azië*), *Zuid-West-China*
Zuidoost-Azië (in de betekenis *het zuidoosten van Azië*), *Zuidwest-China*

b) Enkele oudere historische namen en samenstellingen en afleidingen worden zonder liggend streepje aaneengeschreven. Enkele voorbeelden:

Hoogkarspel, Hoogkarspelgids, Hoogkarspelse, Nedersaksen, Nedersaksisch, Nieuwpoort, Noordbergumer, Noordzee, Oostduinkerke, Oostvoorne, Westfalen, Westmeerbeek, Weststellingwerf

8.4.3.3 Stromingen met een samengestelde naam

nevenschikkend

Tweeledige adjectivische samenstellingen (linker- én rechterlid zijn bijvoeglijk naamwoord) waarmee een religieuze, politieke of levensbeschouwelijke strekking wordt beschreven, waarbij elk van beide leden afzonderlijk een religieuze, politieke of levensbeschouwelijke strekking beschrijft en waarbij de leden in principe omwisselbaar zijn, worden als een nevenschikking van gelijkwaardige leden beschouwd en krijgen een liggend streepje. Enkele voorbeelden:

burgerlijk-liberaal, liberaal-burgerlijk, doopsgezind-christelijk, christelijk-doopsgezind, evangelisch-luthers, luthers-evangelisch, gereformeerd-fundamentalistisch, fundamentalistisch-gereformeerd, joods-christelijk, christelijk-joods, liberaal-conservatief, conservatief-liberaal, orthodox-protestants, protestants-orthodox, protestants-christelijk, christelijk-protestants, rechts-populistisch, populistisch-rechts, rechts-radicaal, radicaal-rechts, rooms-rood, rood-rooms, vrijzinnig-democratisch, democratisch-vrijzinnig

De regel geldt ook voor samenstellingen waarvan het eerste lid een geo-etnische aanduiding is en het tweede lid een religieuze, politieke of levensbeschouwelijke strekking noemt. Enkele voorbeelden:

Arabisch-nationalistisch, Grieks-orthodox, Nederlands-hervormd, Russisch-orthodox, Vlaams-nationalistisch, oosters-orthodox, rooms-katholiek

Indien de tweeledige adjectivische samenstelling een streepje krijgt, wordt dat streepje ook in de overeenkomstige substantivische samenstellingen, en in afleidingen daarvan geschreven. Enkele voorbeelden:

- *evangelisch-lutheraan, orthodox-protestant, rechts-radicaal, links-extremist, Vlaams-nationalist*
- *evangelisch-lutheranisme, orthodox-protestantisme, rechts-radicalisme, rechts-radicalistisch, links-extremisme, Vlaams-nationalisme, rooms-katholicisme*

specificerend

In de volgende samenstellingen met als tweede lid een bijvoeglijk naamwoord of een zelfstandig naamwoord zijn de leden niet omwisselbaar. Het zijn specificerende samenstellingen en ze volgen dus de regel van aaneenschrijven. Enkele voorbeelden:

- bijvoeglijk naamwoord:
centrumlinks, extreemrechts, nieuwrechts, oerconservatief, onrooms, radicaalfeministisch, radicaalmarxistisch, rechtspolitiek, ultrarechts
- zelfstandig naamwoord:
centrumdemocraat, christendemocraat, cowboykapitalisme, cryptofascist, eurodemocratie, hindoeifundamentalist, Hutumilitant, islamfundamentalist, jongliberaal, moslimextremisme, nationaalsocialisten, neocommunist, oerconservatief, salonsocialist, sociaaldemocraat, sociaaldemocratie

De voorgaande samenstellingen moeten onderscheiden worden van stromingen of aanhangers daarvan die door middel van een woordgroep benoemd worden.

Voorbeelden:

- bijvoeglijk naamwoord: *extreem autoritair, extreem conservatief, militant feminist*
- zelfstandig naamwoord: *democratisch socialisme, democratisch socialist, extreem conservatisme, militant feminist, militant moslim, orthodox communisme, orthodox protestantisme*

Dat het hier om woordgroepen gaat, kan blijken uit de eventuele verbuiging van het bijvoeglijk naamwoord, de mogelijkheid van meervoudsvormen en dergelijke: *het democratische socialisme, militante feministen, een militante moslim*.

Op die manier moet onderscheiden worden tussen gelijkkluidende maar verschillend geconstrueerde vormen, zoals *orthodox-protestantisme* (de nevenschikkend gevormde naam van een stroming) en *orthodox protestantisme* (woordgroep: elke vorm van protestantisme die zuiver in de leer is).

8.4.3.4 Andere samenstellingen

nevenschikkend

Sommige substantivische en adjectivische samenstellingen worden door de meeste taalgebruikers als een verbinding van gelijkwaardige, en dus omwisselbare leden beschouwd. Ze krijgen dus een liggend streepje. Enkele voorbeelden:

- *acteur-regisseur, café-restaurant, directeur-eigenaar, getuige-deskundige, hotel-restaurant, journalist-arts*
- *los-vast, paars-groen, zwart-wit, bestuurlijk-technisch, christelijk-historisch, cultureel-maatschappelijk, economisch-monetair, historisch-cultureel, klinisch-wetenschappelijk, literair-historisch, magisch-realistisch, medisch-administratief, medisch-specialistisch, mentaal-cultureel, militair-politiek, parlementair-politiek, politiek-diplomatiek, politiek-filosofisch, sociaal-religieus, socialistisch-realistisch, technisch-wetenschappelijk*

specificerend

Volgens de algemene regel van het aaneenschrijven van samenstellingen schrijft men:

bitterzoet, bitterzout, privaatrechtelijk, publiekrechtelijk, zoetzuur, zuurzoet

Bepaalde vaste verbindingen, veelal gelexicaliseerd, worden als spatiewoord geschreven. Vaak is moeilijk uit te maken of zo'n vaste verbinding een woordgroep of samenstelling is. Het betreft gevallen waarbij het eerste lid een bijvoeglijk naamwoord is en het tweede een zelfstandig naamwoord dat een discipline, beroep of de beoefenaar ervan noemt. Voorbeelden:

administratief recht, civiel ingenieur, civiel recht, civiel technicus – civiele techniek, fiscaal specialist, historisch taalkundige – historische taalkunde, literair historicus, moleculair bioloog – moleculaire biologie, het Romeinse recht, sociaal ecooloog – sociale ecologie, sociaal geneeskundige – sociale geneeskunde, sociaal geograaf – sociale geografie, sociaal psycholoog – sociale psychologie, sociaal rechercheur – sociale recherche, sociaal wetenschapper – sociale wetenschap

De hiermee samenhangende bijvoeglijke naamwoorden worden volgens de regel aaneengescreven:

administratiefrechtelijk, civielrechtelijk, civieltechnisch, fiscaalspecialistisch, historischtaalkundig, moleculairbiologisch, populairwetenschappelijk, sociaalecologisch, sociaalfiscaal, sociaalgeneeskundig, sociaalgeografisch, sociaalkritisch, sociaalpsychologisch, sociaalwetenschappelijk

Sommige woorden kunnen zowel een nevenschikkende als een specificerende interpretatie en hierdoor twee schrijfwijzen hebben. Voorbeelden:

- *historisch-taalkundig* (historisch en taalkundig bekeken) – *historischtaalkundig* (uit het oogpunt van de historische taalkunde)
- *politiek-filosofisch* (politiek én filosofisch) – *politiekfilosofisch* (uit het oogpunt van de politieke filosofie)
- *sociaal-economisch* (met betrekking tot zowel het sociale als het economische, vergelijk instellingen als SER en SERV) – *sociaaleconomisch* (het economische benaderd vanuit een sociale invalshoek; synoniem: *socio-economisch*)

8.5 Samenstellingen en afleidingen bij grondwoorden die een liggend streepje of spatie hebben

Voor samenstellingen en afleidingen met grondwoorden die zelf al een liggend streepje of spatie hebben, gelden de volgende regels.

8.5.1 Linkerdeel is eigennaam

Het is eigen aan eigennamen dat ze zo weinig mogelijk variatie in de schrijfwijze vertonen. Eigennamen worden daarom zo veel mogelijk gelijkvormig gespeld (zie 3.3.1), ook wanneer ze als deel in een samenstelling worden opgenomen, wanneer er een afleiding van wordt gemaakt, of wanneer ze geflecteerd worden.

De spatie in eigennamen, met name persoonsnamen, plaatsnamen en merknamen, die in principe door hun hoofdletters als eenheid herkenbaar zijn, blijft behouden bij samenstelling, afleiding en flexie. Die namen krijgen dus geen liggend streepje tussen hun samenstellende delen. Het rechterdeel van de samenstelling, of het achtervoegsel, wordt aaneengeschreven aan het eind van de eigennaam. Enkele voorbeelden:

- *Abu Dhabireis, Los Angelessouvenir, Middellandse Zeegebied, Sierra Leonediamant, Tel Avivavontuur*
- *Agnes Sorelportret, Eerste Kamerzitting, Koningin Beatrixestafette, Koningin Paolatoernooi, Pieter Paul Rubenshuis, Rode Kruispost, het tweede Tante Kaatboek*
- *Côte d'Orchocolade, Douwe Egbertskoffie, Van Dalewoordenboeken*
- *Dode Zeeachtig, Johannes Vermeerachtig*
- *Ave Mariaatje, Costa Ricaanse, New Yorker, Sri Lankaan*
- *tien Johannes Vermeers, New Delhi's, er zijn geen twee New Yorks, de Van den Bossches*

De gelijkvormigheid geldt ook voor samenstellingen, afleidingen en flexie met een grondwoord dat al een liggend streepje bevat. Enkele voorbeelden:

- *de Baillet-Latourlaan, de De Bruin-Hermansvilla, de InBev-Baillet-Latourprijs, Nieuw-Zeelandtocht*
- *Nederlands-Limburgs, Noord-Hollandse*

8.5.2 Linkerlid is spatiewoord met cijfer, letter of symbool

Samenstellingen met speciale tekens (zie 8.4.1) worden zo veel mogelijk gelijkvormig gespeld (zie 3.3.1), ook wanneer ze als deel in een samenstelling worden opgenomen, wanneer er een afleiding van wordt gemaakt, of wanneer ze geflecteerd worden.

Wanneer het linkerlid van de samenstelling een spatiewoord is dat eindigt op een symbool, cijfer of letteraanduiding, blijft de spatie behouden en wordt een liggend streepje geschreven tussen het symbool, het cijfer of de letteraanduiding van het spatiewoord en het tweede lid van de nieuwe samenstelling. Voorbeelden:

cup A-figuur, diabetes type 2-patiënt, Elizabeth I-regime, havo 4-leerling, hepatitis B-injectie, jaren 60-film, Karel I-sigaar, Karel I-sigaartje, Koning Albert II-laan, Lodewijk XV-meubel, Malcolm X-verhaal, Peugeot 307-fabriek, post 9/11-generatie, vitamine C-kuur, Wereldoorlog I-poëzie

Wanneer het linkerlid van de samenstelling een spatiewoord is dat begint met een symbool, cijfer of letteraanduiding, blijft de spatie in het linkerlid behouden en wordt het rechterlid van de samenstelling aan het spatiewoord vast geschreven. Enkele voorbeelden:

1 aprilgrap, 1 aprilgrappen, 11 juliviering, 11 novemberoptocht, 50 eurobiljet, 8 uurjournaal, 40 urenwerkweek (40-urige werkweek met koppelteken wegens samenstellende afleiding, zie 8.2)

8.5.3 Uitheemse spatiewoorden

De delen van een (1) gelexicaliseerde vaste verbinding in de vorm van (2) een uitheems spatiewoord die (3) samen geen eigennaam vormen (bijvoorbeeld *a capella*), worden omwille van de leesbaarheid in samenstellingen en afleidingen door een streepje met elkaar verbonden. Daarin verschillen ze van gewone Nederlandse woorden (bijvoorbeeld *oudemannenhuis*) waarvan de delen aan elkaar vast worden geschreven. Het laatste deel van het uitheemse spatiewoord wordt aan het volgende Nederlandse woord of achtervoegsel gehecht. Enkele voorbeelden:

- *a capella, ad hoc, ad interim, at home, ex libris, in vitro, pro Deo, anorexia nervosa, doctor honoris causa, fin de siècle, haute couture, laisser faire*
- *a-capellakoor, ad-hocbeslissing, ad-interimaanstelling, at-homegevoel, déjà-vugevoel, ex-libriscatalogus, in-vitrofertilisatie, pro-Deoadvocaat, anorexia-nervosapatiënt, doctor-honoris-causakandidaten, fin-de-siècleverhaal, haute-couturewinkel, laisser-fairementaliteit*
- *a-priorisch, fin-de-siècleachtig*

Merk op dat de oorspronkelijke spelling, dus met spatie, van dergelijke spatiewoorden behouden blijft in de volgende twee gevallen (zie ook 8.6):

a wanneer de woordgroep tot een andere grammaticale categorie (woordsoort) gaat behoren:

het a priori, de a priori's, het à propos

b in het verkleinwoord en in de meervoudsvorm:

Ave Mariaatje, ex librisje

doctores honoris causa, ex librissen, haute coutures

Voor samenstellingen en afleidingen met Engelse woorden, spatiewoorden en woordgroepen, zie verder ook 8.7.

8.6 Woordgroepen, spatiewoorden, samenkoppelingen en samentrekkingen

8.6.1 Algemeen

Het is een zeer algemene regel (zie 3.2.1) dat spaties worden geplaatst tussen woorden die samen een woordgroep of zin vormen. Dit geldt ook voor woordgroepen die bestaan uit een woord gevolgd door een letter, of een woord dat wordt voorafgegaan of gevolgd door cijfers, en voor woordgroepen van vreemde herkomst. De oorspronkelijke spelling van woordgroepen van vreemde herkomst wordt behouden wanneer het woord van grammaticale categorie verandert en als één woord wordt opgevat, en in de meervoudsvormen en verkleinwoorden daarvan (zie ook 8.5.3). Enkele voorbeelden:

- *23 november 1964, academische ziekenhuizen, ad hoc, at home, blijf van mijn lijf!, die gele stoelen, doe het zelf, Elizabeth I, ex libris, extra aandacht, havo 4, hepatitis B, huis aan huis, Kim Poels, lagere school, staakt het vuren!* (maar: *het staakt-het-vuren*, zie 8.6.4), *veel te ver, vitamine C, vrijwel uitsluitend*
- *het a priori, de a priori's, onze alter ego's, het Ave Mariaatje*

8.6.2 Werkwoordelijke uitdrukkingen

Werkwoordelijke uitdrukkingen worden in de regel als woordgroep behandeld wanneer het werkwoord in de infinitiefvorm staat:

in der minne regelen, het in der minne regelen, ter beschikking stellen, het ter beschikking stellen, ter aarde bestellen, het ter aarde bestellen, tot stand komen, het tot stand komen, boe roepen, het boe roepen, nee schudden, het nee schudden, ja knikken, het ja knikken (zie ook 8.4.2.3 voor *jaknikken*)

Wanneer van de werkwoordelijke uitdrukking een zelfstandignaamwoordgroep met de *-ing*-vorm van het werkwoord is gevormd, of met het voorvoegsel *ge-*, wordt het geheel als één woord opgevat en aaneengeschreven:

inderminneregeling, terbeschikkingstelling, teraardebestelling, totstandkoming boegeroep, jageknik, neegeschud

8.6.3 Samentrekkingen

Bij samentrekking valt een bepaald deel bij een van de leden van een woordgroep weg, terwijl hetzelfde deel bij het andere lid aanwezig blijft. Zo staat *korte- of langetermijnoplossingen* voor *oplossingen op de korte termijn of oplossingen op de lange termijn*. Op de plaats van het weggelaten deel wordt een liggend streepje met de functie van *weglatingsteken* geschreven, en tussen de leden van de woordgroep worden spaties geschreven. Enkele voorbeelden:

- *bak- en braadboter* (boter voor bakken en andere boter voor braden; dit verschilt dus van de samenstelling (zie 8.6.4), *bak-en-braadboter*, boter voor zowel bakken als braden)
- *drie- en vierlingen*
- *in- en output*
- *lichtblauw of -groen*
- *noch eet- noch drinkbaar*
- *op- en aanmerkingen*

- *peper- en zoutvaatje* (twee vaatjes, namelijk een pepervaatje en een zoutvaatje, verschillend van *peper-en-zoutstel*, wat één enkel stel is)
- *room- of melkachtig*
- *vliegtuigtrap of -vleugels*
- *zowel tafelblad als -poten*

8.6.4 Samenkoppelingen

Samenkoppelingen zijn complexe woorden die tussen woordgroep en samenstelling in zitten: het zijn van oorsprong woordgroepen die een sterker gelexicaliseerd karakter gekregen hebben of althans een vaste verbinding vormen (zie ook 3.2.1). Taalkundig gesproken zijn er dan ook argumenten om scheidbaar samengestelde werkwoorden, bijvoorbeeld *weglopen*, op te vatten als samenkoppelingen. In de spelling worden ze niettemin behandeld op de wijze van samenstellingen. Soms laat zich niet duidelijk onderscheiden of het voorliggende woord een samenkoppeling dan wel een (nevenschikkende) samenstelling betreft. Samenkoppelingen worden vrijwel altijd met **liggende streepjes** in plaats van met spaties geschreven, waardoor de nauwe verbondenheid van de onderdelen van een samenkoppeling uitgedrukt wordt.

Voor **samenkoppelingen** gelden de volgende vijf regels.

1) Er staan liggende streepjes tussen de leden van een woordgroep om uit te drukken dat deze leden een vaste verbinding of samenkoppeling vormen. Enkele voorbeelden:

duivel-doet-al, jan-in-de-zak, jan-van-gent, juffertje-in-'t-groen, kruidje-roer-me-niet, lelietje-van-dalen, loop-in-'t-lijntje, luitenant-ter-zee, pietje-de-voorste, schout-bij-nacht, spring-in-'t-veld, het staakt-het-vuren (naast de uitroep: *staakt het vuren!*), *vergeet-me-niet*

Enkele voorbeelden met als tweede lid het werkwoord *zijn*: *het anders-zijn, het mens-zijn, het sociaal-zijn, het vrouw-zijn*

2) Sommige samenkoppelingen gedragen zich als nevenschikkende samenstellingen waarvan de gelijkwaardige delen door *en* nevenschikkend worden verbonden; ze worden ook met liggende streepjes gespeld. Enkele voorbeelden:

kop-en-schotel, paard-en-kar, half-en-half, half-om-half, kant-en-klaar, heen-en-weer, op-en-top

3) Wanneer het linkerdeel van een samenstelling een samenkoppeling of nevenschikkende samenstelling is, worden linker- en rechterdeel standaard aaneengeschreven; een facultatief streepje tussen beide delen ter verduidelijking is zoals altijd toegestaan. Enkele voorbeelden:

- *bak-en-braadboter* (boter voor zowel bakken als braden), *blijf-van-mijn-lijfhuis, doe-het-zelfzaak, glas-in-loodraam, gooi-en-smijtfilm, hand-en-spandiensten, heen-en-weerdienst, huis-aan-huisblad, kat-en-muispelletje, klok-en-hamerspel, kop-en-schotelverzameling, kruidje-roer-me-nietgedrag, lelietjes-van-dalenboeket, luitenant-ter-zeeschool, mond-en-klauwzeer, mond-op-mondbeademing, nek-aan-nekrace, normen-en-waardendiscussie, paard-en-karwedstrijd, peper-en-zoutstel, staakt-het-vurenbevel*

- *het Aarle-Rixtelfestival, basen-zuurevenwicht, zuur-basenevenwicht, de Flesch-Doumaleesbaarheidformule, hotel-restaurantbranche, kop-hals-rompboerderij, maag-darmkanaal, rood-wit-blauwvlaggen, woon-werkverkeer, zwart-witfoto*

Let wel: bij samenstellingen met een samenkoppeling als linkerdeel als in *normen-en-waardendiscussie*, *zuur-basenevenwicht* is geen sprake van tussenletters (zie daarvoor 7.2.1.4a).

Een vuistregel die kan helpen bij het beslissen of een woordgroep een samen-koppeling dan wel een samentrekking is, is dat men *en* vervangt door *of*. Lukt dat, dan gaat het om een samentrekking; lukt de vervanging met *of* niet, dan gaat het om een samen-koppeling. Wanneer we het hebben over likeur gemaakt als mix van appels en peren spreken we van een samen-koppeling in *appel-en-perenlikeur*. Wanneer we het hebben over een likeur gemaakt van appels, en een andere likeur gemaakt van peren hebben we te maken met een samentrekking in *appel- en perenlikeur* (*appellikeur en perenlikeur*). In het laatste geval kan *en* door *of* vervangen worden.

4) Het opnemen van een toevallige, niet-gelexicaliseerde woordgroep als linkerdeel van een samenstelling kan er ook toe leiden dat die woordgroep in het kader van die samenstelling als samen-koppeling wordt opgevat en dus koppeltekens krijgt. Het resultaat komt overeen met de beregeling in het vorige punt. Voorbeelden: *hoop-op-papierenactie, stoppen-met-rokenprogramma*

5) Een afleiding of verbogen vorm van een samen-koppeling of nevengeschikte samenstelling wordt volgens dezelfde systematiek gespeld. Het afleidings- of flexieachtervoegsel wordt aan het voorgaande vast geschreven. Voorbeelden: *- laag-bij-de-gronds, vergeet-me-nietje, het geheel-en-weer*
- jan-van-genten, lelietjes-van-dalen, pietjes-de-voorst, schouten-bij-nacht
- Aarle-Rixtels, Aarle-Rixtelse, hotel-restaurants

8.7 Engelse leenwoorden

8.7.1 Inleiding

Het Nederlands telt tal van aan het Engels ontleende woorden: enkelvoudige, samen-stellingen en afleidingen. Ze worden in Nederlandse grammaticale constructies opgenomen, er worden samenstellingen en afleidingen mee gemaakt en ze worden verbogen en vervoegd, dit alles volgens de regels van het Nederlands.

Voor de schrijfwijze resulteert dit in de praktijk in een mix van Engelse en Nederlandse schrijfwijzen. Het basisprincipe is dat de spellingregels van het Nederlands worden toegepast waar dit enigszins kan. Dat wordt geïllustreerd in de woordvorming en/of schrijfwijze van meervoudsvormen als *baby's* (Engels: *babies*) of van werkwoordsvormen (zie 4.8), zoals *hij brakete* (Engels: *he braked*).

Bij samengestelde woorden valt op hoezeer de schrijfwijze van een woord in het Engels kan variëren, bijvoorbeeld *laser printer, laser-printer, laserprinter*. In het Nederlands gaat de voorkeur uit naar *laserprinter*, dat wil zeggen, naar de schrijfwijze die het meest aansluit bij de spellingsystematiek van het Nederlands, te weten 'zo veel mogelijk aaneenschrijven'.

Sommige Engelse samenstellingen in de vorm van een woord met spaties of liggende streepjes, en woordgroepen die incidenteel in een Nederlandse tekst worden gebruikt, zijn zogenoemde gelegenheidsontleningen. Ze behouden hun Engelse spelling, met spaties of streepjes als in het Engels, of juist geen trema waar het Nederlands dat verlangt (bijvoorbeeld *reinforcement*, bekrachtiging). Zulk gelegenheidsgebruik wordt vaak gemarkeerd met aanhalingstekens of door cursivering. Naarmate een Engels woord vaker wordt gebruikt, worden minder van zulke markeringen gebruikgemaakt.

Wanneer een vreemd woord ingeburgerd raakt, worden gaandeweg de regels voor de Nederlandse spelling toegepast. De oorspronkelijke spaties en/of streepjes verdwijnen daardoor. Dit is een geleidelijk proces, dat zich woord voor woord voltrekt. Enkele jaren geleden dook '*designer baby*', meervoud '*designer babies*', een enkele keer met aanhalingstekens in een Nederlandse tekst op, nadien zonder aanhalingstekens en met de Nederlandse meervoudsvorm *designer baby*'s. Intussen is het zozeer ingeburgerd, dat de schijfwijze *designerbaby*, *designerbaby*'s de vorige geleidelijk is gaan verdringen. Bij *designerdrug* in plaats van *designer drug* is dat al vroeger gebeurd.

Niettemin zijn er ook Engelse vormen die hun Engelse schrijfwijze nog altijd bewaard hebben en zich aan de regels in de hiernavolgende paragrafen onttrekken.

Enkele voorbeelden:

back-wounding calumny (Shakespeare), *chief technical officer*, *critical path method*, *dead end job*, *electronic data processing*, *five o'clock tea*, *floating rate notes*, *life sentence*, *old boy network*, *old boys network*, *public relations officer*, *stiff upper lip*, *white collar worker*, *world wide web*

De aanpassing van zulke woorden aan de Nederlandse spelling verloopt bij de ene taalgebruiker sneller dan bij de andere. Daardoor kunnen de spaties in sommige van deze voorbeelden bij een deel van de taalgebruikers nu reeds wegvallen, misschien ook wel naar analogie van vergelijkbare meer aangepaste vormen. Voorbeelden:

lifesentence (vergelijk *lifeline*, *lifestyle*), *publicrelationsofficer* (vergelijk *humanresourcesmanager*)

De beregeling van de schrijfwijze van aan het Engels ontleende woorden vormt onvermijdelijk een grijs gebied door het geleidelijke verloop van deze inburgering. De regels in 8.7 zijn daarom niet absoluut, maar beschrijven veeleer tendensen die in de praktijk van dit natuurlijke ontwikkelingsproces kunnen worden waargenomen.

8.7.2 Algemene regels

1) Wat in het Engels al wordt aaneengeschreven, wordt niet gescheiden door een spatie of een liggend streepje. Enkele voorbeelden:

backstage, *birthplace*, *commonplace*, *lambskin*, *onstage*, *pullover*, *showroom*, *thundercloud*, *uppercut*, *whodunit*

2) Ter wille van de leesbaarheid kan zoals in andere Nederlandse woorden (zie 8.3) een facultatief liggend streepje worden gebruikt. Enkele voorbeelden:

bodyart – *body-art*, *multiplechoicetest* – *multiplechoice-test*, *musichall* – *music-hall*, *would-beschrijver* – *would-be-schrijver*

3) Samenstellingen bestaande uit gelijkwaardige, nevengeschikte delen hebben een liggend streepje tussen die delen. Dat geldt ook voor woordgroepen die bestaan uit

nevenschikte leden die zijn verbonden door *and* of *'n*, en voor samenstellingen.

Enkele voorbeelden:

- *bar-dancing, Dow-Jones, gin-tonic, singer-songwriter, trainer-coach*
- *alive-and-kicking, cash-and-carry, checks-and-balances, ups-and-downs, trial-and-error, rock-'n-roller*
- *catch-as-catch-can, up-to-date*

De schrijfwijze blijft bewaard wanneer zo'n samenstelling of samenstelling als linkerlid in een samenstelling wordt opgenomen. Voorbeelden:

bar-dancingeigenaar, Dow-Jonesindex, gin-tonicliefhebber, cash-and-carrybedrijf, trial-and-erroraanpak

4) De Nederlandse spellingregels over een liggend streepje bij klinkerbotsing, afkortingen, losse letters en hoofdletters gelden ook voor Engelse samenstellingen.

Enkele voorbeelden:

- *demi-john* (Engels: *demijohn*), *re-engineering, trade-union*
- *cd-rw, dvd-writer, e-mail, e-mailadres, e-business, e-zine, g-spot, i-mode, pay-tv, reality-tv*
- *T-bonesteak, CAT-scan*

Gelegenheidsontleningen, zoals *reinforcement*, onttrekken zich aan deze regels.

5) Bij reduplicatie of bijna-reduplicatie wordt aaneengeschreven, ook wanneer het Engels een liggend streepje of spatie heeft. Enkele voorbeelden:

- *boogiewoogie* (Engels: *boogie-woogie*), *bushbush, byebye, dumdum, fiftyfifty, goodygoody, walkietalkie*
- *gogogirl* (Engels: *go go girl, go-go girl*)

8.7.3 Specifieke regels

Naast de algemene regel van aaneenschrijven zijn er enkele specifieke regels die onderscheid maken op basis van de aard van het meest rechtse element van het samengestelde woord. Dit element kan zijn:

- 1 een zelfstandig naamwoord (in tweeledige en in meerledige samenstellingen);
- 2 een partikel (voornamelijk een voorzetsel);
- 3 een andere woordsoort

8.7.3.1 Een zelfstandig naamwoord

Er is een verschil tussen tweeledige en meerledige samenstellingen.

A. Tweeledige samenstellingen

Wanneer het rechterlid een zelfstandig naamwoord is, geldt de basisregel dat er aaneen wordt geschreven, echter met inachtneming van de verderop volgende speciale gevallen. Voorbeelden:

accesstime, accountdirector, accountmanager, actionpainter, afterbeat, afterdinner, airbag, assetmanagement, backslash, bartender, bestseller, bigshot, blackjack, blueprint, bodyart, bomburst, bookmark, braindrain, bungeejumping, bullshit, businessclass, businessplan, bypass, carjacking, cashflow, cateringservice, contentmanager, coverstory, cruisecontrol, cruisemissile, crosscountry, cyberspace, deadline, dealingroom, debatingclub, designerdrug, dinnerjacket, drycleaning, economyclass, eyeopener, executiveboard, fastback, fastfood, firewall, fitnesscenter,

flowerpower, floormanager, foodprocessor, floppydisk, floppydrive, freefight, freelance, fulltime, gocart, goodwill, handsfree, hardcover, hardware, hightech, homecomputer, hotlist, hotshot, hotspot, hotdog, imagebuilding, incrowd, indoor, inline, input, insider, intercity, interface, jamsession, keynote, laserprinter, lifestyle, lumpsum, manpower, meritgoods, musichall, oneliner, online, onshore, offday, offline, offshore, offside, overstatement, outlaw, outdoor, outsider, pacemaker, paperclip, peterprinciple, pilotstudy, plateservice, poleposition, primetime, proxyserver, salesmanager, sciencefiction, sensitivitytraining, sexappeal, shortlist, shorttrack, showroom, sixpack, skinhead, softdrug, software, steeplechase, surpriseparty, suspensestory, suitcase, stockbroker, stockexchange, taskforce, technologyassessment, touristclass, twoseater, uptempo, undercover, underdog, understatement, voicemail, weightwatcher, wiseguy

Er wordt echter een spatie of een liggend streepje geschreven in het geval van gelegenheidsontleningen (zie 8.7.1).

Speciale gevallen

Een spatie of een liggend streepje wordt eveneens geschreven als het linkerlid van de samenstelling tot een van de hiernavolgende categorieën behoort.

a) Een rangtelwoord

In het geval van een rangtelwoord wordt een spatie geschreven. Voorbeelden:
first class, first lady, first rate, second opinion, second hand

b) Een genitief

Engelse samengestelde woorden met een 's-genitief worden met een spatie geschreven. Voorbeelden:
bird's eye, bull's eye, gentleman's agreement, hell's angel, writer's block

c) no of non

Bij woorden met *no-* of *non-* wordt net zoals bij analoge Nederlandse woorden (zie 8.4.2.1) een liggend streepje geschreven. Voorbeelden:

- *no-iron, no-flyzone, no-goarea, no-nonsense*
- *non-fiction, non-profit*

d) Sommige bijvoeglijke naamwoorden

Er wordt niet aaneengeschreven wanneer het linkerlid een bijvoeglijk naamwoord met een van de volgende kenmerken is:

i) het linkerlid is een polysyllabisch Engels bijvoeglijk naamwoord

Wanneer het linkerlid in de uitspraak uit meer dan één syllabe bestaat, wordt een spatie geschreven. Voorbeelden:

acid jazz, artificial intelligence, American dream, bitter lemon, candid camera, common sense, compact disc, Danish blue, fancy fair, happy end, happy few, human resources, intensive care, Irish coffee, junior manager, minimal art, middle class, multiple choice, open source, public domain, public relations, upper ten, virtual reality

ii) het linkerlid is een monosyllabisch Engels bijvoeglijk naamwoord en draagt niet het hoofdaccent

big bang, big brother, black metal, blue chip, close reading, blind date, dead heat, fair play, foul play, free kick, full house, full speed, grand slam, high society, hot issue, joint venture, last minute, low budget, mixed pickles, new age, pale ale, real time, safe sex, short story, slow motion, split level, white spirit

Let op: wegens een hoofdaccent op het linkerlid worden *bigband, bigshot* door toepassing van de basisregel aaneengeschreven.

iii) het linkerlid maakt deel uit van een samenstellende afleiding

In samenstellende afleidingen met een bijvoeglijk naamwoord en een zelfstandig naamwoord wordt een liggend streepje geschreven. Voorbeelden:

brown-eyed, dirty-minded, double-faced, loose-lipped

e) Een Engelse werkwoordsvorm op *-ing*

Wanneer het linkerlid een vorm op *-ing* is, worden de delen los geschreven als het gaat om een werkwoordsvorm die een activiteit van het tweede element uitdrukt. Zie de parafrases: *coming man – the man is coming; leading lady – the lady is leading; finishing touch – the touch is finishing the x.*

Is dit niet het geval, dan geldt de algemene regel van aaneenschrijven. Enkele voorbeelden:

- *banning order, coming man, finishing touch, founding father, leading lady, managing director, running mate, selffulfilling prophecy, working majority*
- *chewinggum, clearinghouse, dealingroom, fightingspirit, housewarmingparty, killingfield, mailinglist, passingshot, sellingpoint, shoppingcenter, steppingstone, winningmood*

B. Meerledige samenstellingen

Een meerledige samenstelling, bijvoorbeeld *spelregelwijziging, laserprinter-cartridge*, is in feite een tweeledige samenstelling waarbij ten minste één lid zelf al samengesteld is.

Meerledige samenstellingen die gevormd zijn met een Engelse samenstelling als minstens één van de twee leden, volgen het Nederlandse systeem: het al samengestelde lid en de samenstelling in zijn geheel worden aaneengeschreven: *fastfoodketen, intensivecareafdeling, humanresourcesmanager*. Zoals de voorbeelden laten zien, kan het andere lid zowel een Nederlands als een Engels woord zijn.

Het maakt niet uit of de delen van het samengestelde lid aan elkaar (*fastfood*) dan wel met een spatie (*intensive care, human resources*) worden geschreven. Op die manier kunnen meerledige samenstellingen in het Nederlands een andere spelling hebben dan de overeenstemmende Engelse samenstellingen, bijvoorbeeld Engels: *afternoon tea, fast-food restaurant, human resources manager*

Voorbeelden

a) Engelse samenstelling plus Nederlands tweede lid

bigbandmuziek, bigbangtheorie, closereadingmethode, dualbandtelefoon, emptynestsyndroom, firstclassbediening, fullservicebureau, grandslamtoernooi, hightechindustrie, intensivecareafdeling, knowhowovereenkomst, lowbudgetfilm,

newagemuziek, onlineverbinding, onlinewoordenboek, paperbackeditie, parttimebaan, realtimeonderzoek, secondopiniononderzoek, shakenbabysyndroom, sickbuildingsyndroom, sitdownstaking, specialinterestblad, splitlevelwoning, standstillbeginsel, worstcasescenario

b) Engelse samenstelling plus Engels tweede lid

afternoontea, backgroundinformation, cockpitvoicerecorder (cockpit + voicerecorder), desktoppublishing, feelgoodfactor, floppydiskdrive, fourwheeldrive, humanresourcesmanagement, indoortraining, inlineskating, inservicetraining, latenightshow, multiplechoicetest, onemanshow, onenightstand, onewomanshow, opensourcesoftware, parttimejob, playbackshow, publicdomainsoftware, reallifesoap, realtimeperformance

Bij klinkerbotsing zijn de gewone regels geldig. Daarom schrijven we een liggend streepje in de volgende meerledige samenstellingen:

camelnose-effect, inside-information, one-issuepartij, trade-unionlid

Een speciaal geval vormen de meerledige samenstellingen waarvan het eerste deel een Engelse genitiefvorm op - 's bevat. Zij behouden de spaties. Voorbeeld:

bird's eye view

Wanneer een samenstelling met een Engelse genitief- 's op haar beurt in een samenstelling ingebed wordt, worden de spaties in de Engelse woordgroep behouden, en worden linker- en rechterlid standaard aaneengescreven. Voor de leesbaarheid kan tussen linker- en rechterlid altijd een facultatief liggend streepje geschreven worden (zie 8.3). Voorbeelden:

een bird's eye viewjournalist – een bird's eye view-journalist

het writer's blocksyndroom – het writer's block-syndroom

8.7.3.2 Een partikel

Wanneer het rechterlid een partikel is, meestal een voorzetsel, wordt een liggend streepje gespeld. Enkele voorbeelden:

- *stand-by*
- *top-down*
- *all-in, plug-in*
- *add-on*
- *face-off, spin-off*
- *black-out, blow-out, burn-out, hand-out, lay-out, time-out*
- *fly-over*
- *back-up, bottom-up, follow-up, hold-up, pick-up, pin-up, runner-up*

Dat is ook zo wanneer zo'n samenstelling als linkerlid in een meerledige samenstelling ingebed wordt. Voorbeelden:

all-invakantie, back-upbestand, burn-outsyndroom, morning-afterpil, pay-offtime, push-upbeha, stand-upcomedian, time-outproject

Het geldt ook wanneer er met behulp van een achtervoegsel een ander woord van afgeleid wordt, bijvoorbeeld *back-uppen, lay-outen*.

Let wel: het liggend streepje wordt in de volgende woorden ook geschreven wegens klinkerbotsing (zie hoofdstuk 9): *drive-in*, *drive-inwoning*, *close-up*, *make-up*, *make-upremover*

Opmerking

Naarmate zulke woorden in het Nederlands gangbaarder worden, burgeren zij in en worden ze vaker aaneengeschreven. Enkele voorbeelden:

standby, *login*, *plugin*, *addon*, *burnout*, *handout*, *layout*, *layouten*, *backup*, *backuppen*

8.7.3.3 Een andere woordsoort

Samenstellingen met een rechterlid van een andere woordsoort dan zelfstandig naamwoord of partikel worden aaneengeschreven: werkwoord, bijvoeglijk naamwoord, bijwoord. Het geheel kan wel de waarde van een andere woordsoort krijgen. Zo is *shave* een werkwoord maar vormt de samenstelling *aftershave* een zelfstandig naamwoord. Enkele voorbeelden:

- *aftershave*, *bypass*, *download*, *facelift*, *input*, *intake*, *ladyshave*, *offset*, *overflow*, *overkill*, *overlap*, *output*, *prepay*, *readymade*, *selffulfilling*, *selfsupporting*, *timesharing*, *upload*
- *oversized*, *taxfree*
- *breakdown*, *comeback*, *cooldown*, *feedback*, *flashback*, *giveaway*, *knockdown*, *knowhow*, *lookalike*, *meltdown*, *playback*, *sitdown*, *stowaway*
- *havenot*

8.7.3.4 Samenstellingen met *all*

Wanneer het linkerlid van de samenstelling *all* is, wordt *all* aan het eropvolgende zelfstandig naamwoord of bijvoeglijk naamwoord geschreven, terwijl het Engels daar een spatie of een liggend streepje heeft. Enkele voorbeelden:

allday, *allrisk*, *allround*, *allrounder*, *allweather*, *alltime*

Meerledige samenstellingen:

allterrainbike, *allriskpolis*

Het is *all right*, *all clear*, want het gaat hier niet om samenstellingen; *all-in*, *all-over* worden met een liggend streepje geschreven omdat het tweede lid een voorzetsel is.

8.7.3.5 Idiomatische gevallen

Voor een aantal woorden of vaste verbindingen vallen geen sluitende regels te geven. De hierna vermelde schrijfwijze geeft een vrij algemeen voorkomende praktijk in het Nederlands weer. Voorbeelden:

- *break-even*, *break-evenpoint*, *law-and-order*, *he-man*, *post-it*, *would-be*,
- *after all*, *earl grey*, *lady grey*, *lord mayor*, *own goal*, *top secret*
- *alltime high*, *alltime low* (hoogste of laagste beurskoers aller tijden), *Big Ben*, *bachelor of arts*, *benefit of the doubt*, *caviare to the general* ('kaviaar voor het volk'), *cheek to cheek*, *fuck off!*, *for better and for worse*, *hands up!*, *Grand Old Party*, *in a nutshell*, *in the middle of nowhere*, *last but not least*, *made in*, *not done*, *no way*, *off Broadway*, *off the record*, *on speaking terms*, *out of the blue*, *poet laureate*, *point of no return*, *pond sterling*, *Pulitzer Prize*, *slip of the tongue*, *state of the art*, *top of the bill*, *to the point*, *Union Jack*, *wait and see*

9 Klinkerbotsing

9.1 Inleiding

Met ‘klinkerbotsing’ wordt het fenomeen bedoeld in woorden zoals in *auto•ongeval*, *pri•elen*, *olie•import*, waar aan weerszijden van de grens tussen twee lettergrepen een klinkerletter voorkomt. Voor de lezer zou zulke opeenvolging van klinkerletters voor verwarring kunnen zorgen wanneer die opeenvolging ten onrechte als *oo*, *ie* of *ei* gelezen zou worden, , alsof ze tot dezelfde lettergreep behoren en één enkele klinker of tweeklank voorstellen. Twee andere voorbeelden:

<i>o + e</i>	<i>zo-even</i>	twee lettergrepen, en twee klinkergrafemen voor de fonemen /o/ en /e/. Het streepje dient om te onderscheiden van het woord <i>zoeven</i> , met één enkele lettergreep met de digraaf <i>oe</i> voor het klinkerfoneem /u/.
<i>i + e</i>	<i>skiër</i>	twee lettergrepen, en twee klinkergrafemen voor de fonemen /i/ en /ə/. Het trema dient om te voorkomen dat de opeenvolging van <i>i + e</i> zou worden gelezen als één lettergreep met de digraaf <i>ie</i> voor het klinkerfoneem /i/.

Om zulke onbedoelde lezing te voorkomen, wordt naargelang van het geval gebruik-gemaakt van een liggend streepje of een trema. Beide hebben de functie zowel te scheiden als te verbinden, en daardoor de leesbaarheid te verhogen.

De klinkerbotsing is geregeld vanuit het perspectief van de lezer. Omdat het Nederlands tal van lettercombinaties heeft die één klinker of tweeklank voorstellen (*ie*, *ee*, *aa*, *uu*, *eu*, *oe*, *oo*, *ei*, *ij*, *ai*, *ae*, *ui*, *ou*, *au*, *oi* enzovoort), wordt het leesgemak gediend door een speciale voorziening in het geval van klinkerbotsing.

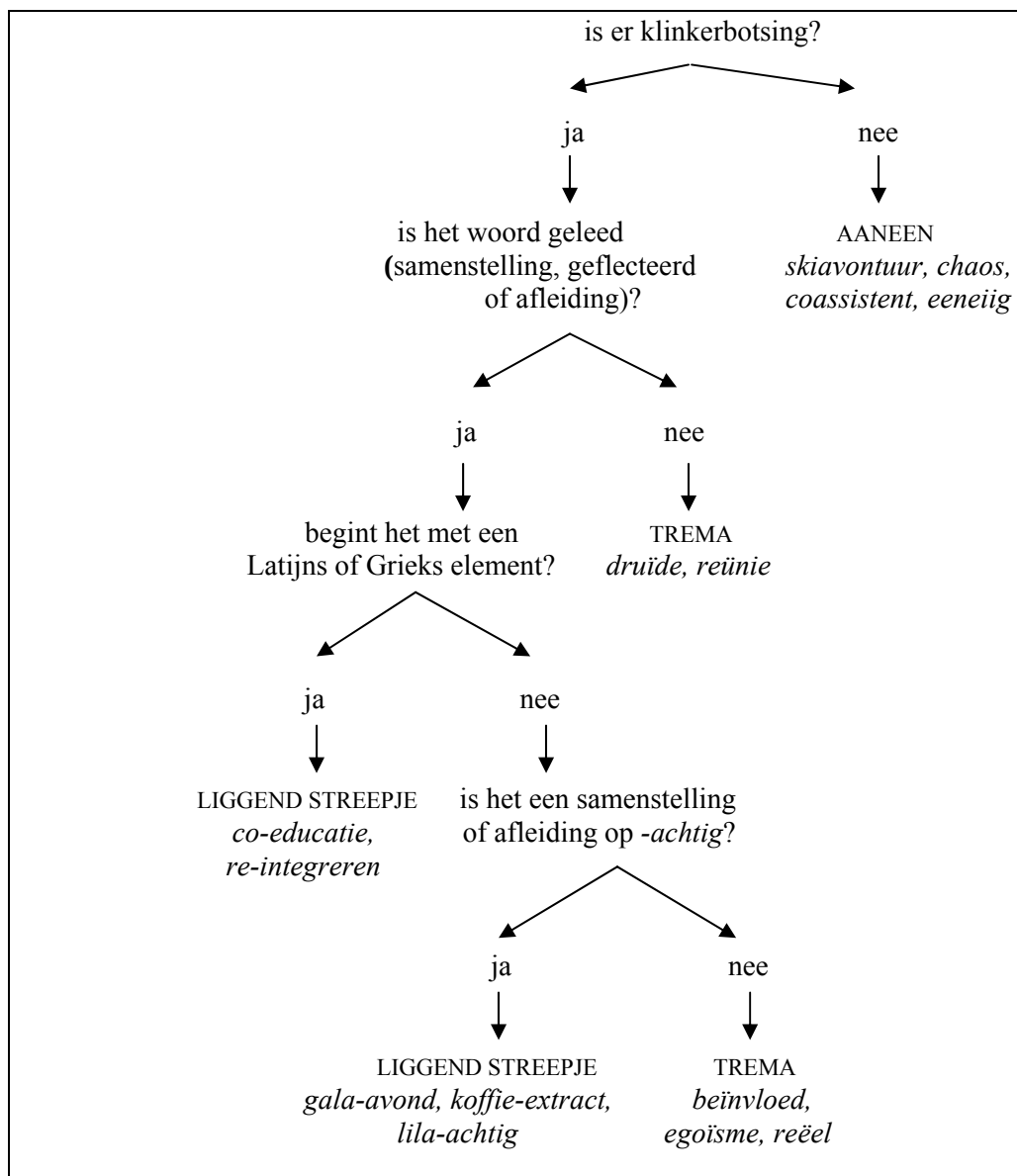
De beregeling van klinkerbotsing onderscheidt systematisch tussen twee grote groepen van gevallen:

- 1 samenstellingen: hier bevinden de botsende klinkers zich op de grens tussen twee delen van een samenstelling. Het begrip samenstelling moet hier in ruime zin opgevat worden en omvat samenstellingen, samenkoppelingen enzovoort waarvan het element links en rechts van de grens een vrij morfeem is (zie 3.1). Complexe (gelede) woorden met het ‘zwarte’ achtervoegsel *-achtig*, of met een linkerelement van Latijnse of Griekse herkomst (bijvoorbeeld *extra-*, *tele-*, *pro-*) worden behandeld als samenstellingen.
Bij klinkerbotsing wordt een liggend streepje geschreven.
- 2 niet-samenstellingen, dat wil zeggen afleidingen, geflecteerde vormen en morfologisch ongelede woorden. Het wezenlijke hier is dat het element links of rechts van de grens geen vrij morfeem is. Het is dan een voor- of achtervoegsel, zoals *-er* in *skiër*, of het is alleen maar een stukje woord zoals *re* en *eel* in *reël*.
Bij klinkerbotsing wordt een trema geschreven.

De keuze tussen deze twee groepen wordt hierna schematisch voorgesteld door middel van een beslissingstabel en een boomdiagram.

beslissingstabel

Vraag	Antwoorden				
is er klinkerbotsing?	ja	ja	ja	Ja	nee
is het woord geleet (is het een samenstelling, afleiding of geflec- teerde vorm)?	ja	ja	ja	Nee	↓
begint het met een element van Latijnse of Griekse oorsprong?	ja	nee	nee	↓	↓
is het een samenstelling of woord op <i>-achtig</i> ?	↓	ja	nee	↓	
	SCHRIJF EEN LIGGEND STREEPJE	SCHRIJF EEN LIGGEND STREEPJE	SCHRIJF EEN TREMA	SCHRIJF EEN TREMA	SCHRIJF AANEEN
Voorbeelden	<i>co-educatie</i> <i>re-integreren</i>	<i>gala-avond</i> <i>koffie-extract</i> <i>lila-achtig</i>	<i>egoïsme</i> <i>beïnvloed</i> <i>judoën</i>	<i>druïde</i> <i>reëel</i>	<i>skiavontuur</i> <i>coassistent</i> <i>chaos</i> <i>eeneiig</i>

boomdiagram**9.2 Klinkerbotsing bij samenstellingen**

De regel luidt als volgt:

Er is klinkerbotsing en dus mogelijke verwarring bij het lezen wanneer bij aaneenschrijven de laatste letter van één lettergreep en de eerste letter van de volgende lettergreep samen één enkele klinker of tweeklank zouden vormen.

Samenstellingen en als samenstelling beschouwde woorden krijgen een streepje bij klinkerbotsing.

Bij klinkerbotsing in andere gevallen dan op de grens tussen delen van een samenstelling wordt een trema geschreven (zie 9.3).

	klinkerbotsing, dus streepje	geen klinkerbotsing, dus geen streepje
1	<i>aa, ae, ai, au</i>	<i>ao</i>
2	<i>ee, ei, eu</i>	<i>ea, eo</i>
3	<i>ie</i>	<i>ia, io, iu</i>
4	<i>oe, oi, oo, ou</i>	<i>oa</i>
5	<i>ui, uu</i>	<i>ua, ue, uo</i>
6	<i>ij</i>	<i>aj, ej, oj, uj</i>
7	<i>ii</i>	<i>iji (ij+i), ijij (ij+ij)</i>
8		<i>ay, ya, ey, ye, iy, yi, oy, yo, uy, yu, yy</i>

Enkele voorbeelden:

- 1 *gala-avond, massa-executie, pagina-indeling, papaja-ijs, gala-uniform, opera-uitvoering*
- 2 *garage-eigenaar, koffie-extract, luxe-editie, ruimte-installatie, politie-inval, vanille-ijs, elite-universiteit, familie-uitje, facsimile-uitgave*
- 3 *mini-essay, samoerai-elite, tjaptjoi-etentje, lawaai-escalatie, kooi-eend, roei-equipe*
- 4 *elektro-encefalogram, zo-even, auto-inbraak, auto-ijzer, radio-omroep, macho-uiterlijk*
- 5 *acajou-inkleuring, bureau-inhoud, milieu-inspectie, menu-uitdraai, milieu-uitgave*
- 6 *gummi-jas, bonsai-jager, barzoi-jacht, lawaai-junk, strooi-jonker, groei-jaar*
- 7 *multi-inzetbaar, ski-internaat, kiwi-ijs, pastei-inhoud, kooplui-initiatief, bonsai-industrie, tjaptjoi-indigestie, lawaai-ijker, kooi-indeling, sproei-installatie*

In de opeenvolging *i + i* in samengestelde woorden als *multi-inzetbaar*, *ski-instructeur*, is strikt gesproken geen sprake van klinkerbotsing, want *ii* vormt vrijwel nooit één enkele klinker. Toch wordt ervan uitgegaan dat *ii* op de grens tussen twee delen van een samenstelling bij de lezer voor verwarring zorgt. Bij niet-samenstellingen (bijvoorbeeld *buiig*, *Wii*, *wiiën*) lijkt er geen leesprobleem te zijn en wordt ook geen trema geschreven (zie 9.3.3).

Voorbeelden van samenstellingen waarin geen sprake is van klinkerbotsing en standaard dus ook geen liggend streepje wordt gespeld:

- 1 *cameraopstelling*
- 2 *autonomieakkoord, carrièreoverweging*
- 3 *geleiachtig, skiavontuur, spreiovertrek, miniurne*
- 4 *videoapparaat*
- 5 *milieuactivist, bureaueigenaar, haikuoverblijfsel*
- 6 *papajajam, lentejas, fotojacht, bureaujob*
- 7 *rijinstructeur, snijijzer*
- 8 *papajayoghurt, dandyachtig, chocoladeyoghurt, babyeczeem, bountyeiland, kiwiyoghurt, polyinterpretabel, avocadoyoghurt, efficiencyonderzoek, parvenuyup, juryuitspraak, cranberryyoghurt*

Het staat de taalgebruiker echter vrij om in samenstellingen en met samenstellingen gelijkgestelde woorden voor een betere leesbaarheid een facultatief koppelteken in te

voegen (zie 8.3), bijvoorbeeld *cameraopstelling* – *camera-opstelling*, *papajam* – *papaja-jam*, *rijinstructeur* – *rij-instructeur*, *snijijzer* – *snij-ijzer*.

Hierbij moet gewezen worden op de volgende gevallen:

9.2.1 Afleidingen op *-achtig*

Afleidingen met het ‘zware’ achtervoegsel *-achtig* worden als samenstelling behandeld en krijgen bij klinkerbotsing een streepje. Enkele voorbeelden:

lila-achtig, *maffia-achtig*

Er is overeenkomstig de regel geen klinkerbotsing in de volgende voorbeelden:

acajouachtig, *caféachtig*, *facsimileachtig*, *hoboachtig*, *lelieachtig*, *lenteachtig*, *toernooiachtig*

9.2.2 Latijnse of Griekse elementen

De regel geldt ook voor als samenstelling behandelde gelede woorden met als eerste lid een Latijns of Grieks element zoals in de volgende (onvolledige) opsomming:

archi, *aero*, *agro*, *anti*, *audio*, *auto*, *bi*, *bio*, *co*, *contra*, *de*, *di*, *duo*, *elektro*, *extra* (buiten), *gastro*, *giga*, *hecto*, *hetero*, *homo*, *hydro*, *hygro*, *intra*, *iso*, *loco*, *macro*, *meso*, *micro*, *mini*, *mega*, *mono*, *morfo*, *multi*, *neo*, *ortho*, *paleo*, *para*, *pre*, *pro*, *proto*, *pseudo*, *quasi*, *recta*, *semi*, *socio*, *supra*, *re*, *retro*, *tele*, *tera*, *thermo*, *topo*, *tri*, *ultra*, *vice*

Enkele voorbeelden:

- 1 *contra-expertise*, *extra-uterien*, *giga-elektronvolt*, *intra-uterien*, *para-universitair*, *tera-elektronvolt*
- 2 *de-escaleren*, *pre-embryo*, *pre-existent*, *pre-industrieel*, *re-integratie*, *re-interpretatie*, *tele-informatie*, *vice-energieminister*, *vice-eersteminister*
- 3 *anti-ideologisch*, *di-ethylether*, *mini-essay*, *multi-interpretabel*, *quasi-intellectueel*, *semi-intellectueel*
- 4 *agro-industrie*, *auto-erotiek*, *bio-energie*, *tri-ethylcitraat*, *tri-exponentieel*, *co-existent*, *co-ouder*, *elektro-encefalogram*, *gastro-enteritis*, *hetero-intoxicatie*, *hydro-elektrisch*, *loco-ondervoorzitter*, *macro-econoom*, *micro-elektronica*, *neo-expressionisme*, *pro-occultistisch*, *proto-oncogen*, *pseudo-islamitisch*, *socio-economisch*, *topo-isomerase*, *mono-universitair*

Geen klinkerbotsing en dus geen streepje in:

- 1 *extraordinair*, *proactief*, *ultralinks*, *extramuraal*, *paramedisch*, *supranationaal*
- 2 *preambulant*, *preklinisch*, *resocialiseren*, *ex-vicepremier*, *viceminister-president*, *vicevoorzitter*
- 3 *antioproerpolitie*, *archineuron*, *biseksueel*, *biochemie*, *minithriller*, *multimedia*, *quasiauthentiek*, *semiautomatisch*
- 4 *aerometer*, *audioapparatuur*, *coassistent*, *codirectrice*, *duobaan*, *hectoliter*, *hygrometer*, *isoglosse*, *mesosfeer*, *morfogenese*, *locoburgemeester*, *macrokosmos*, *monosyllabisch*, *neomarxistisch*, *orthopedagogie*, *paleoantropologie*, *procommunistisch*, *pseudokoper*, *retroactief*, *thermodynamica*

Opmerking

Een woord als *re-unificatie* (herhaalde unificatie) wordt beschouwd als samenstelling, namelijk als een combinatie van *re* in de betekenis van ‘opnieuw’ en *unificatie*, ‘eenmaking’, in tegenstelling tot een woord als *reünie*. Het woord *reünie*

(bijeenkomst van oud-studiegenoten e.d.) wordt niet opgevat als de samenvoeging van de betekenissen van *re* en *unie* en krijgt daarom een trema.

9.2.3 Hoofdletters

Er is geen sprake van klinkerbotsing in woorden waarin de ene klinkerletter als kleine letter en de andere als hoofdletter is geschreven. Het liggend streepje wordt hier om andere redenen (zie 8.4.1) gebruikt. Dit doet zich ook voor met de bovengenoemde Latijnse of Griekse elementen. Enkele voorbeelden:

anti-Iers, CDA-achtig, pre-Engels, pro-Occitaans, NAVO-oefening

9.2.4 Diakritische tekens

Bij het toepassen van de regel worden de diakritische tekens, zoals op *é*, genegeerd. Enkele voorbeelden:

canapé-ijzer, café-eigenaar, café-uitbater, comité-image, privé-eigendom

Geen klinkerbotsing, dus geen streepje in:

caféaanbouw, privéomstandigheden

9.2.5 Zoiets en zo-even

Het woord *zoiets* wordt in tegenstelling tot *zo-even* aaneengeschreven. Het woordbeeld *zoiets* is bij de taalgebruikers zodanig sterk ingeslepen dat de klinkerbotsing hier niet stoort.

9.3 Klinkerbotsing bij niet-samenstellingen

Er wordt onderscheiden tussen klinkerbotsing bij twee en bij drie opeenvolgende klinkerletters. Het tweede geval betreft uitsluitend een combinatie van een enkele klinkerletter en een dubbele klinker (bijvoorbeeld *ie, eu, ei*).

9.3.1 Twee opeenvolgende klinkerletters

Niet als samenstelling beschouwde woorden of woorddelen (afleidingen, flexievormen en morfologisch ongelede woorden) waarin de laatste letter van een lettergreep en de eerste letter van de volgende lettergreep de tekens voor één klinker of tweeklank kunnen voorstellen, krijgen bij klinkerbotsing een trema.

klinkerbotsing, dus trema

- 1 *aa, ae, ai, au*
- 2 *ee, ei, eu*
- 3 *ie*
- 4 *oe, oi, oo, ou*
- 5 *ui, uu*
- 6
- 7

geen klinkerbotsing, dus geen trema

- ao*
- ea, eo, eij*
- ia, io, iu, ii*
- oa*
- ua, ue, uo*
- iji (ij+i)*
- ya, ye, yi, yo*

Voor de volledigheid zijn in de rechterkolom hierboven de lettervolgordes *eij* en *iji* opgenomen, hoewel daar strikt gesproken niet van twee maar drie opeenvolgende letters sprake is, terwijl *j* geen klinkerletter is. Maar ze bevatten de digraaf *ij* die voor de lezer een zeer sterke perceptuele eenheid vormt.

Enkele voorbeelden van klinkerbotsing bij afleidingen, geflecteerde en ongelede woorden:

- 1 *Kanaän, faëton, iaën, tetraëder, cocaïne, archaisch, maïs* (maar er is ook een uitspraakvariant *mais*), *judaïca, Emmaüs*
- 2 *creëren, preëminent, preëemptief, reële, beïnvloeden, deïsme, geüpdatet, reünie, reüsseren*
- 3 *appreciëren, biënnale, conciërge, diëten, essentiële, oliën, patiënt*
- 4 *coëfficiënt, poëzie, coïncidentie, stoïcijn, egoïsme, coöperatie, coöpteren, coördinator, protozoön, Pinthoïs*
- 5 *continuïteit, druïde, fluïde, fluidum, intuïtie, linguïstiek, vacuüm, duïmviraat*

Geen klinkerbotsing en dus geen trema in:

- 1 *aorta, chaotisch*
- 2 *theater, geavanceerd, archeoloog, theorie, bejiveren, geijkt*
- 3 *materialistisch, dia, iaën, biologie, functioneel, genius, geranium, kopiist, sjiitisch*
- 4 *boa, coalitie*
- 5 *situatie, jaguar, duel, continue, intellectuele, duo, virtuositeit*
- 6 *zijg*
- 7 *cyanide, lobbyen, hobbyist, embryo*

De opeenvolging *e + ij* (*bejiveren, geijkt*) wordt niet als klinkerbotsing opgevat, hoewel *e* hier gevolgd wordt door *i* en de medeklinkerletter *j*. Maar het effect van de digraaf *ij* op de lezer is zo sterk dat hij niet in verwarring wordt gebracht. Iets analoogs geldt voor *ij + i* (*zijg*).

In tegenstelling tot samengestelde woorden wordt in niet-samengestelde woorden geen klinkerbotsing ervaren in woorden met de opeenvolging *i + i*, zoals *kopiist, buiig*.

Er is geen sprake van klinkerbotsing in de volgende gevallen aangezien de opeenvolgende klinkerletters er wel degelijk één klinker of tweeklank en één lettergreep voorstellen:

/ai/	<i>bonsai, dalai lama, foeyonghai, mais</i> (maar er is ook een uitspraakvariant <i>maïs</i>), <i>taïfoen, maestro</i>
/ɔi/	<i>ahoi, boiler, tjaptjoi, polaroid</i>
/ai/ en /ɛ:/	<i>aerodynamica, aerosol</i>
/ai/ en /e/	<i>taekwondo</i>
/e/	<i>gynaecoloog, promovendae</i>
/ɛi/	<i>deiktisch</i>

Hierbij moet worden gewezen op de volgende gevallen:

1. Afleidingen op *-achtig* worden gespeld zoals samenstellingen en krijgen bij klinkerbotsing dus een streepje. Enkele voorbeelden:

lila-achtig, opera-achtig
lelieachtig, lenteachtig

2. Ofschoon we hier met twee lettergrepen en dus met klinkerbotsing te maken hebben, wordt geen trema geschreven in uitheemse woorden die als uitheems ervaren worden en die hun oorspronkelijke spelling behouden. Enkele voorbeelden: *clientèle* (naast *cliënteel*), *dies*, *Inuit*, *maestoso*, *paella*, *bel paese*

3. Er wordt geen trema geschreven op de Latijnse uitgangen *-eus*, *-eum*, *-ei*, *-aeus*. Enkele voorbeelden:

baccalaureus, *museum*, *extranei*, *uraeus*

In een enkel geval ontbreekt het trema ook op een oorspronkelijk Latijns woord op *-uum*, zoals *mutuum*, *perpetuum mobile*

Maar het trema wordt in overeenstemming met de regel wel geschreven in: *continuüm*, *duïmviraat*, *vacuüm*.

4. Er wordt ook geen trema geschreven op de Franse uitgangen *-ien*, *-ienne*. Enkele voorbeelden:

elektricien, *opticien*, *musicienne*, *lesbienne*

5. Bij een woord met een diakritisch teken, zoals het accent op *é*, blijft het accent behouden en wordt geen trema gespeld. Enkele voorbeelden:

carrière, *première*, *variété*

6. In de woorden *linguïst* en *pinguïn* en ermee gevormde samenstellingen of afleidingen, wordt *gu* als /gw/ of /ɣw/ uitgesproken. Hoewel hier geen klinkerbotsing in de boven gedefinieerde zin is, worden ze minstens sinds de *Woordenlijst* 1954 met een trema geschreven, en wordt afgebroken tussen *u* en *i*.

Andere vergelijkbare woorden met *gui*, *qui*, *tui* zonder klinkerbotsing worden regelmatig gespeld. Voorbeelden:

sanguine, *sanguinisch*, *Guinea*, *quiz*, *exquisiet*, *gratuit*

Zie verder ook 14.5.3.

7. Bij woordafbreking vervalt het trema. Enkele voorbeelden:

ia-en, *continu-iteit*, *ru-ine*, *stero-ide*, *ego-isme*, *athe-ist*, *bedoe-ien*

Opmerking

De umlaut heeft dezelfde vorm als het trema, maar vervult een andere functie. De umlaut geeft in leenwoorden aan dat de klank van de klinker (*ä*, *ö*, *ü*) waarop hij staat, in de oorspronkelijke taal verandert (zie 2.5.2). Enkele voorbeelden:

fröbelschool, *salonfähig*, *überhaupt*

9.3.2 Drie of meer opeenvolgende klinkerletters

Bij woorden met drie of meer opeenvolgende klinkers die tot twee lettergrepen behoren, en waarvan twee klinkers samen een klinker of tweeklank voorstellen, geldt een bijzondere regel. De regel luidt:

alleen de *e* en *i* krijgen een trema, en wel op voorwaarde dat ze niet op een *i* volgen.

Enkele voorbeelden:

barbecueën, *bedoeïen*, *drieënhalve*, *drieëntwintig*, *feeëriek*, *geëerd*, *geëigend*, *geëuropaniseerd*, *genuïen*, *heroïek*, *hindoeïstisch*, *ideeën*, *jezuïet*, *jouïsseren*, *moeë*, *mozaïek*, *onderzeeër*, *poëem*, *reëel*, *roekoeën*, *smeuïg*, *tweeërlei*, *weeïg*

Er wordt daarom geen trema geschreven in, *aioli, apprecieerde, begroeiing, dieet, essentieel, geapprecieerd, geijld, geuit, sjiet, twee-eiig, uitzaaing accentueert, appuyerén, geaaid, geautomatiseerd, geoefend, geout*

Hierbij moet op het volgende worden gelet:

1. Gaat het om de combinatie *ie+e*, dan hangt het van de klemtoon af of er een *e* wegvalt of niet. Wordt *ie* beklemtoond, dan wordt *ieë* geschreven; heeft *ie* geen klemtoon, dan wordt *ië* gespeld. Enkele voorbeelden:

allergieën, calorieën, genieën, therapieën
dependentiën, exercitiën, furiën, koloniën, materiën, oliën

2. Sommige telwoorden waarin zich bij *-en-*, uitgesproken als /ən/, klinkerbotsing voordoet, worden niet als samenstelling behandeld en krijgen geen streepje, maar een trema. Enkele voorbeelden (zie ook 6.2):

drieëntwintig, tweeënveertigste, tweeënhalf

3. Bij woordafbreking vervalt het trema. Enkele voorbeelden:

bedoe-ien, jezu-iet, knie-en, moza-iek, roekoe-en

4. In het werkwoord *wiiën*, afgeleid van de eigennaam *Wii*, wordt een trema geschreven omdat hier het grafeem *ii* behandeld wordt als een variant van het reguliere grafeem *ie*, op dezelfde wijze dus als *drieën, spieën*.

10 Hoofdletters en kleine letters

10.1 Inleiding

Ons schrift, dat via het Latijn en het Oudgrieks teruggaat op een Semitisch schrift, was oorspronkelijk een kapitaalschrift. In de eerste eeuwen van onze jaartelling hebben zich in het Latijnse schrift uit de hoofdletters kleine letters ontwikkeld.

Er bestaan verschillende termen om de twee grote lettertypen te benoemen:

- kleine letter, onderkastletter
- hoofdletter, bovenkastletter, kapitaal

Tegenwoordig schrijven we standaard in kleine letters. Hoofdletters gebruiken we in de Nederlandse taal:

- aan het begin van een eigennaam;
- om respect uit te drukken;
- in sommige Duitse woorden;
- in sommige letteraanduidingen, symbolen en afkortingen;
- als een woord aan het begin van een zin staat.

Er gelden geen beperkingen op het gebruik van hoofdletters in creatief taalgebruik. Bijvoorbeeld in namen van producten en bedrijven worden bij toepassing van het ‘donorprincipe’ geregeld hoofdletters gebruikt waar ze niet nodig zijn, of die afwijken van de regel. Het donorprincipe houdt in dat de schrijfwijze die de oprichter, de ontwerper of de eigenaar van een instelling of merk heeft gekozen, gerepteerd wordt. Zie ook 10.2.4, 10.12 en 10.13.

10.2 Soortnamen en eigennamen

10.2.1 Hoofdregel

De keuze tussen kleine letter en hoofdletter betreft een grote groep woorden waarbij als hoofdregel geldt: soortnamen worden met kleine letter geschreven, en eigennamen met hoofdletter. Enkele voorbeelden:

*een arts, een tiener, een colbert, een stad, een gevangenis, een bordeaux
Alexandra, Ibrahim, Jean-Baptiste Colbert, Luik, Bijlmer*

10.2.2 Het onderscheid tussen soortnaam en eigennaam

Veel taalgebruikers maken op grond van hun intuïtie een voor hen duidelijk onderscheid tussen soortnamen en eigennamen: eigennamen benoemen een uniek iemand of iets. Voor taalkundigen en specialisten in de naamkunde is het onderscheid echter behoorlijk complex. De tweede uitgave van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS) schrijft:

‘Soortnamen onderscheiden de ene soort wezens of dingen van de andere. Eigennamen onderscheiden individuen van elkaar. Ze worden gewoonlijk met een hoofdletter geschreven; ze kunnen ook zonder bepaald lidwoord iemand of iets “identificeren”. Niet alles wat met een soortnaam kan worden aangeduid, kan ook met een eigennaam worden benoemd. Eigennamen komen vooral voor bij mensen, dieren, aardrijkskundige eenheden, schepen, vliegtuigen, gebouwen,

hemellichamen, tijdsruimten, organisaties en instellingen.’
(geciteerd uit de Elektronische ANS)

Door de verschillen tussen de intuïtieve en de vakspecialistische opvatting van eigennamen is het te begrijpen dat sommige woorden door de taalgebruiker als soortnaam worden opgevat, bijvoorbeeld *romantiek*, *april*, *christen*, maar door de specialist weleens als eigennaam. Zo ook is het te begrijpen dat we *donderdag*, *april*, *christen* in het Nederlands met kleine letter schrijven, maar vroeger, net als tegenwoordig nog in het Engels, met een hoofdletter. Omgekeerd zijn er ook bepaalde soortnamen die door metonymie van een eigennaam afgeleid zijn, bijvoorbeeld *een Volkswagen*, *een Mulisch*. Omdat de oorspronkelijke eigennaam zo sterk in het bewustzijn van de taalgebruiker aanwezig is, worden deze toch met een hoofdletter geschreven.

Daarnaast zijn er tal van woorden die voor de taalgebruiker in de ene context de waarde van een soortnaam en in de andere die van een eigennaam hebben. Daardoor vinden we de ene keer een kleine letter, de andere keer een hoofdletter. Een paar voorbeelden:

Alzheimer (de persoon) – *alzheimer* (de ziekte), *de Boekenbeurs* (van Antwerpen) – *een/de plaatselijke boekenbeurs*, *het Melkwegstelsel* (‘onze’ Melkweg) – *een melkwegstelsel* (een galactisch stelsel), *de Wienerkreis* (groep filosofen) – *een wienerschnitzel* (gerecht)

10.2.3 Respect

Van oudsher worden hoofdletters ook gebruikt om eerbied of respect uit te drukken zonder dat er van een eigennaam sprake hoeft te zijn.

Dat gebeurt in sommige aansprekingen waarin men op bijzondere wijze zijn respect wil uitdrukken. Voorbeelden:

Majesteit, *Mevrouw* (tot de koningin), *Heilige Vader*

Maar meestal gebruikt men een kleine letter, ook in afkortingen, tenzij het om het eerste woord van een zin gaat. Enkele voorbeelden:

- *geachte mevrouw*, *mijnheer*

- *dominee J.C.A. Fetter*, *imam Hussein*, *professor Tinbergen*, *rabbi Simon*

- *ds. G.A. van Scherpenzeel*, *mgr. Schreurs*, *prof. dr. J. Tinbergen*

Het gebruik van hoofdletters uit respect doet zich ook voor bij namen en aanduidingen van als heilig beschouwde personen en bij daarmee gevormde samenstellingen en afleidingen (zie 10.3.2). Om dezelfde reden wordt hetzelfde gedaan met de namen van heilige boeken (zie 10.13) en van andere als heilig opgevatte zaken. Een paar voorbeelden:

de Heilige Geest, *Onze-Lieve-Heer*, *Isistempel*, *Onze-Lieve-Vrouwekerk*, *Mariakapel de Bijbel*, *de Koran*, *Bijbelexegese*, *Koranschool*

de Heilige Eucharistie, *het Heilig Hart van Jezus*, *de Heilige Hostie*, *het Ave Maria*, *het Weesgegroet*

10.2.4 Speciaal effect

Een taalgebruiker heeft altijd de mogelijkheid van de standaardspelling af te wijken om daardoor een of ander effect na te streven. De ‘eigenaar’ van een product, merk,

instelling enzovoort heeft de vrijheid om bij toepassing van het donorprincipe een bepaalde identiteit door middel van een afwijkende spelling na te streven.

In de hiernavolgende paragrafen (10.3 tot 10.13) worden allerlei categorieën van woorden besproken waar de tweedeling in soortnamen en eigennamen een belangrijke rol speelt bij de keuze tussen kleine letter en hoofdletter.

10.3 Persoonsnamen

Volgens de hoofdregel (zie 10.2.1) worden persoonsnamen met een hoofdletter geschreven. Dat geldt zowel voor voornamen als voor familienamen. Ook initialen krijgen een hoofdletter. De hoofdletter blijft behouden in de genitiefvormen, verkleinwoorden en meervoudsvormen van die namen. Enkele voorbeelden:

- *Ahmed, Anny, Claude, Georges, Jacky, Joachim, Kim, Manuela, Nasira, Wibi, Assepoester, Pallieter, Alzheimer, Doumbia Holvoet, Kiesekoms, Lebrun, Mahoudi, Martinez, Rossini, Stam, Terpstra*
- *J.C.T. Perk, A. Stokmans*
- *Joachims aankoop, Manuela's huis, Holvoets hobby's, Rossini's werken, Hommes hoest* (hoest van Homme), *Hommes' hoest* (hoest van Hommes)
- *Kimmetje, Marieke, Nasiraatje, Wibietje*
- *de Doumbia's, de Kiesekomsen, de Lebruns*

De volgende voorbeelden noemen een fictieve persoon, soms bij personificatie, en worden daarom ook met hoofdletter geschreven:

- *Jan Modaal, Jan Publiek, Jan Rap (en zijn maat), Jan en alleman, Jan met de pet, Magere Hein, Piet Snot*
- *Moeder Aarde, Pietje de Dood, Vadertje Tijd, Zwarte Piet*

Wanneer het woord niet als persoonsnaam fungeert, dat wil zeggen niet naar een individueel persoon met die naam verwijst, maar een soortnaamkarakter heeft, wordt doorgaans een kleine letter geschreven. Vaak, maar niet altijd, is daarbij een onbepaald lidwoord mogelijk. In zulke woorden valt ook de spatie tussen delen van de oorspronkelijke naam weg. Voor voorbeelden in samenstellingen zie 10.3.3 en 10.3.5. Enkele voorbeelden:

(hij heeft) alzheimer, een benjamin, een casanova, een catweazle, een donjuan, een donquichot, een dorknoper, een frankenstein, een ganimedes, een janklaassen, een janplezier, een jansalie, een jan-van-gent, een jantje-van-leiden, een jerommeke, een judas, een kuiffe, een pietje-precies, een quasimodo, een swiebertje

Bij de persoonsnamen moet worden gelet op de volgende vijf gevallen:

10.3.1 Familienamen

In het algemeen geldt zowel in Nederland als België dat de schrijfwijze van familienamen, net als die van namen van gemeenten, onveranderlijk is.

In Nederland is het echter gebruikelijk om bij familienamen het voorzetsel of het lidwoord met een kleine letter te schrijven wanneer een voornaam of voorletter aan de familienaam voorafgaat. Volgens de Belgische wetgeving blijft ook de spelling van lidwoorden en voorzetsels in officiële stukken onveranderd. Dat betekent bijvoorbeeld dat *de* en *van* in de familienamen van adellijke personen altijd met kleine letter worden geschreven. De namen van niet-adellijke personen worden met hoofd- of kleine letters geschreven, afhankelijk van hun officiële schrijfwijze in het bevolkingsregister. Enkele voorbeelden:

- het Nederlandse systeem:

De Jong, Van Ostaijen, de heer De Jong, mevrouw A. de Jong, G. ter Horst, C.M. op de Beek, De Jong-van Dijk, dr. De Jong, Jasperina van den Bos, Jasper de Korte, Els de Schepper, Paul van Ostaijen, jonkheer Van Beijma thoe Kingma

- het officiële Belgische systeem:

De Jonghe, Van Ostaijen, de heer De Jonghe, mevrouw A. De Jonghe, J. Ter Burg, K. Op de Beeck, De Jonghe-Van Dijk, dr. De Jonghe, jonkheer van Outryve d'Ydewalle, G. van Outryve-d'Ydewalle, Jasperina Van den Bossche, Jasper De Corte, Els De Schepper, Paul Van Ostaijen

10.3.2 Namen van heilige personen

De namen van heilige personen worden, net zoals dat voor alle persoonsnamen het geval is, met een hoofdletter geschreven. Ook de beschrijvende namen (bijvoorbeeld *de Heilige Geest*), vaste verbindingen en naar die personen verwijzende voornaamwoorden worden met een hoofdletter geschreven. Wanneer men bijzonder respect of ontzag wil uitdrukken, mag men samenstellingen en afleidingen van die heilige persoonsnamen ook met een hoofdletter schrijven (maar zie ook 10.3.4). Enkele voorbeelden:

- *Allah, Boeddha, God, Isis, Jahweh, Jehova, Jezus, Jupiter, Manitoe, Minerva, Mohammed, Satan, Sint-Cecilia, Shiva, Christus' leven, Mohammeds geloof, Heiland, Heilige Drievuldigheid, Heilige Geest, Hemelse Vader, Onze-Lieve-Heer, Schepper*
- *Uw Koninkrijk, Zijn Lichaam*
- *Antoniusorde, Boeddhabeeld, Godsgezant, Godskind, Godsrijk, Mariakapel, pseudo-Maria*
- *Mariaal* (maar ook *mariaal*, zie 10.3.4)

Wanneer de persoon zelf niet centraal staat, zoals in de volgende voorbeelden, wordt een kleine letter gespeld:

een bronzen christus, boeddhahouding, christusdoorn, jesusfreak, sint-bernards-hond, sint-luciakers, venushaar, een jehova (= Jehova's getuige), *godallemachtig, de god van de oorlog, geest, mariaal* (maar ook *Mariaal*, zie boven), *schepper*

10.3.3 Eponiemen

Als de persoonsnaam een eponiem is, dat wil zeggen een soortnaam die op een eigennaam teruggaat en niet ter aanduiding van de door de eigennaam genoemde persoon zelf fungeert, wordt een kleine letter geschreven (zie ook boven, einde van 10.3). Enkele voorbeelden:

- *een abraham* (pop), *anita, assepoes, benjamin, bob, hooligan, johnny, judas, marina, mecenass, pallieter, pierrot, sara, sjonnie*
- *alzheimer* (= ziekte van Alzheimer), *braille, colbert, diesel, down, hodgkin, kafka* (bijvoeglijk naamwoord: absurd), *pfeiffer* (= ziekte van Pfeiffer, klierkoorts), *röntgen, zeppelin*
- *een nieuwsgierig aagje, een vrolijke frans, de ware jakob, de jan uithangen, een jansalie, een dolle mina, een ongelovige thomas*

Samenstellingen en afleidingen van zulke woorden behouden een kleine letter:

- *anita-achtig, voetbalhooligan, hooliganisme*

- *alzheimerpatiënt, colbertjasje, colbertje, downsyndroom, dieselmotor, dieselen, hodgkinpatiënt, jansaliegeest, kafka-achtig, non-hodgkinlymfoom, pfeifferachtig, röntgenapparaat*

Wanneer het gaat om een merknaam of om het rechtstreekse product van de artistieke, wetenschappelijke of ambachtelijke activiteit van de betrokken persoon, is de eigennaam in het bewustzijn van de taalgebruiker zo sterk aanwezig dat zulke woorden toch met een hoofdletter worden geschreven. Voorbeelden:

- *een Fokker, een Lamborghini, een Porsche*
- *een Rembrandt, een Stradivarius, een Van Eyck, een Chanel, een Gaultier, een Thonet*

10.3.4 Afleidingen van persoonsnamen

Afleidingen van persoonsnamen krijgen een kleine letter. Enkele voorbeelden: *christen, boeddhist, elisabethaans, freudiaans, jungiaans, hitleriaans, kafkaiaans, maoïst, mariaal, marxisme, platonisch, rembrandtesk, sappisch, victoriaans*

Let op: afleidingen met het suffix *-achtig* worden behandeld als samenstellingen (zie 10.3.5).

10.3.5 Samenstellingen met persoonsnamen

Algemeen principe

uniciteit

Samenstellingen met persoonsnamen behouden in de regel hun hoofdletter wanneer de verwijzing naar een uniek persoon pregnant aanwezig is. Dat geldt ook voor afleidingen met *-achtig*. Enkele voorbeelden:

- *Beatlesplaat, Bowieconcert, Gergievdirectie, Hitlergroet, Hitlerretoriek, Jonkheer van Beijma thoe Kingmaprijs, Karel de Grotehogeschool, Marshallplan, Shakespearesonnet, Da Vincitekening, Tina Turnerafscheidstournee*
- *Johannes Vermeerachtig, Leopold II-achtig, Verhofstadttachtig*

geen uniciteit

Er wordt een kleine letter geschreven wanneer de eigennaam niet als zodanig fungeert, dat wil zeggen niet direct naar een unieke persoon verwijst, zodat het samengestelde woord geparafraseerd kan worden als ‘een soort van...’, bijvoorbeeld *een salomonsoordeel* is ‘een soort van oordeel’. In zulke samenstellingen valt ook de spatie tussen delen van de oorspronkelijke naam weg. Voorbeelden:

argusogen, augiasstal, excuustruus, gideonsbende, hermesstaf, harrypotterbril, hitlersnorretje, molotovcocktail, pyrrusoverwinning, salomonsoordeel, tantaluskwelling, tantebetjestijl, weckfles

In het algemeen geldt dat woorden die de ene keer wel direct verwijzen naar de persoon en de andere keer niet, naargelang van de betekenis op twee manieren geschreven kunnen worden. Een paar voorbeelden:

het Marshallplan (plan van minister G.C. Marshall) – *een marshallplan voor de noodlijdende faculteiten*

de Venusberg (geogr. naam) – *een venusberg* (schaamheuvel, stuk van de handpalm)
Venustempel (aan Venus gewijd) – *venustempel* (bordeel)

Speciale gevallen

Het principe dat een eigennaam in een samenstelling met kleine letter wordt geschreven als hij niet naar de persoon zelf verwijst, is consequent toegepast in de volgende twee groepen van woorden.

1) Plant- en diernamen

Plant- en diernamen in de vorm van een samenstelling met een persoonsnaam krijgen een kleine letter. Enkele voorbeelden:

darwintulp, linnaeusklokje, napoleonswilg, picassovis, przewalskipaard, sint-bernardshond, weddellzeehond

2) Namen van uitvinders, ontdekkers, ontwerpers, wetenschappers

Samenstellingen met de naam van een wetenschapper, uitvinder of ontdekker krijgen een kleine letter wanneer de eigennaam niet als zodanig functioneert. Enkele voorbeelden:

beckmannomlegging, bernoulli-effect, berlitzmethode, brailleschrift, büchnertrechter, coopertest, dopplereffect, downsyndroom, elliottgolf, fröbelschool, gibbsfunctie, higgsdeeltje, lugerpistool, montessorionderwijs, planckconstante, salkvaccin, strooptaak, taylorstelsel, vanderwaalskracht, zalmnorm

Terwijl de namen van uitvinders, ontdekkers en dergelijke een kleine letter krijgen in samenstellingen waar de naam niet dient ter identificatie van een uniek persoon, wordt in omschrijvingen in de vorm van een woordgroep, en in andere samenstellingen waarin zo'n eigennaam gebruikt wordt om een locatie, gebouw, werk en dergelijke eenduidig te identificeren de hoofdletter bewaard omdat hier de verwijzing naar de persoon sterker doorweegt. Voorbeelden:

- *de wet van Boyle-Gay Lussac, de constante van Planck, de ziekte van Alzheimer, het syndroom van Down*
- *Einsteinzaal, Max Planckinstituut, Montessoribiografie*

10.4 Vorstelijke personen, hoogwaardigheidsbekleders etc.

Aanduidingen van vorstelijke personen, hoogwaardigheidsbekleders, kabinetsleden etc. krijgen traditioneel een hoofdletter in titels en aansprekingen, onder meer in de aanhef van brieven. Enkele voorbeelden:

*Bondspresident, Parlements lid, Senator, Volksvertegenwoordiger
Mevrouw de Minister, Mijnheer de Voorzitter, Excellenties*

Maar kleine letter wanneer het geen aanspreking is:

De voorzitter is te laat. De minister bracht onlangs een werkbezoek aan de KB.

In de moderne zakelijke communicatie bestaat echter een duidelijke tendens om in plaats van de traditionele hoofdletter hier een kleine letter te gebruiken: *senator, mevrouw de minister, mijnheer de voorzitter*.

Bedrijven en instellingen volgen daarbij geregeld een eigen huisstijl.

10.5 Aardrijkskundige en sterrenkundige namenuniciteit

Aardrijkskundige namen, namen van hemellichamen en sterrenbeelden, ook fictieve, worden als eigennaam beschouwd en dus met hoofdletter geschreven. Enkele voorbeelden:

- *Andes, Antarctica, Berg en Terblijt, Brussel, Den Haag, De Panne, Heist-op-den-Berg, 's-Hertogenbosch, Mekka, Nedersaksen, Nijl, Verweggistan, Zwitserland*
- *Avondster, Mars, Melkweg, Oernevel, Plejaden, Zevengesternte, Grote Beer, Kreeft, Boogschutter*

Let wel: de namen van de hemellichamen *zon, aarde, maan* worden in lopende tekst met kleine letter geschreven, dus ook in woordgroepen en samenstellingen.

Samenstellingen en afleidingen met *-achtig*, evenals afgeleide bijvoeglijke naamwoorden, behouden hun hoofdletter in de betrokken naam. Voorbeelden:

- *Alpengebied, Andesgebergte, Leidseplein, Nederlandkunde, Scheldeoever, Andesachtig*
- *Antarctisch, Babylonisch, Nederlands, Zuid-Afrikaans*
- *Andromedanevel, Melkwegstelsel*

geen uniciteit

Indien de aardrijkskundige naam, de naam van het hemellichaam of sterrenbeeld niet als zodanig fungeert maar als soortnaam, wordt een kleine letter geschreven. Dat geldt ook voor de samenstellingen (parafraseerbaar als 'soort van...') en afleidingen met die namen. Enkele voorbeelden:

- *bordeaux, chianti, cognac, belegen gouda, madera, een melkweg*
- *afhaalchinees, alpenflora* (flora van het hooggebergte), *cloviscultuur* (genoemd naar de plaats Clovis in Nieuw-Mexico), *cognacglas, cro-magnonmens, delphiprocedure, elzaswijn, hallstattbeschaving, hallstattcultuur, marsmannetje, een melkwegstelsel, moezelwijn, parmaham, pekingmens, wienerschnitzel, een zevengesternte* (groep van zeven personen)
- *afrikanisten, alpien, alpijns, alpinist, amerikanisatie, amsterdammer* (amandelgebak), *amsterdammertje, antarctisch* (zeer koud), *balkaniseren, belgicisme, bourgondische maaltijd* (uitbundig en overdadig), *brusselaar* (trein Amsterdam-Brussel), *delfts* (aardewerk), *edammer, hamburger, neanderthaler, slavist*

Hierbij doen zich twee speciale gevallen voor.

1) Plant- en diernamen

De hele categorie van plant- en diernamen in de vorm van een samenstelling met een aardrijkskundige naam krijgen een kleine letter. Enkele voorbeelden:

amazonelongvis, jerichoroos, nijlkrokodil, nijlpaard, noordzeekrab, pothoofdplant

Opmerking

De regel geldt voor alle plant- en diernamen, ook al zou men bij sommige soms geneigd zijn aan de eigennaam te denken. Bij *nijlkrokodil, nijlpaard* zou men zo aan de naam van de rivier de Nijl kunnen denken, terwijl de verspreiding van deze dieren echter een groot deel van Afrika omvat.

2) Namen van windstreken

De naam van een windstreek krijgt een kleine letter. Enkele voorbeelden:

- *het oosten, het zuidoosten, westnoordwest, het noorden van Italië, het oosten van Nederland*
- *het noordelijk halfrond, de zuidwestelijke doorvaart*

Als met zo'n naam geen windstreek maar een geopolitiek of -economisch gebied bedoeld is, wordt hij als eigennaam opgevat en dus met een hoofdletter geschreven. De betekenis van *het Zuiden*, *Oosten* enzovoort is afhankelijk van de context. Zo betekent *het Zuiden* onder meer: het zuiden van Nederland (ten opzichte van het centrum), België (ten opzichte van Nederland), Vlaanderen (ten opzichte van Nederland), Wallonië (ten opzichte van Vlaanderen), de Midi (ten opzichte van het centrum en het noorden van Frankrijk).

In die betekenis wordt de naam van een windstreek met hoofdletter geschreven, ook in een samenstelling, echter niet in de afgeleide vormen *noords*, *oosters*, *westers* en *zuiders*.

- *het Zuiden vraagt meer ontwikkelingshulp van het Westen, het Nabije Oosten*
- *Noord-Italië, Zuid-Korea, West-Samoa*
- *de noordse landen, de oosterse filosofie, een zuiderse mentaliteit, het westerse gedachtegoed, de zuidelijken* (in de Amerikaanse burgeroorlog)

10.6 Inwoners en volkeren

Geo-etnische namen worden met een hoofdletter geschreven. Samenstellingen en afleidingen met die namen krijgen ook een hoofdletter. Enkele voorbeelden:

- *Afro-Surinaamse, Apache, Arabier, Azteek, Bataaf, Berber, Berberse, Bosjesman, Eskimo, Frank, Française, Gentenaar, Germaan, Hagenees, Hebreeër, Hun, Hutu, Inca, Indo-Germaan, Inuit* (geen trema), *Jood* (lid van het Joodse volk, zie ook 10.10), *Jodin, Kelt, Khmer, Koerd, Lap, Moerasarabier, Mokumer, Nederlander, Nederlandse, Palestijn, Pueblo-indiaan, Roma, Scythen, Slaaf, Sinto, Sinti, Teutoon, Tutsi, Viking, Vlaming, Zeeuws-Vlaming, Zwartvoetindiaan*
- *Apachedorp, Eskimohut, Khmeropstand, Romakind, Vikingboot* (maar: *vikinghelm*), *Inca-achtig*
- *Indo-Germaans, Keltisch*

Het voorgaande betreft namen van specifieke volkeren en leden daarvan, ongeacht of met die naam een specifiek aardrijkskundig gebied correspondeert. Dit is bijvoorbeeld niet het geval voor *Apache, Eskimo, Hun, Jood, Kelt*.

Hierbij zijn drie speciale gevallen:

10.6.1 Raciale en overkoepelende benamingen

Raciale aanduidingen en termen die meer specifieke etnische groepen overkoepelen, worden met een kleine letter geschreven. Daarbij behorende samenstellingen en afleidingen met *-achtig* evenals afgeleide en geflecteerde vormen worden met een kleine letter geschreven. Voorbeelden:

- *bedoeïen, blanke, boslandcreool, bosneger, halfbloed, indiaan, indiaanse, marron, mesties, mulattin, latino, neger, nomade, pygmee, yankee, zigeuner, zigeunerin, zwarte*
- *bedoeïenentent, bosnegerdorp, yankeemuziek*
- *indiaans, mestiesje, mulattinnen, latino's*

10.6.2 Etnofaulismen en bijnamen

Etnofaulismen (scheldwoorden op etnische basis) en bijnamen worden met kleine letter geschreven. Dat geldt ook voor de afleidingen en samenstellingen met die namen.

Indien het etnofaulisme wordt gevormd door een samenstelling met een etnische naam die in het neutrale gebruik met een hoofdletter wordt geschreven, blijft die hoofdletter in het etnofaulisme behouden. Enkele voorbeelden:

- *fransoos, jap, een ouwe jood, kaaskop, mof, polak, rijstkakker, smous, spanjool, spaghettivreter, spleetoog*
- *blauwvingers* (Zwollenaars), *kaaskoppen* (Hollanders), *maneblossers* (Mechelaars), *schapenkoppen* (Lierenaars), *sinjoren* (Antwerpenaars), *strooplekkers* (inwoners van Borgloon), *stroppendragers* (Gentenaars)
- *jappenkamp, moffenvriend, sinjorenstad*

Daarentegen:

Belgenmop, Fransenkop, kut-Marokkaan, Walenkop

10.6.3 Soortnamen

Woorden waarin de geo-etnische naam niet als zodanig functioneert, worden met kleine letter geschreven. Enkele voorbeelden:

apachetraan, bosjesmannenrijst, kozakkendans, textieljood, vosbelg (paard)

10.7 Talen en dialecten

Hoofdregel

De hoofdregel luidt: namen van talen, inclusief dialecten, worden aan elkaar vast in één woord en met een hoofdletter geschreven, ook wanneer de taalnaam op zich al een samengesteld woord is. Enkele voorbeelden:

- *Chinees, Cockney, Esperanto, Fins, Franglais, Gotisch, Hasselts, Hebreeuws, Keltisch, Ladino, Nederlands, Nengels, Portugees, Sranan*
- *Hoogduits, Kerklatijn, Kloosterlatijn, Laathoogduits, Laatlatijn, Latinospaans, Luikerwaals* (taal van de Luikerwaal), *Middelnederlands, Nederfrans, Negerengels* (= Sranan), *Negerengels* (= Black American English), *Neolatijn, Nieuwgrieks, Oudhoogduits, Pidginengels, Platduits, Poldernederlands, Protoaustronesisch, Proto-Iraans* (met een streepje wegens klinkerbotsing), *Standaardnederlands, Verkavelingsvlaams, Volkslatijn, Vroegmiddelnederlands*

Hierbij zijn drie speciale gevallen:

10.7.1 Dubbele namen

Samengestelde namen van talen of taalgroepen, waarvan de leden als nevengeschikte taalnamen worden beschouwd, worden met twee hoofdletters en een liggend streepje geschreven. Enkele voorbeelden:

Azteeks-Tanoan, Balto-Slavisch, Fins-Oegrisch, Sino-Tibetaans

10.7.2 Verband met aardrijkskundige naam

Een taalnaam die is afgeleid van een samengestelde aardrijkskundige naam behoudt de schrijfwijze van de aardrijkskundige naam: hoofdletters, aaneenschrijven, spaties, koppeltekens.

- *Nederoverheembeeks, Noordwijkerhouts, Westmeerbeeks*
- *New Yorks, Oost-Vlaams, Oud-Beijerlands, Puerto Ricaans, Sint-Truidens, Wit-Russisch, Zuid-Nederland*
- *Nieuw-Oud-Beijerlands, Oud-Oost-Vlaams, Oud-Sint-Truidens, Standaard-Wit-Russisch, Standaard-New Yorks*

Dat geldt ook voor samenstellingen die weliswaar niet als geheel van een aardrijkskundige naam afgeleid zijn, maar waarvan het eerste lid wel een aardrijkskundige naam is. In zulke gevallen wordt wegens de beginhoofdletter van het tweede deel tussen beide leden een koppelteken geschreven. Enkele voorbeelden:

Belgisch-Nederlands, Brits-Engels, Indo-Europees, Indo-Germaans, Krim-Gotisch, Laagland-Schots, Manhattan-New Yorks, Reto-Romaans, Surinaams-Nederlands, Zwitsers-Duits

10.7.3 Negatieve waardering

Taalnamen die een negatieve waardering uitdrukken, onder meer doordat ze een bepaalde vorm van taalgebruik als verbasterd of gebrekkig voorstellen, worden met een kleine letter geschreven. Het gaat vaak om woorden die niet echt een taal aanduiden, maar een bepaalde manier van spreken. Enkele voorbeelden:

koeterwaals, kramerslatijn, managerslatijn, monnikenlatijn, potjeslatijn, schoolfrans, schipperslatijn, steenkolenengels

Wanneer een taalnaam echter op twee manieren wordt gebruikt, namelijk in een neutrale betekenis en in een denigrerende betekenis, wordt altijd de schrijfwijze met een hoofdletter gebruikt. Voorbeelden:

Marollenfrans (Brussels-Frans versus krom Frans), Luikerwaals (Waals van de Luikse regio versus onbegrijpelijke taal)

10.7.4 Woordgroepen met een taalnaam

Taalnamen worden geregeld tot een woordgroep gecombineerd met een bijvoeglijk naamwoord zoals *antiek, klassiek, modern, hedendaags*. De betrokken bijvoeglijke naamwoorden worden niet als deel van de taalnaam opgevat en worden dienovereenkomstig gespeld. Voorbeelden:

antiek Grieks, ciceroniaans Latijn, hedendaags Nederlands, klassiek Hebreeuws, klassiek Latijn, klassiek Standaardarabisch, modern Grieks (maar: Nieuwgrieks), modern Hebreeuws (= Ivriet), modern Standaardarabisch, vulgair Latijn, zeventiende-eeuws Engels

10.8 Historische gebeurtenissen

Voor zover bepaalde gebeurtenissen als uniek in de geschiedenis worden beschouwd, worden ze behandeld als eigennaam. Zulke namen verschijnen in de vorm van enkelvoudige woorden, samenstellingen en woordgroepen. De schrijfwijze wordt bewaard in samenstellingen en afleidingen.

De namen van historische gebeurtenissen krijgen een hoofdletter. Dat geldt ook voor samenstellingen en afleidingen met die namen. Enkele voorbeelden:

- *de Allerheiligenvloed, de Anjerrevolutie, het Beleg van Nieuwpoort, de Boerenkrijg, de Eerste Kruistocht, de Endlösung, de Gouden Eeuw, de Guldensporenslag, de Holocaust, de Kaas-en-Broodoorlog, het Palingoproer, de Shoah, de Slag bij Waterloo, de Sint-Elizabethsvloed, de Tachtigjarige Oorlog, de Tiendaagse Veldtocht, het Twaalfjarig Bestand, de Tweede Wereldoorlog*
- *Boerenkrijgmonument, Tweede Wereldoorlogboeken, Wereldoorlog II-film*

Er zijn een paar speciale gevallen.

1) Soortnamen

In een aantal gevallen wordt de term of een onderdeel van de term waarmee een historische gebeurtenis aangeduid wordt, gebruikt op een manier waarbij van uniciteit geen sprake is, dus als soortnaam, en deze wordt dan met een kleine letter geschreven.

Dit kan ertoe leiden dat eenzelfde woord afhankelijk van de interpretatie de ene keer met hoofdletter (uniciteit) en de andere keer met kleine letter (geen uniciteit) wordt geschreven. Enkele voorbeelden:

de Hollandse steden droegen veel bij aan de Gouden Eeuw – de gouden eeuw van Pericles, de zestiende eeuw was de gouden eeuw van Antwerpen
de Holocaust (= Shoah) – een holocaust in Armenië
de Eerste Kruistocht – bij de eerste en de drie volgende kruistochten
het Beleg van Nieuwpoort (1600) – bij het beleg van Nieuwpoort, en daarna van Oostende

2) Indirecte tijdsaanduiding

Unieke historische gebeurtenissen zijn altijd in de tijd gesitueerd. Daardoor is het mogelijk dat de naam van een historische gebeurtenis in hoofdletters gebruikt wordt om iets indirect in de tijd of een tijdsperiode te situeren, zoals in: *tijdens de Tweede Wereldoorlog, in de Gouden Eeuw, na de Tiendaagse Veldtocht* (zie verder 10.9 en 10.10).

10.9 Tijdsaanduidingen

De regel luidt: tijdsaanduidingen worden standaard met een kleine letter geschreven. Daarom worden zowel de wetenschappelijke als de algemene benamingen van geologische perioden, historische en andere tijdperken met een kleine letter geschreven. Dat geldt ook voor de namen van de dagdelen, dagen, maanden en seizoenen. Samenstellingen en afleidingen met die namen krijgen ook een kleine letter. Enkele voorbeelden:

- *carboon, ijstijd, jura, kleine ijstijd* (13e/15e tot 19e eeuw), *krijt, krijttijdperk, laatpleistoceen, plioceen, tertiair*
- *belle époque, bronstijd, computertijdperk, fin de siècle, interbellum, mesolithicum, middeleeuwen, moderne tijd, nieuwe steentijd, oudheid, prehistorie, renaissancetijd, riddertijd*
- *ochtend, zondag, juli, lente*
- *belle-époquewoning, fin-de-sièclegevoel, fin-de-siècleachtig, prehistorieonderzoeker, steentijdachtig*
- *herfstvakantie, juninummer, vrijdagavond, zondagcompetitie*
- *donderdagse, middeleeuws, tertiaire*

Opmerking

Afwijkend van de regel worden gecanoniseerde vaktermen in gespecialiseerde contexten, zoals de vakliteratuur, vaak als uniek en dus als eigennaam opgevat en in zulke contexten daarom geregeld met hoofdletter geschreven. Enkele voorbeelden: *Jura, Krijt, Mesolithicum, Middeleeuwen, Nieuwe Tijd, Nieuwste Tijd*

10.10 Stromingen

Namen van culturele, maatschappelijke, religieuze, filosofische stromingen en namen van kunststromingen krijgen als regel een kleine letter. Dat geldt ook voor

samenstellingen en afleidingen met die namen en voor de namen van de beoefenaren of volgelingen ervan. Enkele voorbeelden:

- *aufklärung, barok, christendom, gotiek, hindoeïsme, islam, jugendstil, laatgotiek, renaissance, verlichting, vroegbarok*
- *barokkunstwerk, verlichtingsdenker*
- *boeddhistisch, christelijk, gotisch, islamitisch, joods, laatgotisch, renaissancistisch*
- *christen, dadaïst, farizeeër, hindoe, jood, katholiek, moslim, norbertijn, protestant, sadduceeër, socialist, taliban*

Opmerkingen

1) Hoofdletters worden gebruikt wanneer het eigennaamkarakter overweegt, zoals bij de naam van een kunstenaarscollectief of de naam van een tijdschrift. Enkele voorbeelden:

Bauhaus, Cobra, Tachtigers, Van Nu en Straks, Nieuwe Zakelijkheid, Sturm und Drang, De Stijl

2) Bij sommige namen, zoals *belle époque, fin de siècle, gotiek, interbellum, renaissance, barok, verlichting, romantiek*, is het moeilijk uit te maken of ze in eerste instantie aanduiding zijn van een stroming, die sowieso in de tijd gesitueerd is, dan wel van een tijdperk of periode. In beide gevallen worden ze in principe met een kleine letter geschreven. Zulke namen worden ook wel gebruikt om iets in de tijd te situeren.

3) Afwijkend van de regel worden gecanoniseerde vaktermen in gespecialiseerde contexten, zoals de vakliteratuur, vaak als uniek en dus als eigennaam opgevat en in zulke contexten daarom geregeld met hoofdletter geschreven. Voorbeelden:

Aufklärung, Barok, Belle Époque, Gotiek, Renaissance, Verlichting

10.11 Feestdagen, hoogtijdagen en andere speciale dagen en periodes

10.11.1 Levensbeschouwelijk

Bij levensbeschouwelijke tijdsaanduidingen maakt het voor het gebruik van hoofdletters uit of het gaat om dagen dan wel om periodes.

dagen

De namen van levensbeschouwelijke feestdagen en hoogtijdagen krijgen een hoofdletter. Enkele voorbeelden:

Allerheiligen, Aswoensdag, Chanoeka, Driekoningen, Goede Vrijdag, Kerstmis, Loofhuttenfeest, Maria-Lichtmis, Palmzondag, Pasen, Pesach, Suikerfeest

Namen van dagen die niet het karakter van levensbeschouwelijke feestdag hebben, worden met kleine letter gespeld. Voorbeelden:

oudejaar, zondag, sabbat

De informele aanduidingen van de namen van feestdagen en hoogtijdagen worden met kleine letter geschreven. Voorbeelden:

kerst, paas, pinkster

Samenstellingen en afleidingen met de namen van levensbeschouwelijke feestdagen en hoogtijdagen krijgen een kleine letter. Enkele voorbeelden:

aswoensdagkruisje, chanoekafeest, kerstavond, kerstfeest, kerstkaart, paasei, paasviering, paaszondag, paasfeest, palmzondagprocessie, pesachmaal, pinksteravond, pinksterbloem, suikerfeestviering

Let wel: benamingen als *Aswoensdag, Hemelvaartsdag, Palmzondag* zijn namen van feestdagen en worden met hoofdletter geschreven. Het zijn weliswaar samenstellingen, maar ze zijn zelf niet met de naam van een feestdag samengesteld.

periodes

Levensbeschouwelijke evenementen die het karakter van een periode, niet van een dag, hebben, en dus ook samenstellingen daarmee, worden met een kleine letter geschreven. Voorbeelden:

- *advent, ramadan, vasten, veertigdagentijd*
- *adventskaars, ramadanmaand, vastenactie*

10.11.2 Niet-levensbeschouwelijk

De naam van een niet-levensbeschouwelijke feestdag, of van een dag, week, maand, jaar of andere periode die in het teken staat van een welbepaald niet-levensbeschouwelijk thema of van een specifieke doelgroep, krijgt een hoofdletter.

Voorbeelden:

- *Bevrijdingsdag, Dag van de Arbeid, Dag van de Klant, Dag van de Leraar, Dag tegen de Armoede, Europese Dag van de Talen, Hanzedag, Internationale Dag van de Moedertaal, Koninginnedag, Moederdag, Nacht van de Filosofie, Nacht van de Geschiedenis, Nacht van de Poëzie, Nieuwjaar, Prinsjesdag, Secretaressedag, Valentijnsdag, Werelddierendag, Wereldkankerdag*
- *Boekenweek, Kinderboekenweek, (Nationale) Onderwijsweek, Week van het Hart*
- *Maand van het Platteland, (Internationale) Maand van het Spannende Boek*
- *(Internationaal) Jaar van het Kind, Jaar van het Religieus Erfgoed*

De informele aanduidingen voor zulke niet-levensbeschouwelijke feestdagen of -periodes worden met kleine letter geschreven. Voorbeelden:

carnaval, dies (natalis), oud en nieuw (overgang naar Nieuwjaar), *valentijn* (Valentijnsdag)

Samenstellingen en afleidingen met zulke niet-levensbeschouwelijke namen krijgen een kleine letter. Voorbeelden:

boekenweekgeschenk, nieuwjaarsdag, nieuwjaarsreceptie, secretaressedagboek

10.12 Namen van instellingen, bedrijven, merken, gebouwen etc.

De namen van instellingen, verenigingen, organisaties, diensten, bedrijven, gebouwen, merken en dergelijke krijgen een hoofdletter wanneer ze als eigenaam worden beschouwd. Dat geldt ook voor de samenstellingen en afleidingen met die woorden. Enkele voorbeelden:

- *Boerenbond, Bondsdag, Cortes, Doema, Hof van Cassatie, Knesset, Lagerhuis, Ministerie van Economische Zaken, Vlaams Parlement, Volkenbond, Wereldhandelsorganisatie*

- *Acht Meibeweging, Al Qaida, Amnesty International, August Vermeylenfonds, Jantje Beton, Oxfam*
- *Atomium, Eiffeltoren, Kennedytunnel, Vrijheidsbeeld, Westertoren*
- *Eurostar, Thalys, Titanic*
- *Airbus, Batavus, Boeing, Buscopan, Coca-Cola, Dafalgan, Esso, Etos, Ferrari, Fiat, Golf, Mig, Mondeo, Pepsi Cola, Peugeot, Porsche, Punto, Shell, Viagra, Volkswagen*
- *Boerenbondachtig, Bondsdagsluiting, Eiffeltorenrenovatie, Essostation, Etoswinkel, Hogerhuislid, Hogerhuisoproer, Shellbenzine, Thalysdienstregeling, Tweede Kamerzitting, Volkswagenfabriek*

Opmerkingen

1) Wanneer dergelijke eigennamen als soortnaam worden gebruikt, worden ze in overeenstemming met de hoofdregel (zie 10.2) met kleine letter geschreven. Enkele voorbeelden:

een airbus (niet gekoppeld aan de merknaam *Airbus*), *aspirine*, *baxter* (infuus), *bic* (balpen), *breezer*, *chocomel*, *cornflakes*, *hüttenkäse*, *kleenex*, *leukoplast*, *luxaflex*, *maggi*, *vaseline*, *walkman*

2) Wanneer merknamen van auto's, fietsen, vliegtuigen en dergelijke als soortnaam (een auto enzovoort van het merk X) gebruikt worden, blijft niettemin de hoofdletter bewaard. Voorbeelden:

een Airbus (vliegtuig van het merk Airbus), *een Batavus*, *een Boeing*, *een Fiat*, *een Kawasaki*, *een Peugeot*

3) Met kleine letter omdat het niet gaat om merknamen: *berline*, *cabriolet*, *eendje*, *jet*, *kever*

4) Sommige (merk)namen bevatten bij toepassing van het donorprincipe schrijfwijzen die van de regels (aaneenschrijven, spaties, hoofdletters enzovoort) afwijken, bijvoorbeeld *iPod*.

10.13 Boeken, films, theaterproducties, prijzen etc.

De namen van boeken, films, theaterproducties etc. en de namen van prijzen worden als eigenaam beschouwd en krijgen een hoofdletter. Samenstellingen en afleidingen met die namen krijgen ook een hoofdletter. Enkele voorbeelden:

- *De nieuwe kleren van de keizer, Duizend-en-een-nacht, Het bureau, Ilias, Kaas, Zwarte tranen, Dagblad van het Noorden, de Gelderlander, De Morgen, De Standaard, de Volkskrant*
- *Daviscup, Daviscupfinale, Erasmusprijs, Nobelprijs, Oscar, P.C. Hooftprijs*
- *Iliasbewerking, Iliasachtig, Nobelprijswinnares, Oscaruitreiking*
- *Nobelprijsloos*

Let wel: bij sommige kranten maakt het bepaalde lidwoord deel uit van de naam en wordt het dus met hoofdletter geschreven, bijvoorbeeld *De Morgen*, *De Standaard*. Niettemin schrijven andere kranten bij toepassing van het donorprincipe dat lidwoord toch met kleine letter: *de Gelderlander*, *de Provinciale Zeeuwe Courant*, *de Volkskrant*.

Hierbij zijn twee speciale gevallen:

1) Heilige boeken en zaken

De regel geldt ook voor de namen van heilige boeken en zaken en voor afleidingen en samenstellingen daarmee. Dit houdt ook verband met respect (zie 10.2.3).

- *de Bijbel, de Koran, de Misjna, de Talmoed, de Veda, de Vulgaat*
- *Ave Maria, Heilige Eucharistie, Magnificat, Weesgegroet*
- *Bijbelboek, Bijbelkenner, Koranstudie*
- *Bijbels, Talmoedisch, Vedisch*

In geval van afgeleide betekenissen waar het soortnaamkarakter doorweegt of waar het element respect geen rol speelt, wordt een kleine letter geschreven. Enkele voorbeelden:

- *een bijbel* (een exemplaar van de Bijbel), *de bijbel van Vorsterman uit 1528, een koran*
- *een bijbelverkoper, een weesgegroetje*
- *Palestina's talmoedisch verleden, vedisch koken, vedisch onderwijs*

2) Bibliografische beschrijvingen

In bibliografieën worden de titels van tijdschriftartikels, hoofdstukken in boeken etc. ook met een hoofdletter geschreven. Afhankelijk van de gebruikte (stijl)voorschriften of conventies worden bepaalde woorden in titels ook met hoofdletter geschreven, ook al zijn het geen eigennamen. Zie hiervoor de voorschriften van de betrokken uitgever.

10.14 Duitse leenwoorden

Woorden die aan het Duits zijn ontleend, worden met kleine letter geschreven. Dat geldt ook voor zelfstandige naamwoorden, ondanks het feit dat die in het Duits met hoofdletter worden geschreven. Enkele voorbeelden:

aha-erlebnis, apfelstrudel, ausweis, blitzkrieg, bühne, dirndlkleid, edelweiss, edelzwicker, fingerspitzengefühl, fremdkörper, kurhaus, nazi, pfennig, sachertorte, schnaps, schwarzwalderkirsch, übermensch, über-ich, umlaut, (een) vopo

Wanneer het om eigennamen gaat en er dus van uniciteit sprake is, onder meer bij persoonsnamen, benamingen van historische gebeurtenissen, instellingen, feestdagen en hoogtijdagen en dergelijke, worden ze met hoofdletter geschreven. Enkele voorbeelden:

Christkindlmarkt, Endlösung, Gestapo, Luftwaffe, het Riesenrad (Wenen), Rosenmontag, Stasi, de Tiergarten (Schönbrunn, Wenen), Wehrmacht, Weihnachten

10.15 Letteraanduidingen

Sommige samengestelde woorden bevatten een letteraanduiding. Daarvoor gelden de volgende regels.

1) Wordt de vorm van een object weergegeven door de vorm van de gedrukte letter, dan wordt een hoofdletter geschreven. Enkele voorbeelden:

L-vormig, O-benen, T-shirt, V-teken, X-benen, X-chromosoom, Y-chromosoom

2) Wanneer de letter een element van ordening, classificatie of evaluatie is, wordt een hoofdletter geschreven. Enkele voorbeelden:

*A-team, A-kant, B-kant, C-omroep, D-cup, D-rijbewijs
B-atteest*

In andere gevallen wordt een kleine letter geschreven. Voorbeelden:
x-as, z-waarde, eind-n, g-snaar

3) Is de letteraanduiding een symbool of afkorting, dan gelden de regels voor de schrijfwijze van symbolen en afkortingen (zie 8.4 en hoofdstuk 13). Enkele voorbeelden:

D-trein, H-bom, c-sleutel, pH-waarde, ABC-wapens, E-weg, g-plek

10.16 Zinnen

De algemene regel is dat het eerste woord van een zin een hoofdletter krijgt. Enkele voorbeelden:

*Wanneer ga je op reis?
M'n gsm is gestolen.
Sms'jes versturen is in.
Ik vind mijn mobieltje niet meer.*

Hierbij zijn twee speciale gevallen:

1) Als de zin met een apostrof begint, wordt de onmiddellijk daaropvolgende letter klein geschreven; het daaropvolgende woord krijgt de hoofdletter. Enkele voorbeelden:

*'k Heb er niets meer van gehoord.
's Morgens eet ik yoghurt.*

2) Indien de zin met een ander teken dan een letter of een apostrof begint, bijvoorbeeld een cijfer of een symbool, wordt het daaropvolgende woord met een kleine letter geschreven. Enkele voorbeelden:

*67 personen werden geëvacueerd.
= is het is-teken.*

Al het voorgaande geldt ook wanneer een uitspraak letterlijk geciteerd wordt en daarom tussen aanhalingstekens geplaatst wordt. Wanneer de uitspraak in de indirecte rede wordt weergegeven, zijn de gewone regels van kracht.

Een voorbeeld:

*Hij zei: "'s Morgens eet ik yoghurt."
Hij zei dat hij 's morgens yoghurt eet.*

11 De apostrof

11.1 Inleiding

De apostrof is een hulptecken met een aantal uiteenlopende functies. Bij de meervouds-s, de tweedenaamvals-s en in een paar gevallen van verkleinwoorden wordt de apostrof gebruikt om de klinkerwaarde van een vrije eindklinker te vrijwaren (terugleesbaarheid, zie 3.2.3). Tevens wordt daardoor aan het nevenbeginsel van vormovereenkomst voldaan (zie 3.3.1). Voorbeelden:

mijn twee opa's, opa's tuin
tiramisu'tje, baby'tje

In het merendeel van de verkleinwoorden die op een vrije eindklinker eindigen, wordt de terugleesbaarheid echter al sinds minstens de eerste *Woordenlijst* (1866) bewerkstelligd door verlenging van de eindklinkerletter. Voorbeelden:

opaatje, cafeetje, taxietje, fotootje, menuutje

11.2 Meervoud

De apostrof wordt geschreven voor de meervouds-s van woorden wanneer aan al de volgende voorwaarden voldaan is:

- 1) de woorden eindigen op een enkele letter *a, e, i, o, u, y*
- 2) de letter onder 1 wordt uitgesproken als vrije klinker
- 3) ze draagt geen Frans accentteken <'>, <'> of <^>
- 4) a. ze wordt voorafgegaan door een medeklinker (voorbeeld: *p* in *opa's*), of
 b. ze wordt voorafgegaan door een klinker waarmee ze niet samen één grafeem van twee of meer letters staande voor één foneem vormt.

Enkele voorbeelden:

- *boerka's, la's, oma's, sjwa's* (ook *sjwas*, zie verder), *ave's, alibi's, risico's, déjà vu's, haiku's, reçu's, dandy's*
- *aline'a's, boa's, duo's, embryo's, farao's*

Zonder apostrof, dus volgens de algemene regel van aaneenschrijven, worden gespeld:

- *singkès*
- *attachés, cafés, coupés*
- *coupes, lentes*
- *hotlines*
- *acties, attachees, bonsais, bureaux, cacaos, chimpansees, cowboys, curaçaos, essays, froufrous, goeroes, high teas, kenaus, soirees, werkmilieus, zoos*
- *ayatollahs, sjahs, syrahs*

Hierbij moet op het volgende worden gelet:

- 1) De apostrof wordt ook geschreven in woorden die eindigen op een vrije klinker met daarop een trema. Een voorbeeld:

aloë's

- 2) In *curaçao* staat het grafeem *ao* voor de tweeklank /au/, in tegenstelling tot in *farao*, waar *ao* de opeenvolging van twee grafemen is. Daarom wordt geen apostrof in de meervoudsvormen *cacaos* en *curaçaos* geschreven.

3) Er wordt geen apostrof geschreven in woorden die niet op een vrije klinker, maar op een sjwa of een gedekte klinker eindigen. Voorbeelden:

- *coupes, lentes, tantes*

- *sjwas* wanneer *sjwa* uitgesproken wordt met gedekte klinker /a/ in plaats van vrije klinker /a / (ook *sjwa 's*, zie boven)

Naargelang van de uitspraak zijn bij sommige woorden daardoor twee schrijfwijzen mogelijk:

andantes – andante's, shiitakes – shiitake's

11.3 Tweede naamval of genitief

De apostrof wordt geschreven voor de tweedenaamvals-s van zelfstandige of bijvoeglijke naamwoorden wanneer aan alle volgende voorwaarden voldaan is:

1. de woorden eindigen op een enkele letter a, e, i, o, u, y
2. deze klanken worden uitgesproken als vrije klinker
3. deze dragen geen Frans accentteken <' >, <' > of <^ >
4. a. deze worden voorafgegaan door een medeklinker (voorbeeld: *p* in *opa's*), of
b. deze worden voorafgegaan door een klinker waarmee ze niet samen één grafeem van twee of meer letters staande voor één foneem vormen.

Enkele voorbeelden:

- *oma's huis, Guinea's bevolking, Antigone's claim, Rossini's huis, Romeo's verdriet, Desideriu's talent, Gilly's speech*
- *iets extra's, iets blanco's*

Zonder apostrof, dus volgens de algemene regel van aaneenschrijven, worden gespeld:

- *Aimés trots, Barneys weddenschap, Barts talent, België's verdriet, broertjes speelgoed, Curaçaos regering, Hanois verleden, Doriens verhaal, Dorines verhaal, Drostes pastilles, Du Ponts oncomuis, Flips novelle, Hommes hoest* (hoest van Homme), *mams voorkeur* (mam + s), *Maurices fiets* (uitgesproken als /morisəs/), *Ouagadougous burgemeester, Renees café* (van Renee), *Renées voorstel* (van Renée), *Renés fiets* (van René), *Shells aanbod, Stafleus catalogus, tantes beroep*
- *iets privés*

Er wordt dus wel een apostrof geschreven wanneer het woord eindigt op een vrije klinker met trema, bijvoorbeeld *Nausikaä's ontmoeting met Odysseus*.

Let op: naargelang van de uitspraak als sjwa dan wel als /e/ zijn bij sommige namen twee schrijfwijzen van de genitief mogelijk. Voorbeelden:

Al Capones / Al Capone's luitenant, Dantes / Dante's hel, Daphnes / Daphne's vader, Harares / Harare's burgemeester, Sierra Leones / Sierra Leone's president, Zimbabwes / Zimbabwe's economie

Hierbij doen zich bij sisklanken de volgende gevallen voor:

1) Voor het aanduiden van de tweede naamval van een naam die eindigt op een letter of lettercombinatie die als sisklank wordt uitgesproken, wordt een apostrof gebruikt; er wordt geen genitief-s toegevoegd. Enkele voorbeelden:

mams' voorkeur (*mams* + *s*, naast *mams* uit *mam* + *s*), *Agnes' overtuiging*, *Bush' presidentschap*, *Cortez' moord*, *Kees' mop*, *Marx' theorie*, *Maurice' vriend* (uitgesproken als /moris/), *Mulisch' interview*, *Vandenbosch' dilemma*

2) Voor het aanduiden van de tweede naamval van een naam die eindigt op een letter *s* die niet wordt uitgesproken, wordt een apostrof gebruikt; er wordt geen bijkomende letter *-s* toegevoegd, en de eindletter *-s* voor de apostrof wordt dan wel uitgesproken. Enkele voorbeelden:

Carpentras' bevolking, *Duclos' overwinning*, *Dumas' auteurschap*, *Du Plessis' inbreng*

3) Voor het aanduiden van de tweede naamval van een naam die eindigt op een *z* of *x* die niet wordt uitgesproken, wordt een letter *-s* zonder apostrof toegevoegd. Enkele voorbeelden:

Bordeauxs kandidatuur, *Debrouxs schuldenlast*, *Deprezs argument*

11.4 Verkleinwoorden

De schrijfwijze van verkleinwoorden wordt behandeld in 5.3. In tegenstelling tot bij de meervouds-*s* en de tweedenaamvals-*s* worden de eindklinkers *a*, *e*, *i*, *o*, *u* onder grotendeels dezelfde voorwaarden verlengd in plaats van dat er een apostrof wordt geschreven. Voorbeelden:

laatje, *cafeetje*, *skietje*, *pianootje*, *menuutje*

Toch wordt in enkele gevallen, na *u* en *y*, wel een apostrof geschreven (zie ook 5.3.4). Voorbeelden:

haiku'tje, *baby'tje*

11.5 Cijfer- en initiaalwoorden, symbolen, speciale tekens

Bij cijfer- en initiaalwoorden, symbolen en wanneer een woord eindigt op een bijzonder teken, zoals een hoofdletter, cijfer en dergelijke, wordt een apostrof gebruikt voorafgaand aan het achtervoegsel. Voorvoegsels worden gevolgd door een liggend streepje. Dit geldt dus ook wanneer gewone woorden, letterwoorden en verkortingen in hoofdletters geschreven zijn. Enkele voorbeelden:

- *cd'tje*, *ftp'en*, *ftp't*, *ge-ftp'd*, *gsm's*, *gsm'etje*, *ont-sms't*, *ont-gsm'de*, *sms'en*, *sms't*, *ge-sms't*, *sms'je*, *tv't*, *ge-tv'd*, *tv'de*, *tv's*, *kleuren-tv's*, *kleuren-tv'tje*, *tv'tjes*, *tv'loos*, *wc's*, *wc'tje*, *mannen-wc's*, *au's*, *ij'tje*, *l'etje*
- *AOW'er*, *CD&V'loos*
- *D66'er*, *mei '68'er*, *ge-EHBO'd*, *VLD'sters*, *A4'tje*, *A4's*, *80'ers*, *65+'er*, *2'en*, *= 'je*
- *HEMA's*, *HEMA'tje*, *CEO's*, *CEO'tje*

Opmerking

Het is *e-mailen*, *e-mailt*, *e-mailde*, *ge-e-maild*, *m-bankieren*, *m-bankierde*, *ge-m-bankierd*, *pay-tv'en*, *gepay-tv'd* (zie 8.4.1.2)

Rangtelwoorden in de vorm van cijferwoorden krijgen geen apostrof. Enkele voorbeelden:

1e, *3e*, *23e*, *40e*, *105e*
1ste, *3de*, *15de*, *23ste*

11.6 Weggelaten letters en cijfers

1) De apostrof wordt gebruikt om aan te geven dat er letters zijn weggelaten in een woord, als grafische inkorting of als nabootsing van de spreektaal. Vandaar dat in plaats van de term apostrof ook termen als afkappingsteken en weglatingsteken voorkomen. Enkele voorbeelden:

'k, m'n, 'ns, 's morgens, onnavolgb're, A'dam, A'pen, R'dam

2) Indien in jaartallen bij wijze van verkorting de eeuwaanduiding weggevallen is, wordt in de plaats van die ontbrekende informatie een apostrof geschreven. Om welke eeuw het precies gaat, moet duidelijk worden uit de context. Enkele voorbeelden:

'60 (als verkorting van bijvoorbeeld *560, 1460, 1760, 1960*), *'03* (als verkorting van bijvoorbeeld *803, 1303, 1903, 2003*)

Merk op dat er geen apostrof wordt geschreven in een vorm als *de jaren 60*, omdat dit niet de verkorting is van *de jaren 1960*.

Let wel: er is helemaal geen sprake van verkorting in:

het jaar 5 na Christus, het jaar 44 voor Christus, ze zijn geboren in het jaar 23 (van de eerste eeuw).

11.7 Woordafbreking

Bij woordafbreking wordt de apostrof vervangen door een afbreektteken (zie ook 5.3.4). Enkele voorbeelden:

ftp-en, gsm-de, tv-de, lolly-tje, sherry-tje

12 De accenttekens

12.1 Inleiding

In het Nederlands worden geregeld drie accenttekens gebruikt:

- ˘ het accent aigu in bijvoorbeeld *café, hé*
- ` het accent grave in bijvoorbeeld *scène, hè*
- ^ het accent circonflexe in bijvoorbeeld *croûte*

Het accent aigu en het accent grave bestaan al sinds de oudheid. In het oudst bekende boek over de Nederlandse spelling, *Néderlandsche Spellinghe*, van de hand van de Gentse lettersteker Joas Lambrecht (1550), werd voorgesteld het accent aigu ('accentus acutus', scherp accent) en het accent grave ('accentus gravis', zwaar accent) in de Nederlandse spelling te gebruiken.

Met het accentus acutus wilde Lambrecht een aanduiding van klemtoon, 'stíve voaize', aanbrengen om daarmee de jongeren te leren correct uit te spreken, 'trecht pronunciëren', bijvoorbeeld *máken, néder, melancolië, belóven, verdúveld*.

Het accentus gravis moest onder meer dienen om aan te geven dat een afzonderlijke letter woordwaarde heeft. Lambrecht geeft als voorbeelden de tussenwerpsels *à* (*ha?*), *è* (*hé* of *hè?*), *ì* (uitroep van bewondering), en het voornaamwoord *ù*.

In de hedendaagse spelling gaat het gebruik van de drie accenttekens in veel gevallen op het Frans terug. In die taal komt het accent circonflexe meestal voor in woorden waarin vóór de achttiende eeuw een etymologische *s* werd geschreven. De klank /s/ was in bepaalde posities al sinds de elfde eeuw weggefallen, maar toch is men hem in het schrift blijven noteren. Sommige van die woorden komen overigens ook in het Nederlands, met *s*, voor. Voorbeelden:

couste → *coûte* (Ndl. *kost*), *crouste* → *croûte* (*korst*), *fenestre* → *fenêtre* (*venster*), *haste* → *hâte* (*haast*), *hospital* → *hôpital* (*hospitaal*), *pasté* → *pâté* (*pastei*), *tempeste* → *tempête* (*tempeest*), *teste* → *tête* (*test*, *hoofd*)

In oudere Nederlandse teksten werd het accent circonflexe ook gebruikt. Men gebruikt er de naam 'samentrekkingsteken' voor. Het teken staat dan voor een samentrekking die is ontstaan door weglating van *de*, vaak wegens het versmetrum, zoals in *geboden* → *geboôn*, *Nederlands* → *Neêrlands*.

Verder vinden we het accent circonflexe in woorden in verwante talen: Afrikaanse woorden, zoals *wêreld* (lange /ɛ:/, wereld), *môre* (lange /ɔ:/, morgen) en in Friese woorden, zoals *lêzen* (lange /ɛ:/, lezen), *skûtsje* (lange /u:/, schuitje).

In dit hoofdstuk behandelen we eerst de twee functies waarvoor accenttekens worden gebruikt:

- als klemtoonteken: om plaatsing van een klemtoon aan te geven, bijvoorbeeld *bédelen, bedélen, móét*
- als uitspraakteken: om aan te geven hoe een bepaalde klinkerletter moet worden teruggelezen, bijvoorbeeld *e* als /ɛ:/ in *bêta*

Daarna wordt het gebruik van accenttekens in leenwoorden behandeld.

12.2 Het klemtoonteken

Het klemtoonteken is het accent aigu (´). Het gebruik van het klemtoonteken is niet verplicht maar facultatief, dat wil zeggen dat de taalgebruiker het teken naar eigen inzicht kan gebruiken. Een schrijver gebruikt het om de leesbaarheid te bevorderen, bijvoorbeeld *bedélen* onderscheiden van *bédelen*, of om extra nadruk op een woord te leggen, bijvoorbeeld *het móét, wij stáán op veiligheid*. Dat het klemtoonteken facultatief is, houdt ook in dat het woord zonder klemtoonteken correct leesbaar blijft. Wordt de klank met meer dan één letterteken geschreven, dan komen de klemtoontekens op de eerste twee letters, althans wanneer dat technisch mogelijk is.

Enkele voorbeelden:

appél, dóén, één (het telwoord, niet het lidwoord), *kán, níeuwe, régent, regént, ríjke, tóch, vóórkomen, voorkómen*

Het facultatieve klemtoonteken wordt weleens gebruikt om het temporele of ruimtelijke gebruik van *voor* te onderscheiden van andere betekenissen, zoals in:

- *vóór de verkiezingen*: in de tijd voorafgaand aan de verkiezingen – *voor de verkiezingen hadden zich weinig kandidaten gemeld*
- *vóór de tafel, niet erachter* – *voor de tafel heb ik maar een prikje betaald*

Het behoort tot de kenmerken van de sjwa dat deze klank in principe alleen in een onbeklemtoonde syllabe voorkomt. Niettemin kan een syllabe met sjwa bij wijze van uitzondering een bijzondere nadruk krijgen. Een gevolg van die nadruk kan zijn dat de sjwa in de uitspraak vervangen wordt door een volle klinker. Voorbeelden:

niet dé man maar díé man (/də/)

niet áánkopen maar vérkopen (/vər/)

dat is het jé van hét. (/jə/, /hɛt/)

12.3 De uitspraaktekens

De uitspraaktekens zijn het accent aigu (´), het accent grave (`) en het accent circonflexe (^). De term ‘uitspraakteken’ geeft aan dat met dit teken een specifieke foneemwaarde aangegeven wordt. Het gebruik van uitspraaktekens is verplicht, in tegenstelling tot het gebruik van klemtoontekens.

Uitspraaktekens worden alleen op *e* geschreven: *é* geeft het foneem /e/ weer, *è* en *ê* geven het foneem /ɛ/ of de verlengde /ɛ:/ weer. Het accent circonflexe wordt als uitspraakteken niet gebruikt in inheemse woorden. Enkele voorbeelden:

- *hé, saté, taugé*

- *hè, bèta, blèren, blèten*

- *crêpe, enquête*

12.4 Leenwoorden

12.4.1 Franse leenwoorden

Voor het gebruik van accenttekens in Franse leenwoorden gelden de volgende regels.

1) In algemeen gangbare Nederlandse woorden van Franse herkomst worden op *a, i, o, u* geen accenttekens geschreven. De Franse accenttekens (´, ` , ^) worden alleen gebruikt op de *e* indien dat noodzakelijk is voor de juiste uitspraak. Ze fungeren in deze woorden dus als uitspraakteken.

In de Nederlandse spelling wordt bij zulke Franse leenwoorden het gebruik van het accent aigu op de letter *e* voor het foneem /e/ in het algemeen beperkt tot de eind-lettergreep. Een letter *e* komt in die positie in inheemse woorden namelijk alleen voor met de waarde van sjwa, de uitspraak /e/ wordt in inheemse woorden in die positie met *ee* weergegeven.

We schrijven in niet-eindlettergrepen dus niet *décent*, *désérer* of *dédain* als kopie van het Franse *décent*, *désérer* en *dédain*, maar *decent*, *desereren* en *dedain*.

Enkele voorbeelden van het gebruik van deze drie accenttekens in het Nederlands:

- *café*, *comité*, *paté*, *procedé*, *prostitué*, *protegé*
 - *ampère*, *belvédère*, *première*, *scène*
 - *crêpe*, *enquête*, *fêteren*, *gêne*, *génant*, *poêleren* (soort braden, uitspraak /pwalerə/)
- Merk op dat de eerste lettergreep van *génant* vaak met sjwa wordt uitgesproken.

Er is voor de terugleesbaarheid geen accent nodig, ook al staat er een accent in het Frans, bijvoorbeeld in:

- *bechamelsaus*, *bel-etage*, *bohémien*, *bohémienne*, *condoleance*, *dedain*, *depot*, *diner*, *éblouissant*, *epoque*, *reverence*
- *cheque*
- *armee*, *attachee*, *dragee*, *epopee*, *fricassee*, *matinee*, *plongee*, *prostituee*, *protegee*, *rentree*, *rez-de-chaussee*, *tournee*
- *controle*, *ragout*

De tweede syllabe van *procedé* (zie boven), *reverence* kan zowel met /e/ als met sjwa uitgesproken worden.

Merk op dat we paren van gelijkkluidende mannelijke en vrouwelijke Franse leenwoorden hebben die in de Nederlandse spelling worden onderscheiden door een accent en een dubbele *ee*. Voorbeelden:

attaché – *attachee*, *declassé* – *declassée*, *prostitué* – *prostituee*, *protegé* – *protegee*

2) Andere Franse leenwoorden blijven volledig hun vreemde karakter bewaren en behouden alle accenttekens uit het Frans. Het gaat dan niet alleen om de letter *e*, maar om alle letters *a*, *e*, *i*, *o*, *u*. Enkele voorbeelden:

vijf à zes meter, *à propos*, *pâté de foie* (als geheel een ander leenwoord dan *paté*), *belle époque*, *clientèle*, *comédienne*, *coûte que coûte*, *crème fraîche*, *débouché*, *dégénérée*, *déjà vu*, *échéance*, *éminence grise*, *maître d'hôtel*, *maîtresse*, *référé*, *réussite*, *spécialité*, *tête-à-tête*

3) Hoofdletters behoeven geen accent. Voorbeelden:

A propos, *Elysée*, *Eminence grise*

Maar wie dat wenst, heeft de vrijheid de mogelijkheden van de tekstverwerker te benutten om hoofdletters met accenten weer te geven:

À propos, *Élysée*, *Éminence grise*

12.4.2 Woorden uit andere talen

Wanneer men in een Nederlandse tekst woorden uit andere talen dan het Frans opneemt, kunnen die woorden met hun accenttekens weergegeven worden, maar het hoeft niet. Voorbeelden:

- Italiaans: *bócca* (mond), *la Città*, *ragù*, *omertà*

- Spaans: *capitán* (kapitein)

13 Afkortingen

13.1 Inleiding

In de loop van de twintigste eeuw is het gebruik van afkortingen sterk toegenomen. Tegelijk zijn afkortingen sterk in aantal toegenomen. Zo zijn er bijvoorbeeld de zoekertjes en contactadvertenties van particulieren in kranten en weekbladen, waarin het aantal tekens de kosten bepaalt. In sommige gebieden van de samenleving, vooral wetenschap en techniek, zijn afkortingen zo talrijk en gangbaar geworden dat zij voor een aantal begrippen de voluit geschreven vorm vrijwel volledig hebben verdrongen. Zo spreken artsen niet van ‘ribonucleïnezuur’ of *ribonucleic acid*, maar steevast korthedshalve van ‘RNA’. In de IT-technologie spreekt men van ‘ADSL-verbinding’, ‘een defect BIOS’ enzovoort. Chatten en sms’en zetten aan tot het afkorten van woorden en woordgroepen op originele, eigenzinnige en onorthodoxe, vaak slimme wijze, bijvoorbeeld *w8ff kwor gebeld* (wacht effe, ik word gebeld), *suc6* (succes), *gn id* (geen idee), *kwenie* of *kweenie* (ik weet niet), *vlekjes* (veel liefs en kusjes).

Er bestaan eigenlijk geen specifieke regels die alleen op de schrijfwijze van afkortingen van toepassing zouden zijn. Gewoonlijk gelden de algemene spellingbeginselen en -regels, aangevuld met specifieke regels, zoals die over de schrijfwijze van complexe woorden (zie hoofdstuk 8).

In zekere zin doet zich bij afkortingen het omgekeerde van de normale gang van zaken voor. In het algemeen is bij spellen de klankvorm primair, en worden bij het spellen regels voor de omzetting van fonemen naar grafemen ingezet: klanken worden omgezet in letters. Bij veel afkortingen wordt als het ware de omgekeerde weg afgelegd. Men gaat uit van een woord of woordgroep, maakt daar een schriftelijke afkorting van, en verbindt die nieuwe schrijfwijze met een uitspraakvorm. Zo is te begrijpen dat we een aantal afkortingen hebben, bijvoorbeeld *hiv*, waarmee twee uitspraken corresponderen: een letter-voor-letteruitspraak (initiaalwoord: /ha/-/i/-/ve/) en een woorduitspraak (letterwoord of verkorting: /hɪf/).

Benadrukt dient te worden dat als hier van ‘regels’ wordt gesproken, het niet over absolute regels gaat. Het betreft hier een grijs gebied waarin veel onzekerheid heerst over de vraag of er strikte regels mogelijk zijn. Deze onzekerheid bestaat doordat verschillende spellingregels die wel werken voor ‘gewone’ woorden niet altijd kunnen worden toegepast of met elkaar in conflict raken. Verder is het domein van afkortingen zeer gevoelig voor visuele factoren. Veel afkortingen worden via reclame (advertenties met logo) ingevoerd en zijn modegevoelig. Bovendien spoort het lettertype van gebruikte grafische middelen niet altijd met wat mogelijk is op een toetsenbord. Soms signaleren de hoofdletters hier geen eigennamen ter onderscheiding van soortnamen, maar zijn er andere redenen voor de hoofdletters, bijvoorbeeld de afkorting onderscheiden van een homoniem woord: *BIOS* – *bios*.

We zien de schrijfwijze van veel afkortingen in de loop van de jaren evolueren in de richting van een verdere aanpassing aan het algemene Nederlandse spellingsysteem. Hoofdletters worden vervangen door kleine letters, bijvoorbeeld *Internet* → *internet*

(international computer network), of zijn op weg daarnaartoe, bijvoorbeeld *ICT* → *ict*, en koppeltekens vallen mettertijd weg, bijvoorbeeld *e-mailen* → *emailen*.

Hoewel de afkortingen in de spelling een grijs gebied vormen, is het nuttig een apart hoofdstuk aan hun schrijfwijze te besteden om waar mogelijk onzekerheid op te heffen. Het antwoord op de vraag welke regel van toepassing is, wordt mede bepaald door de soort van afkorting en door de wijze van voorkomen (apart woord, al dan niet geflecteerd, samenstelling met een afkorting, afleiding van een afkorting).

Bij de schrijfwijze van afkortingen gaat het vooral om deze drie vragen en de interactie daartussen:

1. worden al dan niet punten gebruikt?
2. worden kleine letters of hoofdletters gebruikt?
3. wordt bij samenstelling, afleiding of flexie met een afkorting een koppelteken, apostrof of trema gebruikt?

In de afkortingen worden vijf categorieën onderscheiden. De term ‘afkorting’ wordt gebruikt als overkoepelende term voor de vijf volgende categorieën, maar ook als benaming voor één enkele categorie, namelijk die van de ‘redactionele afkortingen’. De volgende vijf categorieën worden hierna behandeld:

1. redactionele afkortingen: *a.u.b.*, *bijv.*, *p.*, *A.D.*, *v.C.*
2. symbolen: *km/h*, *s*, *\$*
3. initiaalwoorden: *btw*, *pc*, *tso*, *vwo*, *ADHD*, *BV*, *NS*
4. letterwoorden: *havo*, *pin*, *radar*
5. verkortingen: *airco*, *Benelux*, *Europol*, *horeca*, *unief*

Omwillen van de duidelijkheid worden de regels in een aparte paragraaf voor elk van deze categorieën behandeld, ook al geeft dat soms aanleiding tot gedeeltelijke herhalingen. Vanwege de vrijwel totale overeenkomst worden letterwoorden en verkortingen samengenomen.

De vijf categorieën afkortingen vallen wat schrijfwijze betreft in twee grote groepen uiteen:

- a redactionele afkortingen, symbolen en initiaalwoorden: deze worden op een specifieke manier in de spelling behandeld.
- b letterwoorden en verkortingen: deze worden in de spelling in de meeste opzichten behandeld als gewone woorden. Wanneer ze echter in hoofdletters worden geschreven, worden ze behandeld als de vorige groep.

Sommige afkortingen onttrekken zich geheel of gedeeltelijk aan beregeling. Dit doet zich voor bij afkortingen die ontleend zijn aan een vreemde taal en die nog als vreemd worden gevoeld. Zij behouden in het algemeen de schrijfwijze die ze in de taal van herkomst hebben. Enkele voorbeelden:

GmbH, *Ltd*, *MA*, *Mb*, *Mbps*, *MSc*, *PhD*, *RAM*, *UMTS* (universal mobile telecommunications system)

Afkortingen die als eigenaam voor bedrijven, instellingen, collectieven, partijen en dergelijke fungeren, onttrekken zich ook vaak aan beregeling door toepassing van het donorprincipe. Door een eigen gekozen schrijfwijze wensen bedrijven enzovoort

hun eigen identiteit uit te drukken. De hiernavolgende regels houden geen rekening met dat soort van afwijkingen.

Ter afsluiting van deze inleiding wordt erop gewezen dat in de volgende paragrafen weleens gekunstelde, hypothetische vormen als voorbeeld worden opgenomen, bijvoorbeeld *ge-a.u.b. 'd*. De bedoeling daarvan is eenvoudigweg de systematiek in de schrijfwijze van afkortingen te illustreren.

13.2 Redactionele afkortingen

Redactionele afkortingen zijn afkortingen die worden uitgesproken als het woord of de woorden waarvoor ze staan. Een redactionele afkorting als *blz.* wordt nooit uitgesproken als /be/-/ɛl/-/zɛt/ (de opeenvolging van de letternamen *b*, *l* en *z*), maar uitsluitend als de volledige vorm *bladzijde*. Enkele voorbeelden:

a.i. ('ad interim'), *d.w.z.* ('dat wil zeggen'), *H.K.H.* ('Hare Koninklijke Hoogheid'), *m.a.w.* ('met andere woorden'), *mevr.* ('mevrouw'), *mr.* ('meester'), *mw.* ('mevrouw')

De term 'redactionele afkorting' is een vakterm. In het gewone taalgebruik beperkt men zich meestal tot de term 'afkorting'. In dit hoofdstuk gebruiken we 'afkorting' als overkoepelende term.

Voor redactionele afkortingen gelden de volgende conventies:

1. ze krijgen een of meer punten;
2. hoofdletters uit de afgekorte term keren terug in de afkorting;
3. de samenstellingen krijgen een liggend streepje, de flexievormen en afleidingen met een achtervoegsel een apostrof, die met een voorvoegsel een liggend streepje.

Hierna volgen enkele andere voorbeelden.

a) de afkorting vervangt één woord

- *art.*, *bv.*, *bijv.*, *blz.*, *ca.* (circa), *cie.*, *dd.* (dienstdoend), *ed.* (editie), *incl.*, *ibid.*, *jl.*, *nl.*, *nr.*, *pp.*, *resp.*, *tel.*, *telnr.*, *werkw.*, *wnd.*, *ww.*, *zg.*, *zgn.*
- *Belg.*, *Ndl.*, *Stct.* (Staatscourant)
- *bv.-afkorting* ('bijvoorbeeld'-afkorting), *ed.-aanduiding* ('editor'-aanduiding)
- *ca. 's*

Let op: omwille van de leesbaarheid wordt in sommige éénwoordafkortingen een punt na elke letter gespeld:

- *a.s.*, *a.u.b.*, *N.B.* (noorderbreedte), *t.o.* (tegenover), *w.o.* (waaronder)
- *a.u.b.-aanduiding*, *w.o.-invoeging*
- *ge-a.u.b. 'd*, *w.o. 's* (waaronders)

b) de afkorting is een woordgroep

- *bijv. naamw.*, *bnw.*, *c.q.*, *d.d.* (de dato), *d.i.*, *e.d.* (en dergelijke), *e.v.* (en volgende, echtgenoot van), *i.c.*, *m.a.w.*, *m.i.v.*, *n.a.v.*, *n.v.t.*, *o.a.*, *t.o.v.*, *v.l.n.r.*, *z.s.m.*
- *L.S.*
- *m.a.w.-geval*, *n.v.t.-aanduiding*, *s.v.p.-rage*
- *c.q. 'tje*, *d.d. 's*, *s.v.p. 'tje*

c) de afkorting is een titel of persoonsaanduiding

- *dhr., dr., drs., ds., em., ir., ing., lic., mevr., mr., mw., prof., em. prof. dr.*
- *Eerw., H.K.H., Mgr.*
- *dr.-titel, H.K.H.-titel*
- *dr. 's, H.K.H. 's, ir. 'tje*

Let op: sommige redactionele afkortingen, bv. *a.u.b., c.q.* ('casu quo'), *s.v.p.*, worden ook wel als initiaalwoord gebruikt. Zo wordt *c.q.* dan uitgesproken als /seky/ (met een opeenvolging van de letternamen). Zie 13.4.

Er zijn ook enkele redactionele afkortingen die zonder punten worden geschreven:

- de onderwijsafkorting *ba* (basisonderwijs)
- namen van dagen: *ma, di, wo, woe, do, vr, vrij, za, zat, zo*
- namen van maanden: *jan, feb, mrt, apr, aug, sep, sept* enz.

In lijsten, tabellen en dergelijke worden namen van dagen en maanden afgekort zonder punten geschreven, in lopende tekst normalerwijze voluit.

13.3 Symbolen

Met de term 'symbool' worden aanduidingen van chemische elementen, eenheden, grootheden, maten, wiskundige operatoren e.d. bedoeld. Soms is daarover nationaal of internationaal afgesproken door normalisatie-instituten of door vakbeoefenaars. Ook aanduidingen van munteenheden, zoals *EUR* en *€*, worden tot de symbolen gerekend.

Symbolen bestaan uit zowel alfabetische tekens (kleine letters, hoofdletters) als niet-alfabetische tekens, dat wil zeggen cijfers en speciale tekens, die kunnen worden gecombineerd. (Zie 8.4.1 voor meer details, zoals het gebruik van spaties en hulp-tekens.)

Naargelang het geval worden sommige symbolen, net zoals redactionele afkortingen, voluit uitgesproken. Andere worden net zoals initiaalwoorden met de letternaam uitgesproken, bij nog andere komen beide uitspraakwijzen voor. Een paar voorbeelden:

- voluit: *50 km, 100W-lamp*
- met de letternaam: *51 pk, 125cc-motor*
- beide: *XL* (extra large, en /lks/-/ɛl/)

Voor symbolen gelden de volgende conventies:

1. ze krijgen geen punten;
2. het gebruik van hoofdletters gaat terug op het feitelijke gebruik en op de conventies binnen een bepaald domein;
3. de samenstellingen krijgen een liggend streepje, de flexievormen en afleidingen met een achtervoegsel krijgen een apostrof, die met een voorvoegsel krijgen een liggend streepje.

Hierna volgen enkele voorbeelden.

a) kleine letters

- *ca* (centiare), *cc, kcal, km, l, log, min, pk, s, sin, tg*
- *50 km, 32 s*
- *km-teller, pk-belasting, tg-berekening, 50km-weg, 32s-regeling*

- *pk'tje, 2pk'tje*

b) hoofdletters

- *AUD* (Australische dollar), *BMI* (body mass index), *C*, *CHF* (Zwitserse frank), *DNA*, *EUR*, *F*, *GJ* (gigajoule), *GMT*, *H*, *IQ*, *MB* (megabyte), *USD* (Amerikaanse dollar), *V*, *W*, *XXL*
- *230V*, *60W*
- *CHF-rekening*, *C-thermometer*, *H-gehalte*, *W-meting*, *230V-leiding*, *50EUR-biljet*, *60W-lamp*
- *CHF'en*, *USD's*, *V's*

Ofschoon ze als redactionele afkortingen kunnen worden beschouwd, worden windrichtingen door het KMI (Ukkel) en het KNMI (De Bilt) als symbolen behandeld en dus zonder punten gespeld:

N, *NO*, *ONO*, *ZW*, *W- tot ZW-wind*

c) kleine letters en hoofdletters

- *Ala*, *Asp*, *Au*, *Bq*, *Ca*, *GWh*, *Gy*, *He*, *hPa*, *kVA*, *MHz*
- *5 kVA*, *20 MHz*
- *Ca-gehalte*, *kVA-meter*, *233MHz-processor*, *5kVA-toestel*, *20MHz-snelheid*
- *kVA's*, *MHz'je*

Let wel: bij niet-conventionele (toevallige) combinaties van een getal in cijfers met een symbool wordt een spatie geschreven: *5 kVA*, *20 MHz*. In samenstellingen valt die spatie weg (zie 8.4.1.1): *5kVA-toestel*, *20MHz-snelheid*.

d) andere speciale tekens

- %, °, &, =, >, <, +, @, €
- *18%*, *45°*
- *&-teken*, *<-symbool*, *45°-bocht*, *@-teken*
- *+jes*, *&'s*

Opmerking

Voor het aaneenschrijven en het gebruik van een spatie voor en na symbolen zie 8.4.1.1.

In verband met de schrijfwijze van combinaties van een getal in cijfers met de aanduiding van een eenheid worden door de Belgische en Nederlandse normalisatie-instituten in overeenstemming met de SI-conventies (Système International) andere conventies voorgeschreven, in het bijzonder een vaste spatie tussen kwantiteitsaanduiding en eenheid, bijvoorbeeld *60 W*, *60 W-lamp*, *18 V*, *18 V-spanning*. Het staat de taalgebruiker vrij in specialistische teksten die van de alledaagse praktijk afwijkende schrijfwijze te gebruiken.

13.4 Initiaalwoorden

Een initiaalwoord is een woord dat is gevormd met de beginletter van elk van de samenstellende delen (lettergrepen of morfemen) van een complex woord of woordgroep in het Nederlands of een vreemde taal, en waarbij het geheel met de letternamen van die beginletters wordt uitgesproken. Voorbeelden:

bh, *cfk*, *hdtv*, *pc*, *tv*, *wc*, *NMBS*, *NS*

Voor initiaalwoorden gelden de volgende conventies:

1. ze worden standaard zonder punten geschreven;
2. de hoofdletters uit de afgekorte term keren terug in de afkorting;
3. de samenstellingen krijgen een liggend streepje, de flexievormen en afleidingen met een achtervoegsel krijgen een apostrof en die met een voorvoegsel krijgen een liggend streepje.

Hierna volgen enkele voorbeelden.

a) het initiaalwoord is een titel of een functieaanduiding

- *CvB* (College van Bestuur), *cvb* (commissie van beheer), *MA* (master of arts), *MBA*
- *MBA-diploma*

b) het initiaalwoord is de naam van een wet, wetboek, besluit, overheidsmaatregel

- *AAW* (Algemene Arbeidsongeschiktheidswet), *AMvB*, *AOW* (Algemene Ouderdomswet), *AWBZ* (Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten), *KB*, *MB*, *NBW* (Nieuw Burgerlijk Wetboek), *WA* (wettelijke aansprakelijkheid), *WW* (Werkloosheidswet)
- *AMvB-overzicht*, *KB-lijst*, *WA-verzekering*
- *KB's*, *NBW's*
- *KB'tje*

c) het initiaalwoord is de naam van een bedrijf, instelling, vereniging, partij, leger- of politieafdeling etc.

- *ACV* (Algemeen Christelijk Vakverbond), *AD*, *ANP*, *APZ* (algemeen psychiatrisch ziekenhuis), *AZ* (academisch /algemeen ziekenhuis), *BMW*, *BOB* (Bijzondere Opsporingsbrigade), *BSB* (Brigade Speciale Beveiligingsopdrachten), *CDA*, *EO*, *EU*, *IRT* (Internationaal Recherche team), *KLM*, *NMBS*, *NS*, *RVA*, *SP*, *UA* (Universiteit Antwerpen), *UZ* (universitair ziekenhuis), *VDAB* (Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding), *VLD*, *VU*, *VVD*
- *EO-programma*, *EU-staat*
- *PvdA'er*, *UZ's*, *VLD'ers*

d) het initiaalwoord staat voor een term die heel frequent in de afgekorte vorm gebruikt wordt

- *pc*, *tv*, *cd*, *cd-i*, *gft*, *wc*, *btw*, *bvba*, *cao*, *gsm*, *sms*, *tbs*, *tb*, *tbc*, *mms*, *ov* (openbaar vervoer, onroerende voorheffing), *gps*, *hrm*, *hsl*, *kmo* (kleine en middelgrote onderneming), *kno*, *lpg*, *mkb* (midden- en kleinbedrijf), *tbc*, *pvc*, *pcb*, *adv* (arbeidsduurverkortung), *apk* (algemene periodieke keuring auto's), *cv*, *http*, *nv*, *pr*, *lcd*, *cfk*, *pdf*, *tft*, *vwo*, *hbo* (hoger beroepsonderwijs), *aso* (algemeen secundair onderwijs), *bso* (beroepssecundair onderwijs), *kso* (kunstsecundair onderwijs), *tso* (technisch secundair onderwijs), *vmbo* (voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs), *vwo* (voorbereidend wetenschappelijk onderwijs), *sms*, *vzw*, *uv*
- *AAP* (assisterend academisch personeel), *ADHD*, *BN* (= *BN'er*, bekende Nederlander), *BSE* (bovine spongiforme encefalopathie), *BV* (bekende Vlaming), *DNA*, *HUB* (Hogeschool en Universiteit Brussel), *IC*, *ICT*, *ISDN*, *KVLV* (Katholiek Vormingswerk van Landelijke Vrouwen), *ME* (Mobiele Eenheid), *MKZ*

- (mond- en klauwzeer), *PPS* (postpostscriptum), *PS*, *ZAP* (zelfstandig academisch personeel)
- *ABC-wapens* (atomaire, biologische en chemische wapens), *ADHD-patiënt*, *DNA-keten*, *ISDN-verbinding*
 - *bso-school*, *cd-i-speler*, *cv-installatie*, *kleuren-tv*, *mkb-ondernemer*, *ov-jaarkaart*, *tbc-patiënten*, *uv-licht*, *verzamel-cd*
 - *ADHD'er*, *BN'er*, *EHBO'er*, *KVLV'sters*
 - *ge-e-maild*, *ge-m-bankierd*, *hbo'er*, *kmo'tje*, *sms'en*, *vzw'tje*
 - *BV's*, *cd-i's*, *cfk's*, *kmo's*, *mkb's*, *over-pc'd*, *pc's*, *sms'je*, *tso'er*

Opmerking over de hoofdletters

Er zijn afkortingen die met hoofdletters worden geschreven ondanks het feit dat de betrokken term voluit in kleine letters wordt geschreven: bijvoorbeeld *EHBO* naast *eerste hulp bij ongelukken/ongevallen*, *WA* naast *wettelijke aansprakelijkheid*, *DNA*, *ICT*, *MKZ* (mond- en klauwzeer), *SUV* (sports utility vehicle) enzovoort. In het algemeen lijkt er zich bij veel initiaalwoorden een ontwikkeling voor te doen. Nieuwe initiaalwoorden worden vaak aanvankelijk met hoofdletters geschreven, en die worden door kleine letters vervangen naarmate het initiaalwoord ingeburgerd geraakt. Zo zien we dat in de praktijk een evolutie aan de gang is van bijvoorbeeld *ICT* naar *ict*, van *ADHD* naar *adhd*, van *ADSL* naar *adsl*. Hier is echter geen vaste regel voor te geven.

Tal van initiaalwoorden uit andere talen, bijvoorbeeld technische termen uit de ICT-wereld, lijken hun oorspronkelijke schrijfwijze te behouden, ook al zijn ze ingeburgerd. Soms is zelfs onduidelijk of we met een initiaalwoord dan wel met een symbool te maken hebben.

Voorbeelden:

GB (gigabyte), *kB* (kilobyte), *Mb* (megabit), *MB* (megabyte), *kbps* (kilobits per seconde), *kBps* (kilobytes per seconde), *Mbps* (megabits per seconde)

Speciale gevallen

Een paar gevallen vragen bijzondere aandacht.

1) Sommige redactionele afkortingen worden frequent gebruikt als initiaalwoord, soms zelfs vaker dan als redactionele afkorting. In dat geval behouden ze de spelling met punten van de redactionele afkortingen (zie 13.2). Voorbeelden:

- *a.m.* (ante meridiem), *a.u.b.*, *c.q.*, *s.v.p.*, *t.z.t.*
- *a.m.-gebruik*
- *s.v.p.'s*, *be-s.v.p.'d*

Omgekeerd wordt *NB* (nota bene) meestal zoals een redactionele afkorting voluit uitgesproken (nota bene) en niet als initiaalwoord (/ɛn/-/be/). Toch wordt het zonder punten geschreven, net als de afkortingen *PS*, *PPS*, die echter meestal wel met de letternamen worden uitgesproken.

2) Omwille van de terugleesbaarheid worden er punten geschreven in initiaalwoorden wanneer men vreest dat ze ten onrechte vloeiend, als een gewoon woord, zouden kunnen worden gelezen. Dit kan worden vergeleken met het facultatieve liggende streepje in samenstellingen (zie 8.3). Voorbeelden:

- *a.l.s.* (algemene letterenstudie), *a.s.o.* (algemeen secundair onderwijs), *b.l.o.* (buitengewoon lager onderwijs), *b.o.t.* (beroeps voor onbepaalde tijd), *h.o.*, *m.o.k.* (moeilijk opvoedbare kinderen), *s.o.* (secundair onderwijs)
- *b.l.o.-leerkrachten*, *m.o.k.-verblijf*

In tekst waarin de context twijfel over de interpretatie als initiaalwoord uitsluit, hoeven de punten niet. Men schrijft dan *als*, *aso*, *blo*, *ho*, *mok*, *so*. Hoewel het in feite een redactionele afkorting is wordt *bao* (basisonderwijs) vrijwel altijd zonder punten geschreven, alsof het een initiaalwoord was.

3) Wanneer een organisatie zelf een schrijfwijze hanteert die afwijkt van wat op grond van deze regels mag worden verwacht, dient die schrijfwijze, in overeenstemming met het donorprincipe, te worden gerespecteerd. Voorbeelden: *C&A*, *CD&V*, *K.U. Leuven*, *PvdA*, *sp.a*

13.5 Letterwoorden en verkortingen

Een letterwoord is een woord dat gevormd is met de beginletter of -letters van elk van de samenstellende delen (lettergrepen of morfemen) van een complex woord of woordgroep in het Nederlands of een vreemde taal, waarbij het geheel uitgesproken wordt alsof het om een gewoon woord ging, m.a.w. bij het lezen gelden de grafeem-foneemconversieregels die voor gewone woorden gelden. Voorbeelden:

aids, *ahob* (automatische halve overwegboom), *bam* (bewust alleenstaande moeder), *bom* (bewust ongehuwde moeder), *havo*, *pin*, *radar*, *ufo*

Erasmus (European Community Action Scheme for the Mobility of University Students), *Riagg* (Regionale Instelling voor Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg), *SER* (Sociaal-Economische Raad), *SERV* (Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen)

Een verkorting is een woord dat gevormd is uit ingekorte lettergrepen van een enkelvoudig woord, een complex woord of woordgroep, waarbij het geheel uitgesproken wordt alsof het om een gewoon woord ging, met andere woorden bij het lezen gelden de gewone grafeem-foneemconversieregels. Voorbeelden:

- *aso* (asociaal), *adrema* (adresseermachine), *afko* (afkorting), *airco*, *bama* (bachelor-master), *bi* (biseksueel), *bieb* (bibliotheek), *bib* (bibliotheek), *bief*, *bios*, *cabrio*, *cat* (catechisatie), *chimp*, *combi*, *crea*, *demo*, *depri*, *dino*, *elco* (elektrolytische condensator), *fax*, *gesco* (gesubsidieerde contractueel), *giro*, *heli*, *hetero*, *hifi*, *holebi*, *horeca*, *info*, *internet*, *intro*, *kine*, *kroko*, *labo*, *lab*, *lesbi*, *limo*, *loc*, *mayo*, *mecal* (megacalorie), *ordi*, *parsec* (eenheid gevormd uit parallax + seconde), *peut* (therapeut), *plu*, *poli*, *pop*, *porno*, *prol* (proleet), *pur* (polyurethaan), *ref*, *rico* (richtingscoëfficiënt), *ros* (rosbief), *scheids*, *sjampie* (champagne), *sema* (semafoon), *slomo* (slow motion), *tab* (tabulator, tabulatie), *tex-mex* (uit Texaans + Mexicaans), *thio* (natriumthiosulfaat), *trafo* (transformator), *trans* (transseksueel), *trileen* (trichloorethyleen), *unief*, *vapo* (vaporisator)
- *Benelux*, *Cobra*, *Europol*, *StuBru*
- *bamafoon* (bandmagnetofoon), *camcorder* (uit camera + recorder), *paraspringen*, *uviostralen* (ultraviolette stralen)

Aangezien letterwoorden en verkortingen in de spelling als gewone woorden worden behandeld, gelden hier ook de algemene regels voor gewone woorden. De drie grote vragen komen ook hier aan de orde:

1. worden al dan niet punten gebruikt?
2. worden kleine letters of hoofdletters gebruikt?
3. wordt in complexe woorden een koppelteken, apostrof of trema gebruikt?

1) Punten

Letterwoorden en verkortingen worden standaard zonder punten geschreven. Zie de voorbeelden hiervoor en hierna.

2) Kleine letters of hoofdletters

Nieuwe letterwoorden voor soortnamen worden vaak in hoofdletters gespeld, ook wanneer de soortnamen voluit zonder hoofdletters worden geschreven. Naarmate letterwoorden ingeburgerd raken, worden ze vaker in kleine letters geschreven. Een vaste regel voor het gebruik van hoofdletters of kleine letters valt hier niet te geven. Voorbeelden:

- *CAT-scan*, *MUG* (medische/mobiele urgentiegroep), *SIS-kaart* (Sociaal Informatiesysteem), *TIA* (transient ischaemic attack), *VUT* (vervroegde uittrekking uit dienstverband)
- *aids*, *ahob*, *bam*, *bom*, *havo*, *hobu*, *pin*, *radar*

Verkortingen van soortnamen worden in kleine letters geschreven. Voorbeelden: *aso*, *bama*, *bios*, *holebi*, *horeca*, *limo*

Wanneer aan het letterwoord of de verkorting een zekere uniciteit wordt toegekend en er dus sprake is van een eigennaam, wordt een hoofdletter als beginletter gebruikt. Dat is veelal het geval bij namen van een wet, wetboek, overheidsmaatregel, bedrijf of instelling.

Of het woord in zijn geheel of alleen met de beginletter in hoofdletters wordt geschreven, hangt af van het aantal letters waaruit de naam bestaat.

De standaardschrijfwijze is als volgt:

- een naam tot drie letters wordt volledig in hoofdletters geschreven. Voorbeelden: *GU* (Gemeentelijke Universiteit), *VU* (Vrije Universiteit), *BIN* (Belgisch Instituut voor Normalisatie), *ELF* (extreem lage frequentie), *ESA*, *FAQ*, *GOS*, *KUN*, *MAP* (Mestactieplan), *MIA* (Music Industry Award), *NAC*, *NEN* (Nederlands Normalisatie-Instituut), *SER* (Sociaal-Economische Raad), *VUT*, *WEU*, *WOB* (Wet Openbaarheid van Bestuur)
- sommige namen van vier letters worden helemaal in hoofdletters geschreven, andere met alleen een beginhoofdletter. Het feitelijke gebruik is bepalend. Voorbeelden: *ARGO*, *HEMA*, *IKON*, *NASA*, *NAVO*, *OESO*, *RAGO* (Raad Gemeenschapsonderwijs), *SARS* (severe acute respiratory syndrome), *SERV* (Sociaal-Economische Raad Vlaanderen), *VLIR* (Vlaamse Interuniversitaire Raad), *Buma* (Bureau voor Muziekauteursrecht), *Cito*, *Fnac*, *Kema* (Instituut voor Keuring van Elektrotechnische Materialen)

- een naam van meer dan vier letters wordt standaard met alleen de beginletter als hoofdletter geschreven. Voorbeelden:
Agalev, Benelux, Bloso, Bovag, Riagg, Unicef, Wajong (Wet Arbeidsongeschiktheidsvoorziening Jonggehandicapten)

Op grond van het donorprincipe gebruiken sommige instellingen een afwijking van de standaardschrijfwijze. Voorbeelden:

- *AbvaKabo, BuZa, SoLiDe, StuBru, UvA*
- *RIZIV*
- *S.M.A.K.* (Stedelijk Museum voor Actuele Kunst, Gent)

3) Schrijfwijze van complexe woorden

De wijze van aaneenschrijven van samenstellingen, afleidingen en flexievormen met een letterwoord of verkorting verschilt naargelang het letterwoord in kleine letters, dan wel in hoofdletters wordt geschreven. Dit onderscheid speelt ook mee in gevallen van klinkerverlenging en klinkerbotsing.

a) kleine letters

Hier gelden de gewone regels die voor alle complexe woorden (zie hoofdstuk 8) en bij klinkerbotsing (zie hoofdstuk 9) gelden. Samenstellingen worden aaneengeschreven en worden bij klinkerbotsing van een liggend streepje voorzien. De voor- en achtervoegsels in de afleidingen en flexievormen worden aan de afkorting gehecht, daarbij wordt zo nodig de eindklinker verlengd of de eindmedeklinker verdubbeld, en bij klinkerbotsing wordt een trema gebruikt. Voorbeelden:

- *ahoboverweg, aidsvirus, aioplaats, amacentrum* (*ama*: alleenstaande minderjarige asielzoeker), *bamastructuur, bammoeder, datrecorder* (*dat* = digital audio tape), *desdochter* (*des* = di-ethylstilbestrol), *finummer* (fiscaal nummer), *hateenheid* (*hat* = huisvesting voor alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens), *havoschool, heaodiploma, hivpatiënt* (met uitspraak /hɪf/), *hobustudent, horecasector, laserprinter, latrelatie, lomschool, memobedrijf, miniahob, nazibeweging, pakmarker, petfles, pinbetalen, pincode, pirlamp, pukcode, purschuim, remslaap, simkaart* (*sim* = subscriber identity module), *sofinummer* (sociaal-fiscaal nummer), *vipdorp, waptoestel* (*wap* = wireless application protocol), *yupgedrag*
- *aio-onderzoek, horeca-achtig*
- *bammetje, havootje, latter, onthivven, ontaidsen, pinner, vipje, wapper*
- *aioër, amaatje, havoër, heaoër, hobuer*
- *ahobs, behorecaad, gepind, lasers, paks* (*pak* = polycyclische aromatische koolwaterstof), *pinnen, vips*

b) hoofdletters

Samenstellingen, flexievormen en afleidingen met een hoofdletter gaan zoals initiaalwoorden.

De samenstellingen krijgen een liggend streepje, de flexievormen en afleidingen met een achtervoegsel krijgen een apostrof en die met een voorvoegsel krijgen een liggend streepje. Voorbeelden:

- *Agalev-partijcongres, Arbowet-invoering, CAT-scan, Erasmus-student, IKON-programma, mede-SERV-lid, Riagg-medewerker, Wajong-uitkering* (Wet Arbeidsongeschiktheidsvoorziening Jonggehandicapten)

- *Agalev'er, Cito'er, Erasmus'er, GOS'er, OESO'er, Riagg'er, SERV'er, Wajong'ers*
- *LOP's* (lokale overlegplatforms), *ont-Benelux't, ver-Unicef't*

Opmerking

In de praktijk is er een tendens om letterwoorden en verkortingen helemaal gelijk te schakelen met gewone woorden (zie ook 8.4.1.1 en 8.4.1.2). In samenstellingen, afleidingen en flexievormen beginnend met een letterwoord of verkorting wordt dan het tweede lid, het afleidings- of flexieachtervoegsel aan het letterwoord of de verkorting vast geschreven zonder liggend streepje of apostrof, tenzij het letterwoord of de verkorting op een hoofdletter eindigt. De gewone regels van medeklinkerverdubbeling en klinkerbotsing (liggend streepje of trema) gelden hier dan ook.

Voorbeelden:

- *Agalevpartijcongres, Arbowetinvoering, Beneluxland, Cito-overleg, Citotoets, Erasmusstudent, Riaggmedewerker, Sabenavlucht, Unicefkaartje, Wajonguitkering*
- *Agalevver, Beneluxer, Citoër, Erasmusser, Riagger, Wajonger*
- *ontbeneluxt, veruniceft*

13.6 Mengvormen

Mengvormen zijn combinaties van initiaalwoorden en letterwoorden of verkortingen. Ze volgen de voorgaande regels in de gevallen waar die van toepassing zijn. Enkele voorbeelden:

- *B en W, C&A, cd-rom, D66, MS-DOS, PvdA, R&D*
- *cd-romspeler, MS-DOS-compatibel*
- *cd-roms, hdtv, hd-teevee*
- *cd-rommetje, PvdA'er, R&D-afdeling*

Er is nog een tweede soort mengvormen, namelijk een bijzondere vorm van letterwoorden die op initiaalwoorden teruggaan. Ze gaan terug op initiaalwoorden waarvan de initialen als letternamen worden uitgesproken, zoals *bh, cd, lp, OK, OW, pc, tv, wc*. Die letternamen worden voluit geschreven en ze volgen de regels van de letterwoorden. Hetzelfde gebeurt met de Engelse initiaalwoorden en hun Engelse letternamen *dj* en *vj*. Voorbeelden:

- *beha, ceedee, deejay, elpee, oké, peecee, teevee, veejay, weecee*
- *het behagedeelte, een beha-affiche, beha-achtig*
- *beha's, ceedees, de okés*
- *behaatje, elpeetje, oweeër*

Merk op dat de vorm *beha* met deze schrijfwijze ingeburgerd is, maar dat hij strikt gesproken met dubbele *e* zou moeten worden geschreven: *beeha*.

14 Woordafbreking

14.1 Inleiding

In het verleden was kennis van regels voor woordafbreking vrij belangrijk wanneer men in handschriften, gedrukte werken en krantenkolommen de regels mooi rechts wilde uitlijnen. De zetter moest immers in elk af te breken woord het afbreekstreepje met de hand aanbrengen. Vandaag de dag bepalen woordafbreekfuncties in tekstverwerker, dtp- en zetsysteem de afbreekpositie, met wisselende nauwkeurigheid. In het algemeen proberen zulke programma's de afbreekregels voor het Nederlands te volgen. Afbreekregels verschillen van taal tot taal. Vergelijk bijvoorbeeld enkele Nederlandse, Engelse, Duitse en Franse afbrekingen:

Nederlands	Engels	Duits	Frans
<i>ac•cep•ta•bel</i>	<i>ac•cept•able</i>	<i>ak•zep•ta•bel</i>	<i>ac•cep•ta•ble</i>
<i>elek•tri•ci•teit</i>	<i>elec•tric•i•ty</i>	<i>E•lek•tri•zi•tät</i>	<i>élec•tri•ci•té</i>
<i>eta•tis•me</i>	<i>stat•ism</i>	<i>E•ta•tis•mus</i>	<i>éta•tis•me</i>
<i>mee•ting</i>	<i>meet•ing</i>	<i>Mee•ting</i>	<i>mee•ting</i>
<i>so•ci•a•list</i>	<i>so•cial•ist</i>	<i>So•zi•a•list</i>	<i>so•cia•lis•te</i>
<i>su•pre•ma•tie</i>	<i>su•prem•a•cy</i>	<i>Su•pre•ma•tie</i>	<i>su•pré•ma•tie</i>
<i>sta•ti•on</i>	<i>sta•tion</i>	<i>Sta•ti•on</i>	<i>sta•tion</i>

Tekstverwerkers doen over het algemeen uitstekende afbrekingsvoorstellen, maar moeten in sommige gevallen geassisteerd worden omdat de programmatuur niet in staat is de taalanalyse te maken die nodig is om te onderscheiden tussen bijvoorbeeld *omfloers•te* (verleden tijd) en *omfloer•ste* (bijvoeglijk naamwoord), of tussen de superlatieven *ver•ste* (van *ver*) en *vers•te* (van *vers*).

Voor een goed begrip van de afbreekregels zijn de volgende zaken van belang:

- De afbreekregels maken gebruik van de basisbeginselen van de Nederlandse spelling (zie hoofdstuk 3) en enkele andere begrippen. Bij het basisbeginsel van de standaarduitspraak hoort het beginsel van de terugleesbaarheid (zie 3.2.3). Dit houdt in dat de lezer zo veel mogelijk op grond van de geschreven vorm bij de correcte uitspraak moet kunnen uitkomen. Daarom breken we in *pastoor* af tussen *s* en *t* (*pas•toor*), en niet tussen *a* en *s* (*pa•stoor*), om zo het correct teruglezen van *a* als gedekte klinker /a/ te garanderen. Om een vergelijkbare reden wordt *verademen* niet afgebroken als *vera•demen* maar als *ver•ademen*. De eerste afbreking zou voor de *e* van *ver* de uitspraak met ongespannen /e/ (/vera/) oproepen in plaats van met sjwa. Bij sommige afbrekingen wordt weliswaar van dit beginsel afgeweken, bijvoorbeeld in *la•chen*, *zin•gen*.
- De afbreekregels bedienen zich verder van de begrippen 'simplex' (enkelvoudig of ongeleed woord) en 'complex woord' ofwel 'geleed woord' (samenstelling, afleiding, afleidingsaffix, flexie, verbuigings- of vervoegingsuitgang).
- Ofschoon de termen *syllabe* en *lettergreep* in omgangstaal vaak als synoniemen gebruikt worden, wordt in dit hoofdstuk het onderscheid gemaakt tussen het fonologische begrip *syllabe* en het orthografische begrip *lettergreep*. Intuïtief kunnen we de klankvorm van veel woorden vrij gemakkelijk in syllaben scanderen, bijvoorbeeld *Zwitserland* in de syllaben /zwɪt/-/sər/-/lant/, met in

geschreven vorm de drie lettergrepen *Zwit•ser•land*.

De syllabegrens en de lettergreepgrens vallen echter niet altijd samen zoals in *Zwitser•land*. Een woord als *tandarts* omvat in de uitspraak de syllaben /tan/ en /darts/, maar in de spelling de lettergrepen *tand* en *arts*. De afbreekplaats ligt dus niet tussen de twee syllaben *tan* en *darts*, maar tussen de twee lettergrepen: *tand•arts*. *Frankrijk* bestaat uit de fonologische syllaben /fran/ en /kreik/, maar zolang het woord als samenstelling wordt opgevat, splitsen we het als *Frank•rijk*. Bij het scanderen van *alsof* aarzelen we of we de syllabegrens na *als* dan wel na *al* plaatsen. Een woord als *meester* kan op twee manieren worden ontleed in de fonologische syllaben /me/-/stər/, en in /mes/-/tər/, maar in het schrift alleen in de lettergrepen *mees* en *ter*, met dus de afbreking *mees•ter*. In de uitspraak bestaan *dode* en *doodde* uit precies dezelfde twee syllaben /do/ en /də/, in het schrift hebben we duidelijk verschillende lettergrepen: *do•de* en *dood•de*. Leerkrachten in het primair onderwijs kunnen getuigen dat hun leerlingen, zolang ze nog niet al te zeer door de spellingbeelden beïnvloed zijn, het moeilijk hebben uit te maken of de syllabegrens in *bakker* meteen na de klinker /a/ komt (/ba/-/kər/), dan wel midden in de medeklinker /k/ (/bak/-/kər/), of erna (/bak/-/ər/).

Hierna wordt beschreven hoe de orthografische lettergrepen, en dus de afbreekplaatsen volgens de in het Nederlands traditioneel gangbare conventies, worden bepaald.

Hoewel langere woorden verscheidene afbreekplaatsen tellen, worden in dit hoofdstuk alleen de voor de illustratie relevante afbreekplaatsen gemarkeerd. Een voorbeeldwoord kan dus meer afbreekplaatsen tellen dan in de illustratie wordt aangegeven.

14.2 Algemene regel

14.2.1 Regel

De algemene regel is dat afgebroken wordt op de grens van lettergrepen. Dat geldt voor simplicia ofwel ongelede woorden (enkelvoudige woorden) en voor complexe ofwel gelede woorden (samenstellingen, afleidingen en flexievormen). Enkele voorbeelden:

har•poen, har•poe•nen, di•a•mant, las•ter, sok•kel, au•la, eu•tha•na•sie, au•to•noom, ou•zo, ij•zer, ei•wit, sta•ti•on, ie•der, ij•ver, oe•ver, oe•deem, eu•vel, ou•der, toe•stel, ui•en, Ne•der•land, koel•te, korf•je, rol•le•tje, be•vei•li•gen, ont•war•ren, na•le•ven, be•spe•len, be•speel•baar, speel•film, speel•film•ac•teur

14.2.2 Wat telt als lettergreep?

Cruciaal in dit gehele hoofdstuk is de vraag wat precies als lettergreep opgevat moet worden. De lettergreep wordt hier gedefinieerd door de gebruikelijke lettergreepgrenzen in het Nederlands aan te wijzen.

In het algemeen zijn er twee plaatsen mogelijk voor een lettergreepgrens: ze valt samen met de morfeemgrens, of met de fonologische syllabegrens:

1) morfeemgrens

De lettergreepgrens valt op de morfeemgrens:

a tussen twee grondwoorden in een samenstelling: *na•apen, over•eten, speel•film, wafel•ijzer*

- b** voor de achtervoegsels *-aard*, *-aardig* en *-achtig*, die zich in de spelling als grondwoord gedragen: *gierig•aard*, *boos•aardig*, *kramp•achtig*
- c** voor een achtervoegsel dat met een medeklinker begint: *bespeel•baar*, *citroen•tje*, *dom•heid*, *koel•te*, *oud•ste*, *roer•loos*, *vriend•schap*
- d** na een afleidings- of flexievoorvoegsel: *be•speelbaar*, *ge•treden*, *her•stel*, *op•treden*, *ver•dienen*

2) syllabegrens

In alle andere gevallen valt de lettergreepgrens op de fonologische syllabegrens. Dat is het geval:

- a** bij een achtervoegsel dat met een klinker begint en op een klinker volgt: *bui•ig*, *judo•en*, *roei•er* (In deze gevallen valt de morfologische syllabegrens uiteraard samen met de morfeemgrens.)
- b** bij een achtervoegsel dat met een klinker begint na een of meer aan het achtervoegsel voorafgaande medeklinkers: *ang•stig*, *din•getje*, *gewiek•ster*, *hevi•ge*, *rol•letje*, *spe•ler*, *stra•ten*
- c** bij ongelede woorden: *Bel•gië*, *ij•zer*, *mei•er*, *wa•fel*

Deze algemene regel wordt nader uitgelegd in paragraaf 14.4 en verder.

14.2.3 Apostrof, liggend streepje, trema

Bij afbreking worden het liggend streepje en de apostrof vervangen door een liggend streepje als afbreektteken. Het trema valt weg na het afbreektteken, maar het blijft behouden vóór het afbreektteken. Enkele voorbeelden:

- *AOW-bepaling* – *AOW•bepaling*, *bruto-omzet* – *bruto•omzet*, *bijna-crisis* – *bijna•crisis*
- *sherry'tje* – *sherry•tje*, *cd'tje* – *cd•tje*, *A4'tje* – *A4•tje*, *AOW'er* – *AOW•er*
- *ruïne* – *ru•ine*, *ruï•ne*; *creëren* – *cre•eren*, *creë•ren*; *be•eindigen*, *ge•ind*, *mao•ist*, *wee•ige*, *dinosauri•er*

14.2.4 Vreemde woorden

Woorden uit een vreemde taal worden zo veel mogelijk afgebroken volgens de Nederlandse regels. Enkele voorbeelden:

ca•te•nac•cio, *Dol•ma•bah•çe•pa•leis*, *mo•ment su•prê•me*, *pe•re•stroj•ka*, *pic•kles*

Voor aan het Engels en Frans ontleende woorden gelden enkele verdere preciseringen (zie 14.7).

14.3 Beperkende voorwaarden

14.3.1 Geen geïsoleerd teken aan regeleinde of regelbegin

14.3.1.1 Enkelvoudige woorden

Er mag niet zodanig worden afgebroken dat één klinkerteken van een enkelvoudig woord (niet samengesteld, afgeleid of geflecteerd) apart komt te staan aan het einde van een regel of aan het begin van de volgende regel:

- EINDE VAN DE REGEL
ali•nea (niet: *a•linea*), *aloë* (niet: *a•loë*), *oven* (niet: *o•ven*), *oa•se* (niet: *o•ase*), *ezel* (niet: *e•zel*), *ecru* (niet: *e•cru*), *aplomb* (niet: *a•plomb*), *oké* (niet: *o•ké*), *ethos* (niet:

e•thos), *uto•pie* (niet: *u•topie*), *ate•lier* (niet: *a•telier*), *eo•liet* (niet: *e•oliet*), *iglo* (niet: *i•glo*), *ug•li* (uitspraak: /ʏgli/; niet: *u•gli*), *uzelf* (niet: *u•zelf*)

- BEGIN VAN VOLGENDE REGEL

bego•nia (niet: *begoni•a*), *vi•deo* (niet: *vide•o*), *Bel•gië* (niet: *Belgi•e*), *re•gio* (niet: *regi•o*), *ali•nea* (niet: *aline•a*), *aloë* (niet: *alo•e*)

14.3.1.2 Complexe woorden

Het principe voor enkelvoudige woorden geldt ook voor de morfemen in samenstellingen, afgeleide en geflecteerde woorden. Geen enkel morfeem (voorvoegsel, grondwoord, achtervoegsel) mag zo worden afgebroken dat aan het einde van de regel of het begin van de volgende regel één enkel klinkerteken van dat morfeem apart komt te staan.

- EINDE VAN DE REGEL

a) de betrokken letter is de beginletter van het volledige woord

- in voorvoegsel: *athe•isme* (niet: *a•theïsme*), *amo•reel* (niet: *a•moreel*), *epi•centrum* (niet: *e•picentrum*)
- in eerste lid van een samenstelling: *adem•haling* (niet: *a•demhaling*), *ever•zwijn* (niet: *e•verzwijn*), *open•doen* (niet: *o•pendoen*)

b) de betrokken letter is niet de beginletter van het volledige woord maar wel de beginletter van een morfeem midden in het complexe woord

- beginletter na voorvoegsel: *be•amen* (niet: *bea•men*), *be•edigd* (niet: *beë•digd*), *ge•opend* (niet: *geo•pend*), *her•ademen* (niet: *hera•demen*), *ont•eren* (niet: *onte•eren*)
Let wel, het Engelse *beamer* (projector) wordt gesplitst als *bea•mer*.
- beginletter van een volgend lid in een samenstelling: *over•eten* (niet: *overe•ten*), *meer•aderig* (niet: *meera•derig*)

- BEGIN VAN VOLGENDE REGEL

a) de betrokken letter is de eindletter van het volledige woord

- eindletter van een grondwoord: *probleemre•gio* (niet: *probleemregi•o*), *winteraza•lea* (niet: *winterazale•a*), *pseudofa•rao* (niet: *pseudofara•o*)
- eindletter van achtervoegsel: *weeë* (niet: *wee•e*), *proto•zoa* (niet: *protozo•a*), *aqua•ria* (niet: *aquari•a*), *mu•sea* (niet: *muse•a*)

b) de betrokken letter is niet de eindletter van het volledige woord maar wel de eindletter van een morfeem midden in het complexe woord

- eindletter van een voorvoegsel: *neo•liberalisme* (niet: *ne•oliberalisme*), *audio•visueel* (niet: *audi•ovisueel*)
- eindletter van een grondwoord in een samenstelling of afleiding: *farao•hond* (niet: *fara•ohond*), *stereo•geluid* (niet: *stere•ogeluid*), *video•band* (niet: *vide•oband*), *dia•viewer* (niet: *di•aviewer*), *cavia•tje* (niet: *cavi•atje*), *dia•tje* (niet: *di•atje*), *radio•loos* (niet: *radi•oloos*), *video•tje*
Bij een volgende 's (verbuiging) komt de klinkerletter niet alleen te staan en hebben we: *cavi•a's*, *di•a's*, *radi•o's*, *vide•o's*.

Opmerking 1: afbreking bij opeenvolgende klinkertekens

In de voorbeelden hierboven komen veel woorden voor waarbij afbreking tussen opeenvolgende klinkertekens niet toegestaan is (bijvoorbeeld niet: *ne•oliberalisme*, *vide•oband*). Dit kan ten onrechte suggereren dat afbreking tussen twee klinkertekens nooit mag. De beperking geldt echter slechts wanneer de opeenvolgende klinkertekens aan het einde van een herkenbaar morfeem voorkomen. Dat is niet het geval in de volgende situaties, waar afbreking tussen de klinkertekens, op syllabegrenzen, dus wel mogelijk is:

- De opeenvolgende klinkertekens komen midden in een morfeem voor. Die woorden kunnen bijgevolg probleemloos op twee plaatsen worden afgebroken, vandaar de aanduiding •e•, •a•, •o• etc.:
afpoei•e•ring, *dimensi•o•naal*, *fe•o•daal*, *janu•a•ri*, *maffi•o•so*, *manu•e•le*, *mari•o•net*, *mete•o•renzwerm*, *pi•a•nist*, *positi•o•nering*, *premi•è•re*, *re•a•listisch*, *recre•a•tie*, *regi•o•naal*, *situ•a•tie*, *speci•a•list*, *the•a•ter*, *the•o•rie*
- De klinkertekens komen voor op het eind van een morfeem waarvan de betekenis in het woord ondoorzichtig is.
 Het element *dia-* wordt in veel woorden als ondoorzichtig en dus niet als grondwoord of voorvoegsel opgevat (zie ook 14.6.3.). Daarom kan in deze woorden op twee plaatsen gesplitst worden; de laatste klinker van *dia* kan bijvoorbeeld naar het begin van de volgende regel gaan: *di•a•betes*, *di•ag•nose*, *di•a•mant*, *di•as•pora*, *di•ar•ree*, *di•as•tole*. Hetzelfde geldt voor het element *coa-* in *co•a•litie* (*co•alitie* en *coa•litie*).
- Woorden als *draai•erig*, *eieren* kunnen op twee manieren gesplitst worden: *draai•e•rig*, *ei•e•ren* (zie 14.5.1).

Opmerking 2: afbreking bij medeklinkers

Alle hierboven genoemde principes zijn enkel van toepassing op klinkertekens. Een medeklinkerteken van een grondwoord gaat wél geïsoleerd naar het begin van de volgende regel als het aansluitende achtervoegsel met een klinker begint (zie 14.5.1). Voorbeelden: *beta•ler*, *diena•res*, *gelovi•ge*, *hande•ling*, *rege•ring*, *spe•ler*, *wande•laar*

Opmerking 3: elementen die uit één teken bestaan

De beperking op geïsoleerde tekens geldt ook voor complexe woorden met een element dat uit slechts één teken bestaat. Dat teken mag nooit geïsoleerd worden aan het einde van een regel of het begin van de volgende, ongeacht of het een klinkerletter, medeklinkerletter of ander symbool of speciaal teken is. Hier volgen enkele voorbeelden:

- EINDE VAN DE REGEL

Er kan niet worden afgebroken na een grondwoord dat uit één teken bestaat:

A-bommen (niet: *A•bommen*), *X-chromosoom* (niet: *X•chromosoom*), *y-as* (niet: *y•as*), *a's* (niet: *a•s*), *a'tje* (niet: *a•tje*), *b'tje* (niet: *b•tje*), *m'etje* (niet: *m•etje*), *p's* (niet: *p•s*), *&-teken* (niet: *&•teken*), *+je* (niet: *+•je*), *2'tje* (niet: *2•tje*), *6'en* (niet: *6•en*)

- BEGIN VAN VOLGENDE REGEL

Er kan niet worden afgebroken voor een enkele medeklinkerletter als achtervoegsel:

- het grondwoord eindigt op een klinker: *cavia* 's (niet: *cavia*•s), *scenario* 's (niet: *scenario*•s)
- het grondwoord eindigt op een medeklinker: *films* (niet: *film*•s), *appels* (niet: *appel*•s; wel: *appe*•len), *voelt* (niet: *voel*•t; wel: *voel*•de), *oliën* (niet: *olie*•n).

14.3.2 Terugleesbaarheid

De afbreking mag geen aanleiding geven tot een andere uitspraak van het achtergebleven linkerelement. Dat geldt in het bijzonder voor de enkele *i*, *e*, *a*, *u*, *o*. Aan het lettergreepende is de uitspraak van deze letters die van een ongedekte klinker.

De uitspraak van *e* als lettergreepende is ofwel /e/ ofwel /ə/.

De uitspraak van *i*, *e*, *a*, *u*, *o* als gedekte klinker aan het lettergreepende komt alleen voor *ch*, *sh* en *sj* voor, bijvoorbeeld in *richel*, *stechelen*, *lachen*, *kuchen*, *bochel*, *crashen*, *pasja* (zie 14.5.2.2). Enkele voorbeelden:

du•plex (niet: *dup*•lex), *chloro*•plast (niet: *chlorop*•last), *her*•ademen (niet: *hera*•demen), *hop*•la (niet: *ho*•pla), *ont*•eren (niet: *onte*•ren), *para*•plu, *pas*•toor (niet: *pa*•stoor), *re*•glement (niet: *reg*•lement), *so*•praan, *re*•plica, *tri*•glief, *cos*•metica (niet: *co*•smetica), *mos*•lim
crashen (niet: *cras*•hen), *fini*•shen, *Wa*•shington, *pa*•sja (niet: *pas*•ja)

Dat een bepaalde afbreking fout is, vloeit soms voort uit meer dan één principe of regel. Zo verklaart zowel het terugleesbaarheidsprincipe als de beperking op geïsoleerde tekens waarom de afbrekingen *hera*•demen, *onte*•ren en *geo*•pend fout zijn.

14.4 Afbreking op de morfeemgrens

14.4.1 Samenstellingen

Samenstellingen worden afgebroken tussen de samenstellende delen.

Enkele voorbeelden:

aardgas•prijs, *advents*•kaars, *al*•om, *als*•ook, *basis*•jaar, *binnens*•huis, *binnens*•monds, *bos*•tuin, *boven*•op, *door*•slecht, *fax*•apparaat, *glans*•rijk, *hand*•bal, *heel*•al, *hitte*•blaar, *ieder*•een, *kippen*•ei, *lach*•aanval, *liefdes*•spel, *meest*•al, *metro*•station, *na*•dat, *na*•tsjilpen, *nog*•al, *op*•leven, *over*•al, *rassen*•haat, *slagers*•mes, *squash*•avond, *toe*•staan, *volg*•nummer, *whisky*•glas, *zaag*•blad, *zieken*•bed

Opmerking

Een tussenletter *-e-*, *-(e)n-* of *-s-* wordt behandeld op de manier van een achtervoegsel en blijft bij het eerste deel:

- *rijste*•meel, *wiege*•lied
- *boeken*•aanbod, *druiven*•oogst, *ganzen*•ei, *zieken*•fonds
- *ezels*•oren, *geluids*•niveau, *kiezers*•lijst, *verkeers*•paal, *olifants*•jong

Let wel: de volgende afbrekingen kunnen uiteraard ook:

*rij*s•temeel, *boe*•kenaanbod of *boekenaan*•bod, *zie*•kenfonds

14.4.2 De achtervoegsels *-aard*, *-aardig* en *-achtig*

Op enkele uitzonderingen na volgen woorden met *-aard*, *-aardig*, *-achtig* de regel voor samenstellingen. Enkele voorbeelden:

geestig•aard, *boos*•aardig, *edel*•aardig, *berg*•achtig, *herfst*•achtig, *kramp*•achtig, *rots*•achtig, *lente*•achtig

Let wel: de volgende woorden worden niet op de morfeemgrens maar op de syllabegrens afgebroken, hetzij omwille van de terugleesbaarheid, hetzij omdat de afbreking een in inheemse woorden onacceptabel lettergreepeinde (in casu -z) zou opleveren:

- *do•laard* (naast varianten *do•laar*, *do•ler*)
- *grijn•zaard*, *vein•zaard*

In de geïsoleerde vorm *Span•jaard* wordt op de syllabegrens afgebroken zoals in andere woorden met *nj* (zie 14.5.2.2.5).

14.4.3 Een achtervoegsel met een medeklinker

Er wordt afgebroken tussen grondwoord en achtervoegsel wanneer het achtervoegsel met een medeklinker begint:

adel•lijk, *bak•sel*, *boom•pje*, *citroen•tje*, *fresia•tje*, *geberg•te*, *klink•je*, *lamp•je*, *lont•je*, *los•jes*, *meis•je*, *vers•te*, *ver•ste*, *fit•heid*, *twee•heid*, *vriend•schap*

Speciale gevallen

1) In verkleiningsvormen wordt afgebroken voor een verkleiningsachtervoegsel dat met een medeklinker begint: *bord•je*, *harin•kje*, *gemeente•tje*, *boom•pje*, *huis•je*. Het achtervoegsel *-kje* komt voor bij sommige grondwoorden op *-ng* (vgl. *kettinkje* met *dingetje*, *din•ge•tje*). Bij het verkleiningsachtervoegsel *-kje* valt de *g* van het wordeinde *-ng* in het grondwoord weg. Enkele voorbeelden:

harin•kje, *kneuzin•kje*, *kettin•kje*, *saron•kje*, *orang-oetan•kje* (van *orang-oetang*; *orang-oetanne•tje* is het verkleinwoord van *orang-oetan*).

Wanneer de eindklinker van het grondwoord verdubbeld is, wordt de verdubbelde klinkerletter weer verenigd. De apostrof voor de verkleiningsuitgang valt weg.

Voorbeelden:

omaatje – *oma•tje*, *parapluitje* – *paraplu•tje*, *baby'tje* – *baby•tje*, *haiku'tje* – *haiku•tje*

Voor de afbreking bij verkleiningsachtervoegsels zie verder 5.3.

2) Er doen zich bijzondere gevallen voor in woorden met een achtervoegsel of rechterelement van Griekse of Latijnse herkomst. Zie verder 14.6.

14.4.4 Voorvoegsels

Er wordt afgebroken tussen voorvoegsel en grondwoord. Enkele voorbeelden:

be•schilderd, *ge•eerd*, *ge•klop*, *her•ademen*, *on•wil*, *ont•regelen*, *ver•edelen*

Er doen zich bijzondere gevallen voor in woorden met een voorvoegsel of linkerelement van Griekse of Latijnse herkomst. Zie verder 14.6.

14.5 Afbreking op de syllabegrens

14.5.1 Algemeen

In de volgende gevallen valt de lettergreepgrens gewoonlijk samen met de fonologische syllabegrens.

1) Er wordt afgebroken tussen grondwoord en achtervoegsel wanneer (i) het grondwoord op een klinkerletter, inclusief *y*, en inclusief *i* van een echte of onechte tweeklank, eindigt, en (ii) het achtervoegsel met een klinker begint. Enkele voorbeelden:

- *algebra•ische, domino•en, mao•ist, sauna•en, tao•isme, vwo•er*
- *lobby•en, gruy•ère*
- *essay•ist, spray•en*
- *bui•ig, glooi•ing, kaai•en*

Op het eerste gezicht is het niet duidelijk of de lettergreepgrens in de bovenstaande woorden op de morfeemgrens dan wel op de syllabegrens valt. Beide vallen hier inderdaad samen. Er is in de *Technische Handleiding* gekozen voor de aanname dat de lettergreepgrens hier op de syllabegrens valt, omdat bij dezelfde suffixen met een klinker (*-en, -er, -ig, -isch, -ist* enz.) de syllabegrens eveneens lettergreepgrens is wanneer zo'n suffix door een medeklinker wordt voorafgegaan, bijvoorbeeld: *spe•len, spe•ler, he•vig, tra•gisch, ana•list*.

Opmerking

De als sjwa uitgesproken letter *e* na een lettergreep eindigend op een echte of onechte tweeklank op *i* en voor een met een medeklinker beginnende syllabe, mag bij de voorgaande lettergreep blijven of met de volgende medeklinker mee verschuiven naar de volgende regel. Enkele voorbeelden:

draai•erig – draai•erig, ei•ren – ei•eren, leerlooie•rij – leerlooi•erij, kui•ren – kui•eren, lui•rik – lui•erik, vrij•lijk – vrij•elijk

Daarentegen gaat de als sjwa uitgesproken letter *e* na een echte of onechte tweeklank eindigend op de letter *w*, samen met *w* mee naar het begin van de volgende lettergreep. Doordat de letter *w* als medeklinker wordt behandeld, gelden immers de gewone regels. Voorbeelden: *eeu•weling, leeu•werik, nieu•were, ru•were, trou•weloos*

2) Wanneer het grondwoord op een of meer medeklinkers eindigt en het achtervoegsel met een klinker begint, wordt afgebroken volgens de regels in 14.5.2. Een paar voorbeelden:

ang•stig, din•ge•tje, eeu•wen, eeu•weling, gewiek•ster, hevi•ge, lau•we•ren, nale•ven, rol•letje, stop•pen, vruch•teloos

3) Bij ongelede woorden (simplicia) wordt eveneens afgebroken volgens de hiernavolgende regels in 14.5.2 (medeklinkers) en 14.5.3 (klinkers): *har•poen, ka•chel, kop•pel, cha•os, muse•um*

14.5.2 Afbreking bij medeklinkertekens

De onderstaande regels hebben, tenzij anders aangegeven, betrekking op zowel (a) simplicia (enkelvoudige woorden) als (b) afleidingen en geflecteerde vormen waarvan het grondwoord op één of meer medeklinkers eindigt en het achtervoegsel of de uitgang (afleiding of flexie) met een klinker begint.

14.5.2.1 Regel

Op de grens van lettergrepen wordt zo afgebroken dat zo veel mogelijk medeklinkerletters naar de volgende regel gaan. De letter *y* voor de glijklank /j/, en

de letter *w* aan het eind van een echte of onechte tweeklank, worden als medeklinker behandeld. Enkele voorbeelden:

- ÉÉN MEDEKLINKERLETTER NAAR VOLGENDE REGEL

bedrie•gerij, bloe•derig, behou•denis, co•yote, do•lend, eeu•wen, freu•diaans, ge•meen, lei•ding, lau•wren, mar•xistisch, rin•getje, schake•laar

- MEERDERE MEDEKLINKERLETTERS NAAR VOLGENDE REGEL

ang•sten, an•sjovis, gebar•sten, gewiek•ster, herf•stig, ka•trol, Man•tsjoe, me•chanisch, oog•sten, opbreng•sten, pro•gram, pu•blik, ringe•tje, Sel•tsjoeks

Deze regel is onderhevig aan de volgende twee beperkende voorwaarden:

a) terugleesbaarheid

De afbreking mag geen aanleiding geven tot een andere uitspraak van het achtergebleven linkerelement (zie 14.3.3). Enkele voorbeelden:

du•plex (niet: *dup•lex*), *chloro•plast* (niet: *chlorop•last*), *hop•la* (niet: *ho•pla*), *para•plu*, *re•glement* (niet: *reg•lement*), *so•praan*, *re•plica*, *cos•metica* (niet: *co•smetica*), *mos•lim*

b) mogelijk lettergreepbegin

Het afgebroken rechterelement moet beginnen met een lettercombinatie die aan het begin van een woord kan voorkomen. Bijvoorbeeld *ng...* en *ld...* zijn uitgesloten.

Foutief afgebroken zijn:

ba•xter, beam•bte, ho•rzel, ka•ngoeroe, ke•lder, su•bstraat, su•btel, tre•chter, aanda•chtig, abru•pter, we•rken, zi•ngen, opbren•gsten, ba•ngerik

Enkele voorbeelden van correcte afbrekingen:

bax•ter, beam•bte, hor•zel, kan•goeroe, kel•der, sub•straat, sub•tel, trech•ter, aandacht•tig, abrup•ter, wer•ken, zin•gen, opbreng•sten, ban•gerik

Opmerking

Ook al is dat op grond van leenwoorden, toch wordt *x* als een mogelijke medeklinker aan het lettergreepbegin beschouwd. Daardoor zijn afbrekingen mogelijk zoals: *mar•xisme, Xer•xes*.

14.5.2.2 Speciale gevallen

Bij de regel en de twee beperkende voorwaarden doen zich speciale gevallen voor waardoor soms afwijkingen op de regel, op de beperkingen, of op de positie van de fonologische syllabegrens kunnen ontstaan. Het betreft afbrekingen bij verdubbelde medeklinkers, en bij *ch, sh, sj, tsj, ts, tz, gn, nj, ng, nk, nc, st, sp, x, y, ñ*.

1) verdubbelde medeklinkers

Door de verdubbelingsregel voor medeklinkers (zie 3.5.1) worden de medeklinkerletters *b, d, f, g, k, l, m, n, p, r, s, t, v, z* uitgesproken als /z/ of /s/, en *c* uitgesproken als /k/, na een gedekte klinker op de grens tussen twee lettergrepen verdubbeld. Op die manier wordt het correct teruglezen gegarandeerd van *i, e, a, u, o* als /ɪ/, /ɛ/, /a/, /ʏ/, /ɔ/), bijvoorbeeld *bakker*. Hoewel men kan twijfelen over de positie van de fonologische syllabegrens in zo'n woord, wordt hier standaard midden

in de dubbele medeklinker afgebroken. Door die afbreking wordt ook voldaan aan de beperking van het mogelijke lettergreepbegin (zie 14.5.2.1).

Enkele voorbeelden:

bak•ker, schub•ben, bed•den, apostrof•fen, big•gen, kruk•ken, verschil•len, rem•men, pan•nen, lap•pen, ster•ren, klus•sen, debat•ten, dav•venen, fez•zen, quiz•zen, oc•casie, aerobic•cen, montignac•cen

2) ch en sh

De lettercombinatie *ch* staat voor zowel het foneem /χ/, /tʃ/ als /ʃ/.

Tussen klinkers schuiven *ch* en *sh* in hun geheel op naar de volgende regel, ongeacht de uitspraak van de voorgaande klinker als gedekte klinker (*ka•chel*), of ongeacht het in principe onmogelijke lettergreepende van het achtergebleven deel (*loo•chenen*).

Enkele voorbeelden:

- *ka•chel, goo•chelen, gui•chelheil, Me•chelen*
- *crè•che, cou•chette, plu•chen*
- *gau•cho, ma•cho*
- *cra•shen, fini•shen, pu•shen, Wa•shington*

3) sj

De lettercombinatie *sj* staat in de volgende voorbeelden voor het foneem /ʃ/. Na zowel een medeklinker als een klinker komt *sj* rechts van de afbreking, ongeacht de uitspraak van de voorgaande klinker als gedekte klinker (*pa•sja*), of ongeacht het in principe onmogelijke lettergreepende van het achtergebleven deel (*koo•sjer*).

Voorbeelden:

an•sjovis, arti•sjok, bol•sjewist, koo•sjer, pa•sja

4) tsj

De lettercombinatie *tsj* voorafgegaan door een klinker wordt afgebroken als *t•sj*.

Enkele voorbeelden:

dat•sja, hat•sjie, roet•sjen

Let op: in *Man•tsjoe, Man•tsjoes, Man•tsjoerije, Sel•tsjoeks* wordt *tsj* voorafgegaan door een medeklinker en ligt de syllabegrens anders.

Voor de afbreking in de verkleinwoorden van woorden waarvan het grondwoord op *tsj* eindigt (*slivovitsj – slivo•vitsje, tsarevitsj – tsare•vitsje*) (zie 5.3.1).

5) ts, tz en zz

In leenwoorden met het gemengde medeklinkerfoneem (affricaat) /ts/ wordt niet afgebroken tussen *t* en *s* of tussen *t* en *z*, maar voor *ts* of *tz*:

tsee•tseevlieg, tsie•tsiet, tza•tziki

De combinatie *zz* voor het gemengde medeklinkerfoneem /ts/ of /dz/ wordt in het midden afgebroken. Voorbeelden:

intermez•zo, piz•za

6) gn en nj

De lettercombinaties *gn* en *nj* uitgesproken als /ɲ/ worden na een gedekte of open klinker gesplitst, op voorwaarde dat aan de hoofdregel en de beperkingen is voldaan.

Enkele voorbeelden:

- *beig•net, bourgog•ne, campag•ne, cog•nac, compag•non, sig•naal, vig•net*
- *an•jer, bon•je, fran•je, plun•je, Span•jaard*

De lettercombinatie *gn* wordt ook gesplitst waar ze staat voor de opeenvolging van de fonemen /ɣ/ en /n/ of /ɣ/ en /n/:

mag•neet, mag•nolia, preg•nant

7) *ng, nk en nc*

Wanneer *ng* het medeklinkerfoneem /ŋ/ of de combinatie van /ŋ/ en /ɣ/ voorstelt, wordt tussen *n* en *g* gesplitst voor een volgende klinker. Wanneer *nk* of *nc* de combinatie van /ŋ/ en /k/ voorstelt, wordt tussen *n* en *k* of *c* gesplitst voor een volgende klinker. Voorbeelden:

- *ban•ge, din•getje, konin•gin, zan•ger*
- *Con•go, man•gaan*
- *ban•ken, drin•ken, ton•kaboon*
- *fran•co, on•coloog*

Er wordt echter na *ng, nk* of *nc* gesplitst wanneer die combinatie gevolgd wordt door een of meer medeklinkers. Voorbeelden:

- *bang•ste, kong•si*
- *pink•ster*
- *func•tie*

8) *st, sp, str, spl en spr*

Het gaat hier over de medeklinkerclusters *st, sp, str, spl* en *spr* in **simplicia**. Het simplexelement kan zelf wel deel uitmaken van een geleed woord, zoals *claustr* in *claustr*ofobie. De genoemde medeklinkerclusters vormen hier dus niet het begin van een achtervoegsel, zoals *st* in *vrij•ster*.

Wanneer zo'n cluster voorafgegaan wordt door een klinker, inclusief *y*, of door een echte tweeklank, wordt tussen *s* en *t*, of *s* en *p* gesplitst. Voorbeelden:

- *st*: *kloos•ter, mees•ter, oes•ter, kos•ter, rus•tig, kos•tuum, pas•tor, pros•tituee, akoes•tiek, lijs•ter, pis•tool, sys•teem*
- *sp*: *gos•pel, jas•pis, pros•pectus, wes•pen, sus•pect*
- *str*: *plas•tron, claus•trofobie, dis•trict, dis•tributie, orkes•treren, res•trictie, cas•tratie, kadas•traal, rekes•treren, rekwes•treren, oes•trogeen, frus•tratie, pas•trami, peres•trojka, maes•tro, as•trakan, gas•tronomie, lus•trum, quaes•trix, os•tracisme, colos•trum, es•trade*
- *spr*: *es•presso, es•prit*
- *spl*: *es•planade, dis•play*

Ook wanneer in enkelvoudige (ongelede) woorden twee uitspraken van de voorafgaande klinker mogelijk zijn, als gedekte en als ongedekte klinker, wordt gesplitst tussen *s* en *t*, en tussen *s* en *p*. Voorbeelden:

apos•trof, balus•trade, cys•te (/kɪstə/ en /kɪstə/), *indus•trie* (/ɪndʏstri/ en /ɪndystri/)

Hier wordt geen rekening gehouden met het feit dat zulke woorden door specialisten op etymologische gronden als geleed kunnen worden beschouwd.

9) *x*

Voor en na de *x* tussen klinkers wordt niet afgebroken. Enkele voorbeelden:

alexan•drijn (niet: *ale•x•andrijn*), *faxen* (niet: *fa•x•en*), *luxa•flex* (niet: *lu•x•aflex*), *saxo•foon* (niet: *sa•x•ofoon*), *taxa•tie* (niet: *ta•x•atie*), *taxi* (niet: *ta•xi*)

Maar helemaal volgens de regels wordt tussen *x* en de volgende medeklinker afgebroken:

bax•ter, ex•cuus, ex•periment, gefax•te, fox•trot

10) y

Wanneer y tussen klinkers de medeklinker (glijklank) /j/ voorstelt, verschuift y naar de volgende regel. Voorbeelden:

ca•yenne, co•yote, ro•yaal (/rojal/)

Let wel: wanneer oy de foneemcombinatie /wa/, of uy de foneemcombinatie /wi/ voorstelt, wordt overeenkomstig de regel afgebroken op de syllabegrens, voor de klinkerletter van de volgende lettergreep:

broy•eren, doy•en, flamboy•ant, foy•er, roy•aal (/rwajal/), *tutoy•eren, tuy•au* (/twijou/)

Wanneer y deel uitmaakt van de digraaf uy (deze twee tekens stellen samen één foneem /i/ voor), stelt y op zich niet het klinkerfoneem voor, en wordt overeenkomstig de regel (zie ook 14.5.1) afgebroken op de syllabegrens, voor de klinkerletter van de volgende lettergreep:

bruy•ère, gruy•ère

11) ñ

Er wordt afgebroken voor ñ. Voorbeelden:

se•ñor, se•ñora, se•ñorita

12) cch

Er wordt afgebroken na de eerste c. Voorbeelden:

mac•chiato, pinoc•chioneus, zuc•chetti

13) ll

In Franse of Spaanse leenwoorden met uitspraak /j/ of /lj/ wordt afgebroken tussen de l'en. Voorbeelden:

bouil•lon, brouil•le, espadril•le, feuil•leton, guerril•la, pael•la, patrouil•le

14.5.3 Afbreking bij klinkertekens

Voor afleidingen waarbij het grondwoord op een klinker eindigt en het achtervoegsel met een klinker begint, zie 14.5.1.

Regel

Op de grens van lettergrepen wordt tussen opeenvolgende klinkertekens afgebroken wanneer die klinkers duidelijk tot verschillende fonologische syllaben behoren.

Enkele voorbeelden:

ali•as, basti•on, cha•os, coca•ine, co•effici•ent, fre•on, hy•acint, ma•is (bij *maïs*, naast *mais* zonder afbreking wanneer uitgesproken als tweeklank), *modi•eus, muse•um, monsi•eur, soci•aal, soci•alist, stati•on, vacu•um*

Opmerking

Vaak vormen *di, ci, si, ti, mi* in Engelse of Franse leenwoorden als *adi•eu, soci•aal, soci•alist, monsi•eur, pensi•on, fusi•on, occasi•on, stati•on, scienceficti•on, fricti•oneren, premi•ère* geen aparte syllabe, maar worden de medeklinker en *i* uitgesproken als een medeklinkercluster: /dj/, /sj/ of /ʃ/, /z/, /(t)sj/ of /(t)ʃ/, /mj/. Toch wordt na zo'n cluster traditioneel afgebroken alsof het een aparte syllabe van medeklinker en klinker *i* zou vormen.

Er wordt niet afgebroken in de volgende gevallen, waar telkens sprake is van slechts één syllabe.

1) Nederlandse klinkercombinaties

Er wordt binnen een syllabe niet afgebroken in de klinkerlettercombinaties die in het Nederlands samen één klinkerfoneem, een echte of een onechte tweeklank voorstellen:

- *aa, oo, ee, uu, ie, eu, oe*
- *ei, ij, ui, ou, au*
- *ai, oi, aai, ooi, oei, eeuw, ieuw, uw*

Enkele voorbeelden:

- *baan* (niet: *ba•an*), *koop*, *deel*, *muur*, *zie•ner*, *deu•ren*, *moe•ten*
- *gei•nig* (niet: *ge•inig*), *prij•zig*, *kruï•den*, *kou•sen*, *pau•wen*
- *ai*, *mais* (naast *ma•is* van *mais*), *ahoi*, *draai•en* (niet: *dra•aien*), *tooi•en*, *verfoei•en*, *leeu•wen*, *nieu•wer*, *du•wen*

Let wel: voor een klinker in een volgende syllabe blijft de *i* van de onechte tweeklank aan de linkerkant van de afbreking, maar gaat de *w* als medeklinkerletter na een echte of onechte tweeklank naar de volgende regel:

- *draai•en*, *groeï•en*
- *leeu•wen*, *brou•wen*

2) vreemde klinkercombinaties

Er wordt niet afgebroken in de klinkerlettercombinaties van vreemde woorden die samen één klinkerfoneem, een echte of een onechte tweeklank, of een combinatie van glijklank plus klinker (bijvoorbeeld /wi/, /wa/, /je/) vormen:

ai, ea, eau, ao, oi, ou, ee, oa, au, oeu, oo, eui, ae, ei, oui, ue, uei, ueu, eu, ua, aa, uu, ie, ui, uy, oy.

Enkele voorbeelden:

malai•se, balalai•ka, brail•le, hea•ring, hea•vy, beau•jolais, Curaçao•se, boi•ler, art nou•veau, beau•ty, fee•ling, gra•tuit, clau•sule, haus•sier, manoeu•vre, boo•bytrap, feuil•leton, gynae•coloog, jae•ger, alzhei•mer, bouil•lon, blue•sy, amuse-gueu•le, cou•leur locale, pseu•doniem

3) qua, que, qui, quo, quu

Er wordt niet afgebroken in de combinaties *qua, que, qui, quo, quu*. In deze combinaties staat *qu* in sommige woorden voor /k/, in andere voor /kw/:

- /k/: *cho•quant, qua•rantaine, quo•tiënt, tequi•la*
- /kw/: *kum•quat, qua•driljoen, qua•ker, que•rulant, fre•quent, acqui•sitie, obli•quus*

4) cua, cue, cui, cuo, cuu

In de combinaties *cua, cue, cui, cuo, cuu* wordt niet afgebroken na *cu*, tenzij de *u* en de erop volgende klinker tot verschillende syllaben behoren. Voorbeelden:

Ecua•dor, barbecue•en, barbecue•de, cue•en, cir•cuit

In de volgende voorbeelden behoren de *u* en de erop volgende klinker echter tot verschillende syllaben:

evacu•atie, evacu•eren, promiscu•iteit, vacu•ole, vacu•um

5) gua, gue, gui

In de combinaties *gua*, *gue*, *gui* staat *gu* in sommige woorden voor /g/ of /ɣ/, in andere voor /gw/ of /ɣw/. In deze combinaties wordt niet afgebroken. Enkele voorbeelden:

- /g/ of /ɣ/: *gue•ridon*, *Guernica*, *gui•de* (Frans: /gidə/), *guide* (Engels: /gaid/), *gui•don*
 - /gw/ of /ɣw/: *gua•camole*, *Gua•temala*, *Guel•fen*, *sangui•nicus*, *sangui•nisch*
- Er wordt volgens de regel na *gua*, *gue*, *gui* niet afgebroken in *body•guard*, *guer•rilla*, *guir•lande*, *vo•gueing* (/vogiŋ/), *guil•lotine*, *guir•lande*.

In de woorden *pingu•in* en *lingu•ist* en ermee gevormde samenstellingen en afleidingen (*lingu•istisch*, *sociolingu•istiek* enz.) wordt tussen *u* en *i* afgebroken, alsof we hier verschillende syllaben hebben (zie ook 9.3.1).

Let op: er zijn ook leenwoorden met *gu* waar *u* en de volgende klinkerletter tot dezelfde of verschillende lettergrepen kunnen behoren:

gu•a•ve, *gu•a•no*, *legu•a•nen*

6) *gea*, *geo*

In *gea*, *geo* staat *ge* in sommige leenwoorden voor /ʒ/ of /dʒ/. Er wordt in die woorden volgens de regel afgebroken op de syllabegrens:

- *flageo•let*, *orangea•de*, *orgea•de*
- *arbitra•geant*, *ser•geant*, *Georges* (niet: *Ge•orges*)

7) de Franse suffixen *ier*, *ien*

Deze suffixen bestaan uit een glijmedeklinker en een klinker: /je/ of /jẽ/. Dit betekent dat hierin niet wordt afgebroken (zie ook begin 14.5.3, opmerking bij de regel). Voorbeelden:

ate•lier, *bou•vier*, *col•lier*, *pre•mier*, *an•cien*, *opti•cien*

Opmerking: de corresponderende Franse vrouwelijke suffixen *ienne*, *ière* worden wel afgebroken als *i•en•ne*, *i•è•re*, ondanks het feit dat er geen fonologische syllabegrens na *i* valt. Voorbeelden:

cabareti•è•re, *premi•è•re*, *lesbi•en•ne*

14.6 Woorden met onderdelen van Griekse of Latijnse herkomst

Er bestaan tal van woorden met een of meer onderdelen van Griekse of Latijnse herkomst. Of de status ervan die is van grondwoord, voorvoegsel of achtervoegsel, valt niet altijd duidelijk uit te maken.

Voor woorden met zo'n onderdeel geldt als standaardregel: er wordt afgebroken op de morfeemgrens, dat wil zeggen na een Grieks of Latijns beginelement (14.6.1), of voor zo'n eindelement (14.6.2). In sommige gevallen wordt echter op de syllabegrens afgebroken (14.6.3).

14.6.1 Afbreking op de morfeemgrens: beginelementen

Tot de Griekse en Latijnse beginelementen behoren onder meer: *amyo-*, *aero-*, *an-* (ontkennend), *ana-*, *angio-*, *anti-*, *archeo-*, *aterio-*, *audio-*, *bacterio-*, *biblio-*, *bi-*, *bio-*, *cardio-*, *cata-*, *co-*, *cranio-*, *cryo-*, *dys-*, *enantio-*, *epi-*, *etio-*, *fysio-*, *geo-*, *helio-*, *hyper-*, *idio-*, *kata-*, *kinesio-*, *logo-*, *macro-*, *meso-*, *meta-*, *micro-*, *myo-*, *neo-*, *osteo-*, *paleo-*, *para-*, *penta-*, *peri-*, *radio-*, *socio-*, *teleo-*, *theo-*, *thio-*, *tracheo-*, *trans-*, *tri-*, *video-*, *zoö-*.

In samengestelde woorden vindt na zo'n element afbreking plaats op de morfeemgrens, en wordt niet tussen de voorlaatste en laatste letter van het Griekse of Latijnse element afgebroken (zie ook boven 14.3). Enkele voorbeelden:

aero•staat, amy•trofie, an•alfabeet, an•archie, ana•strofe, ana•bolisch, angio•sperm, anti•statistisch, archeo•fyt, arterio•gram, audio•foon, bacterio•cide, biblio•theek, bio•geen, bio•scoop, cardio•geen, cata•plasma, co•piloot, co•sinus, cranio•toom, cryo•geen, dys•lexie, dys•orthografie, enantio•morf, epi•dermis, epi•scoop, etio•lement, fysio•craat, geo•detisch, helio•sis, hyper•actief, idio•lect, kata•bolisme, kinesio•nomie, logo•pedie, macro•structuur, meso•sfeer, meta•stase, micro•scoop, myo•meer, neo•fiet, osteo•ma, paleo•ceen, para•gneis, para•stataal, penta•meter, radio•lyse, socio•lect, teleo•nomie, theo•gonie, thio•feen, tracheo•tomie, trans•actie, trans•cendent, trans•plantatie, trans•cribe•ren, trans•cript, trans•port, video•theek, zoö•gamie

Let op: omdat de vorm als ongeleed wordt opgevat is de afbreking: *tran•sit*.

14.6.2 Afbreking op de morfeemgrens: eindelementen

Er wordt afgebroken voor een aantal eindelementen (grondwoorden of achtervoegsels), zoals: *-graaf, -grafe, -grafie, -grafisch, -gram, -liet, -logie, -loog, -loge, -logisch, -scoop, -scope, -scopie, -scopisch, -sfeer, -sferisch, -theek*. Enkele voorbeelden:

choreo•graaf, hagio•grafe, foto•grafie, tele•gram, kryo•liet, bio•logie, anesthesio•loog, archeo•logie, balneo•logische, ofio•logie, micro•scoop, bio•scoop, cardio•scopie, dia•scopisch, ebullio•scoop, amnio•scoop, exo•sfeer, strato•sfeer, iono•sferisch, plani•sferische, disco•theek

14.6.3 Afbreking op de syllabegrens

Sommige andere woorden met een begin- of eindelement van Griekse of Latijnse herkomst worden op de syllabegrens volgens de gewone regels (zie 14.5) afgebroken. Hier zijn de syllabegrens en dus de afbreekplaats wisselend. Waar de grens valt, hangt samen met de uitspraak van de klinker in de betrokken syllabe. Een gedekte klinker vereist omwille van de terugleesbaarheid afbreking na de aansluitende medeklinker, bijvoorbeeld *des•activeren* (/des/-/aktiverən/), *pros•pectus* (/prɔs/-/pɛktys/). Na een ongedekte klinker kan wel afgebroken worden. Een volgende medeklinker gaat dan naar de lettergreep rechts van die afbreekplaats, bijvoorbeeld in *de•sastreus* (/de/-/zastɾəs/), *pro•gramma* (/pro/-/ɣrama/). Het gaat onder meer om de volgende elementen:

♦ BEGINELEMENT

ant-, bin-, coa-, dec-, des-, dia-, en-, ep-, Eur-, eur-, ger-, gyn-, hol-, hyp(er)o-, iri-, lobo-, meteo-, mis-, neur-, pan-, pent-, prim-, pro-, psych-, syn-

Voorbeelden:

anta•gonist, an•tarctisch, bi•nair, co•a•litie, de•caan, de•cade, des•activeren, de•sastreus, di•a•betes, di•a•mant (maar: *dia•raampje*, zie 14.3.1.2), *en•docrien, ener•gie, epen•these, Eu•razië, eu•rocent, ge•riater, ge•rontologie, gy•naecoloog, gy•nandrisch, ho•lisme, hypo•niem, hype•roniem, iri•dium, iri•scopie, lobo•tomie, mete•o•rologie, mi•santroop, neu•raal, pa•norama, pen•tarchie, pri•mair, pri•maten, pro•ducent, prog•nose, pros•pectie, pros•taat, pros•titutie, psy•cha•nalyse, psy•cho•nalyse, syn•aps, syn•cope*

♦ EINDELEMENT

-aëder, -emie, -ectomie, -scriberen, -script

Voorbeelden:

hepta•eder, glyke•mie, hydre•mie, vasesc•tomie, in•scriberen, pres•criberen, pros•criptie, typo•script

Opmerkingen

1) Sommige Griekse of Latijnse beginelementen met afbreking op de morfeemgrens (zie 14.6.1) komen ook in ingekorte vorm voor. In dat geval wordt er op de syllabegrens afgebroken. Voorbeelden:

anta•gonist (anti + agonist), epen•these (epi + enthes), loga•ritme (logo + arithmos), pentar•chie (penta + archie)

2) Sommige woorden met een Grieks of Latijns element worden als weinig doorzichtig ervaren en daardoor op de syllabegrens afgebroken. Voorbeelden:

anek•dote, epis•copaal, epis•copaat, epis•tel, diag•nose

3) De vormen *trans•criberen, trans•cript* worden anders dan andere woorden met *-scriberen, -script, -scriptie* op de morfeemgrens na het voorvoegsel *trans* afgebroken (zie 14.6.1). Net als in het Engels en het Frans is de begin-s van het tweede deel van het woord weggefallen. Het Duits heeft daarentegen *tran•skribieren, Tran•skription*.

4) In weerwil van de uitspraak /y/ wordt in *manus•cript* afgebroken na de *s*.

14.7 Engelse en Franse woorden

Voor de afbreking van aan het Engels en Frans ontleende woorden gelden de volgende regels:

14.7.1 Franse leenwoorden

Woorden of woorddelen uit het Frans die in het Nederlands monosyllabisch worden uitgesproken, worden niettemin op de grens tussen fictieve syllaben afgebroken. (Zie ook de opmerking bij het begin van 14.5.3.) Voorbeelden:

ai•de-mémoi•re, ca•che-pot, che•que, crê•che, crê•me, crê•pe, cro•que, dou•che, fa•ce-à-main

14.7.2 Engelse leenwoorden

Voor de afbreking van aan het Engels ontleende woorden of woorddelen gelden de volgende regels in de gegeven volgorde.

1) Woorden of woorddelen die monosyllabisch worden uitgesproken, zoals in het Engels, worden niet afgebroken. Voorbeelden:

bridge (niet: brid•ge), cheese•burger (niet: chee•se), milk•shake, mixed (mixed borrelnootjes, mixed pickles), lounge, race•auto

2) Het rechterstuk moet als één syllabe kunnen worden uitgesproken (onderstreept). Voorbeelden:

grizz•ly, pic•kles, shuf•fle, strad•dle

Als woorden als deze voorkomen in woorden die als samenstelling zijn ontleend, geldt hetzelfde:

bot•tle•neck (tle uitgesproken als /təl/), shut•tle•bus, trou•ble•shooter

3) Het linkerstuk moet als één syllabe kunnen worden uitgesproken (onderstreept) en moet tevens een lettergreepende kunnen zijn volgens de spellingregels van het Nederlands. Voorbeelden:

brid•gen, to•pic, boo•by•trap, aircondi•ti•oned

4) De afgebroken delen moeten uitspreekbaar blijven. Er mag niet worden afgebroken binnen het onderstreepte gedeelte. Voorbeelden:

con•fe•rence, cra•shen, fi•ni•shen, ma•nage•ment, mon•ty•coat, sci•ence•fic•ti•on

Opmerking

Voor de afbreking na *si*, *ti* in woorden als *fu•si•on*, *aircondi•ti•oned*, *sciencefic•ti•on* zie de opmerking bij het begin van 14.5.3.

Verklarende woordenlijst

afkorting: verzamelnaam voor de verschillende manieren om een woord of groep woorden af te korten. Onder deze term vallen de initiaalwoorden, letterwoorden, redactionele afkortingen, symbolen en verkortingen.

afleiding, afgeleid woord: woord dat bestaat uit de combinatie van een grondwoord (synoniem: stam) en een voorvoegsel en/of achtervoegsel. Dat grondwoord kan uit één enkel morfeem bestaan, dat doorgaans op zichzelf kan voorkomen (*grijpen* in *begrijpen*, *wonder* in *wonderlijk*), al is dat niet altijd het geval (*ginnen* in *beginnen*, *meis* in *meisje*). Het grondwoord kan ook zelf reeds een geleed woord zijn (*bespeel* in *bespeelbaar*).

complex woord: synoniem voor geleed woord.

diakritisch teken: hulpteken boven of onder een letter dat aangeeft hoe die letter moet worden uitgesproken. Zonder dat hulpteken zou het woord verkeerd verklankt kunnen worden. Het Nederlands maakt voornamelijk gebruik van diakritische tekens boven een klinkerteken: het trema in inheemse woorden (*reële*, *geëffend*), het accent aigu (*tracé*, *canapé*), het accent grave (*scène*), het accent circonflexe of dakje (*crêpe*) en deumlaut (*hüttenkäse*) in sommige uitheemse woorden.

digraaf: grafeem dat uit twee letters bestaat. Derhalve correspondeert er slechts één foneem mee: *ie*, *oe*, *ij*, *ui*, *ch*, *ng*.

donorprincipe: principe dat stipuleert dat de taalgebruiker de spelling van de ‘donor’ van het woord respecteert, zelfs als die spelling afwijkt van de Nederlandse spellingregels. Onder donor wordt verstaan: een vreemde taal, of de oprichter, ontwerper, eigenaar en dergelijke van een instelling of merk. Die laatsten zijn vrij om de spelling van de betrokken eigennaam te bedenken en daarbij af te wijken van de normale spelling. Voorbeelden: *iPod*, *PvdA* (Partij van de Arbeid), *RIZIV* (Rijksinstituut voor Ziekte- en Invaliditeitsverzekering), *StuBru* (Studio Brussel).

eigennaam: naam voor een persoon, zaak of gebeurtenis die als uniek worden opgevat. In die functie worden eigennamen met een hoofdletter geschreven. Voorbeelden: *Amsterdam*, *De ontdekking van de hemel*, *Marie*, *Nationale Bank van België*, *Limburg*, *Nederlands*, *Rijksuniversiteit Leiden*, *Surinaams*, *Tachtigjarige Oorlog*, *Tweede Wereldoorlog*, *Van den vos Reynaerde*, *Verdrag van Verdun*. Wanneer een eigennaam gebruikt wordt om naar niet-unieke personen of zaken te verwijzen, wordt de naam normalerwijze met een kleine letter gespeld. Voorbeelden: *alzheimerpatiënt*, *röntgenstralen*.

eponiem: soortnaam die gebaseerd is op de naam van een persoon. De oorsprong van sommige eponiemen is voor veel taalgebruikers duidelijk (*darwinisme*, *freudiane verspreking*, *marxisme*, *röntgenstraling*). Voor veel andere is dat geenszins het geval. Voorbeelden: *barbiepop* (afgeleid van Barbara, de dochter van de bedenker), *bintje* (genoemd naar Bintje Jansma, leerlinge), *boycot* (Charles Cunningham Boycott), *hooligan* (Patrick Hooligan, Ier die met zijn familie Londen op het einde van de 19e eeuw onveilig maakte), *kiekje* (Kiek was een Leidse fotograaf), *masochisme* (Leopold von Sacher-Masoch), *molotovcocktail* (Vjatsjeslav Molotov, Sovjetpoliticus), *morsecode* (Samuel Morse), *sadisme* (Markies de Sade), *sandwich*

(John Montagu, 4e graaf van Sandwich), *teddybeer* (Theodore (Teddy) Roosevelt), *zeppelin* (graaf Ferdinand von Zeppelin).

flexie, geflecteerd woord: overkoepelende term voor de verbuiging van adjectieven en zelfstandige naamwoorden enerzijds en de vervoeging van werkwoorden anderzijds. Een geflecteerd woord is dus een verbogen of vervoegde woordvorm. Voorbeelden: *mooie, lange, stations, dieren, werkt, droomde, gepast*.

foneem: kleinste klankeenheid die een betekenisverschil tot stand brengt. Zo tellen de woorden *vat* (/vat/) en *vaat* (/vat/) elk drie fonemen, waarvan het tweede het betekenisonderscheid tot stand brengt. Soms leiden duidelijk waarneembare klankverschillen, zoals klinkerduur, niet tot een foneemcontrast. In het Nederlands gaat het verschil in klinkerduur van het foneem /i/ in woorden als *biet* en *bier* niet gepaard met een foneemverschil. Een bekend voorbeeld van het verschil tussen fonemen en klanken zijn de /l/ en /r/, die als fonemen fungeren in talen als het Nederlands (*lood-rood*) en het Engels (*low-row*), maar bijvoorbeeld niet in het Japans.

Bij het schrijven vindt foneem-grafeemconversie plaats, dat wil zeggen dat de fonemen weergegeven worden als grafemen.

geleed woord: woord dat uit meerdere morfemen is opgebouwd. Het kan daarbij gaan om een afleiding met voorvoegsel en/of achtervoegsel (*gevaarlijk, leraar, prachtig, voetje*), een samenstelling (*doornstruik, melkproduct*), een samenkoppeling (*kruidje-roer-mij-niet*), of een woordvorm met een verbuigings- of vervoegings-achtervoegsel (*mooie, struiken, werkt, droomde*).

gelexicaliseerd: (van woord of woordgroep) door herhaald gebruik onderdeel uitmakend van de Nederlandse woordenschat. In het geval van samenstellingen leidt dit er op termijn vaak toe dat taalgebruikers het woord niet meer als geleed woord ervaren (*potlood*). Lexicalisatie leidt zowel bij complexe woorden als bij woordgroepen vaak tot betekenispecialisatie, zoals in *voetballer* (slechts iemand die in professioneel verband voetbalt is een voetballer), *rode hond* (niet een rode hond maar een ziekte), of ze leidt tot betekenisverlies van één of meer van de onderdelen, zoals in *peperkoek* (geen koek waarop peper gestrooid is).

grafeem: schrifteenheid in de geschreven taal die in de spraak met een foneem correspondeert. Het is dus een letter of een lettercombinatie die als één klank wordt uitgesproken. Voorbeelden: *b, d, p, t, a* maar ook digrafen als *aa, oe, ie, ui, ei, au, ch, ng*.

Bij het lezen vindt grafeem-foneemconversie plaats, dat wil zeggen dat de grafemen verklankt worden en dus in fonemen omgezet.

grondwoord: woord dat als apart woord voorkomt (*kat, muur, speel*), ook in geflecteerde vorm (*katten, ankers, speelde, gespeeld*), en verder als deel van een samenstelling (*dwergkat, kattenbak, muuranker, speelbal*), of als basis van een afleiding (*katje, speeltje, bespeelbaar*). Een samenstelling of afleiding kan op zich ook weer als grondwoord fungeren, bijvoorbeeld *kattenbak* in *kattenbakvulling, bespeelbaar* in *bespeelbaarheid*. Synoniem: stam.

inheems woord: woord dat in alle opzichten tot onze taal behoort en bestaat uit klanken die tot het traditionele Nederlandse klanksysteem behoren. Inheemse woorden zijn van Nederlandse oorsprong (*mens, meisje*), of zijn in die mate vernederlandst dat hun vreemde herkomst niet meer te herkennen is (*kasteel, venster*).

initiaalwoord: woord dat gevormd is door de aaneenschakeling van de beginletter van elk deel van een complex woord (lettergreep of morfeem) of van elk woord in een woordgroep. Het woord of de woordgroep waarop een initiaalwoord gebaseerd is, komt uit het Nederlands, of uit een vreemde taal. In de uitspraak worden de opeenvolgende letternamen uitgesproken. Voorbeelden: *bh* (*beha*), *pc* (*personal computer*), *tv* (*televisie*), *wc* (*water closet*), *NMBS* (*Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen*), *NS* (*Nederlandse Spoorwegen*).

klemtoonteken: accent aigu waarmee uitdrukkelijk wordt aangegeven dat de betrokken syllabe beklemtoond moet worden uitgesproken. Voorbeelden: *slechts één geval*, *vóórkomen*, *voorkómen*. Het wordt niet gebruikt om duidelijk te maken met welk foneem de letter overeenstemt (bijvoorbeeld foneemcontrast in *canapé* en in *crème*).

klinkerbotsing: situatie waarin twee klinkers aan weerszijden van de grens tussen twee lettergrepen ten onrechte als een geheel, behorend tot dezelfde lettergreep, zouden kunnen worden gelezen. In zo een geval wordt naargelang van het geval een liggend streepje (*zo-even*, *na-apen*) of een trema (*druïde*, *reeën*) geschreven.

lettergreep: spellingeenheid die uit ten minste een klinker bestaat. In veel gevallen is de lettergreep de geschreven tegenhanger van een syllabe in een gesproken woord. Zo zijn de lettergrepen in woorden als *olifant* en *drama* de schriftelijke weergave van de overeenstemmende syllaben: /o/-/li/-/fant/ en /dra/-/ma/ hebben als lettergrepen *o•li•fant* en *dra•ma*. Toch geldt die correspondentie niet altijd. Woordvormen als *wachtte* hebben de syllabeopbouw /wɑχ/-/tə/ terwijl ze opgebouwd zijn uit de lettergrepen *wacht* en *te*. Bij het syllabiseren van een woord wordt immers geen rekening gehouden met de morfemen in dat woord, terwijl het morfologisch principe van de Nederlandse spelling dit bij het opsplitsen in lettergrepen net vereist. Dat leidt soms tot een discrepantie tussen syllaben en lettergrepen. Ook de wijze waarop veel taalgebruikers woorden als *koppel*, *bakker* en *letter* intuïtief in syllaben verdelen (/kɔ/-/pəl/, /ba/-/kər/ en /lɛ/-/tər/) stemt niet overeen met de splitsing in lettergrepen in de spelling: *kop•pel*, *bak•ker*, *let•ter*.

letterwoord: woord dat gevormd is door de aaneenschakeling van de beginletter of -letters van elk van de samenstellende delen van een complex woord (lettergrepen of morfemen) of van de woorden in een woordgroep. Een letterwoord kan gebaseerd zijn op het Nederlands of op een vreemde taal. Een letterwoord wordt uitgesproken alsof het om een gewoon woord ging, met andere woorden bij het lezen gelden de gewone grafeem-foneemconversieregels en wordt bijvoorbeeld *lat* (living apart together) gelezen als /lat/. Andere voorbeelden: *aids* (acquired immune deficiency syndrome), *bom* (bewust ongehuwde moeder), *NAVO* (Noord-Atlantische Verdragsorganisatie), *Riagg* (Regionale Instelling voor Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg), *soa* (seksueel overdraagbare aandoening), *SER* (Sociaal-Economische Raad), *vip* (very important person), *VUT* (vervroegde uittreding).

morfeem: kleinste taaleenheid die een zelfstandige betekenis heeft (*kat*) of een eigen grammaticale functie (*-t* in *werkt*). Zogenaamde vrije morfemen kunnen als apart woord voorkomen (*kat*, *muur*). Zogenaamde gebonden morfemen kunnen enkel samen met een vrij morfeem voorkomen: voorvoegsels zoals *be-* in *bedekken*, *ver-* in *verplaatsen*; achtervoegsels zoals *-heid* in *schoonheid*, *-er* in *duiker*, *-t* in *werkt*, *-en* in *dieren*. Morfemen worden in het Nederlands vaak gecombineerd tot afleidingen

(*bedekken, schoonheid*), samenstellingen (*straatkat, bureaustoel*), en flexievormen (*droomde, gedroomd, lange, dieren, straatkatten*).

ongeleed woord: woord dat uit slechts één morfeem bestaat. Het aantal syllaben speelt daarbij geen rol. Voorbeelden: *boom, dromedaris, kasteel, koorts, water*. Synoniem: simplex(woord).

redactionele afkorting: afkorting waarin een aantal letters voorkomen uit het woord of de woorden waarvoor ze staan. Bij de uitspraak van dit type afkorting wordt geen gebruik gemaakt van de letternamen (zoals bij initiaalwoorden) of van de gewone grafeem-foneemconversie (zoals bij letterwoorden en verkortingen). De redactionele afkorting wordt daarentegen gelezen als het volledige woord (de woorden) waarvoor ze staat (staan). Voorbeelden: *blz., bv., d.w.z., m.a.w., nl., H.K.H.*

samenkoppeling: twee of meer woorden die vaak samen voorkomen en daardoor een vaste uitdrukking zijn gaan vormen die zich als één geheel gedraagt. De samenstellende delen worden verbonden door liggende streepjes. Voorbeeld: *een kruidje-roer-mij-niet, huis-aan-huis*. Een samenkoppeling kan als één van de twee delen van een samenstelling optreden en behoudt daarbij haar liggende streepjes (*huis-aan-huisverkoop*).

samenstelling: woord dat uit ten minste twee grondwoorden is opgebouwd. In het eenvoudigste geval zijn die grondwoorden morfemen die ook zelfstandig kunnen voorkomen (vrije morfemen zoals *straat* en *hoek* in *straathoek*). Samenstellingen met twee morfemen kunnen op hun beurt een grondwoord vormen waaruit een complexere samenstelling is opgebouwd (*straathoekwerk*).

samentrekking: vorm van nevenschikking waarbij een herhaald onderdeel slechts de tweede keer wordt uitgedrukt. Dit verschijnsel doet zich voor op woordniveau, waar het weggelaten woorddeel door een liggend streepje wordt weergegeven (*vooren nadelen*), op woordgroepniveau (*dure en goedkope producten*), en op zinsniveau (*hij verzamelde postzegels en ook oude muntstukken*).

simplex, simplexwoord: woord dat bestaat uit slechts één morfeem bestaat, in tegenstelling tot een geleed woord. Voorbeelden: *aarde, groot, kasteel, kever, straat, vraag*. Synoniem: ongeleed woord.

soortnaam: zelfstandig naamwoord dat iemand die of iets dat tot een bepaalde soort behoort, aanduidt, in tegenstelling tot een eigenaam, die naar een uniek iemand of iets verwijst. De genoemde soort kan een concreet of abstract karakter hebben (concreet: *muur, vogel, vrouw, wijn*; abstract: *angst, geluk, hoop*), en telbaar (*muur, vogel*) of niet-telbaar (*wijn, angst*) zijn.

spatiewoord: twee- of meerledige woordgroepachtige eenheid die als één woord wordt opgevat, maar die om diverse redenen (complexe eigenaam, aanwezigheid van hoofdletters, cijfer, symbool enz.) met een spatie geschreven wordt. Voorbeelden: *50 euro, ad hoc, Rode Kruis, status quo, vitamine C*. Omdat spatiewoorden als woorden fungeren, kunnen ze ook als onderdeel van een samenstelling voorkomen.

spellingregels: regels die de systematiek beschrijven van de wijze waarop een foneem als grafeem wordt voorgesteld, en onder welke voorwaarden dat gebeurt. De spellingregels beschrijven dus de systematiek van de foneem-grafeemconversie. Bij het lezen vindt grafeem-foneemconversie plaats: de verklanking van grafemen.

Sommige spellingregels zijn gemotiveerd door hun belang voor de grafeem-foneem-conversie, namelijk een vlotte terugleesbaarheid.

stam: zie grondwoord.

stam van een werkwoord: deel dat men vindt als men de uitgang *-en* van de infinitief weglaat. Voorbeeld: *leid-en*, *spring-en*, *bespeel-en*. Soms betreft het alleen *-n*: *doe-n*, *race-n*. Bij de vervoeging van het werkwoord worden voor- en/of achtervoegsels met die stam gecombineerd, waardoor de werkwoordstam in heel wat woordvormen voorkomt (*werken*, *werkt*, *werkte*, *gewerkt*; *racen*, *racet*, *racete*, *geracet*). Bij onregelmatige werkwoorden verschilt de vorm van de stam in de verleden tijd en/of het voltooid deelwoord (*slaap – sliep – geslapen*; *duik – dook – gedoken*).

syllabe: klankeenheid binnen een woord die uit één of meer fonemen bestaat. Een syllabe wordt rond één klinker (een tweeklank is ook een klinker) opgebouwd, zodat het aantal syllaben in een woord correspondeert met het aantal klinkers dat erin voorkomt. Zo bevat het woord *drama* twee syllaben (/dra/-/ma/) en het woord *olifant* drie (/o/-/li/-/fant/). Behalve een klinkerfoneem omvat een syllabe ten hoogste drie medeklinkerfonemen voor de klinker (*stro*), en vier erna (*ergst*).

symbool: korte aanduiding van chemische elementen, eenheden, grootheden, maten, wiskundige operatoren en dergelijke.

terugleesbaarheid: principe dat inhoudt dat een woord zodanig gespeld wordt dat het bij het teruglezen de juiste verklanking krijgt. Het ligt ten grondslag aan diverse spellingvoorschriften. Bijvoorbeeld, de *tt* in *latten* en *t* in *laten* zorgen ervoor dat we die woorden teruglezen met de correcte uitspraak van de *a* als respectievelijk gedekte en ongedekte klinker. De terugleesbaarheid staat ook voorop bij het gebruik van het liggend streepje (*auto-export*, *auto-onderdeel*) en het trema (*reële*, *zoölogie*) in gevallen van klinkerbotsing.

uitheems woord: woord dat uit een vreemde taal is overgenomen. Soms is een uitheems woord te herkennen aan uitheemse klanken, bijvoorbeeld de /ʒ/ in *journaal* of de /ẽ/ in *timbre*, of aan de foneemcombinatie, bijvoorbeeld /ps/ aan het begin van een morfeem in *pseudoniem*. Door frequent gebruik wordt het woord na verloop van tijd minder of niet meer als uitheems ervaren en wordt zijn spelling vernederlandst (bijvoorbeeld *k* in *vakantie*). Sommige woorden behouden de spelling van de taal waaruit ze ontleend zijn. Voorbeelden: *café*, *délégué*, *paella*, *perpetuum mobile*. De meeste woorden uit het Engels behouden hun spelling geheel (*baby*, *cake*, *computer*, *volley*) of gedeeltelijk (*baby's*, *cakeje*, *computeren*, *gevolleybald*).

verkorting: verkorte vorm van een woord of een woordgroep, meer bepaald als gevolg van weglating van een of meer lettergrepen of delen ervan. Een verkorting wordt uitgesproken alsof het om een gewoon woord ging, met andere woorden bij het lezen geldt de gewone grafeem-foneemconversie. In de spelling zijn verkortingen veelal aan dezelfde regels onderhevig als letterwoorden. Voorbeelden: *bama* (bachelor, master), *Benelux* (België, Nederland, Luxemburg), *horeca* (hotel, restaurant, café), *prof* (professor of professional), *provo* (provocerende jongere).

verscherping: fonologische regel die het verschijnsel beschrijft dat plofmedeklinkers (occlusieven) en wrijfmedeklinkers (fricatieven) die aan het begin van een syllabe stemhebbend zijn, aan het eind van de syllabe als stemloos worden uitge-

sproken. Zo wordt het foneem /d/ in *hoofden* als /t/ uitgesproken in de enkelvoudsvorm *hoofd*.

versteende samenstelling: woord dat er als een samenstelling uit ziet en waarin de oorspronkelijke betekenis van een of elk van de bestanddelen, of van het verband tussen die bestanddelen niet of nauwelijks nog herkenbaar is. Voorbeelden: *bullebak*, *kinnebak*, *potlood*, *schattebout*. Omdat betekenisvervaging een gradueel proces is, bevindt een samenstelling zich steeds op een continuüm waarop men ruwweg een aantal stadia kan onderscheiden: van volledig doorzichtig (*appelboom*), over gedeeltelijk doorzichtig (*peperkoek*), tot ondoorzichtig (*potlood*). Een versteende samenstelling wordt niet langer ervaren als geleed woord, en dus ook niet als samenstelling. Omdat een continu proces onverenigbaar is met vast afgebakende categorieën is het soms moeilijk te bepalen of een vroegere samenstelling al dan niet versteend is en kan het oordeel daarover verschillen tussen taalgebruikers.

werkwoordstam: zie stam van een werkwoord.

zwaar achtervoegsel / voorvoegsel: halfsuffix, semisuffix / halfprefix, semiprefix. Woorden die met een zwaar achtervoegsel of zwaar voorvoegsel gevormd worden, worden in de spelling op dezelfde wijze behandeld als samenstellingen. De volgende achtervoegsels worden als 'zwaar' opgevat: *-aard*, *-aardig*, *-achtig*, *-dom*, *-heid*, *-schap*. Tal van voorvoegsels die in hun volle betekenis op een Latijns of Grieks element teruggaan worden als 'zwaar' beschouwd, onder meer: *aero-*, *agro-*, *dys-*, *extra-*, *giga-*, *mega-*, *pseudo-*, *quasi-*, *re-*, *semi-*, *ultra-* en vele andere.